

ПРИВАТНА УСТАНОВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СУДЕЦЬ ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

УДК 342.951:351.778.5

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВОДНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА**

12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право»
081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.М. Судець

Науковий керівник:
Олійник Олена Сергіївна,
доктор юридичних наук, доцент

Київ 2021

АНОТАЦІЯ

Судець О.М. **Кримінальна відповідальність за порушення водного законодавства.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (081 – Право). – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ, 2021. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню кримінально-правових засад відповідальності за порушення водного законодавства, при цьому сформульовано поняття «кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства», проаналізовано соціальну обумовленість кримінально-правової заборони порушення водного законодавства, охарактеризовано основні етапи розвитку водного законодавства та норми про кримінальну відповідальність за його порушення, здійснено аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак таких злочинів, визначено основні критерії відмежування порушення водного законодавства від суміжних злочинів та адміністративно-правових деліктів, розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо запобігання злочинних порушень у цій сфері та визначено основні напрями удосконалення законодавства у сфері кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства.

Аналіз теоретико-методологічних основ дослідження показав наявність системних дискусій у сфері концептуального тлумачення, зокрема, щодо об'єкта кримінально-правової охорони – водних об'єктів як сукупності прав, чи як природних ресурсів. Теоретична концептуалізація об'єкту кримінально-правової охорони як водних об'єктів побудована на нормативно-правових характеристиках конкретних водних об'єктів з урахуванням геофізичних особливостей, стан яких порушується шляхом вчинення кримінального

правопорушення. Проте такі негативні наслідки не є вичерпними, порушуються також екологічні, гуманітарні та майнові права користувачів, тому у авторському розумінні порушення водного законодавства розглядається як порушення геофізичних властивостей водного об'єкта та комплексу прав користувачів – фізичних осіб, що вступають у взаємодію з такими об'єктами.

Вивчення особливостей соціальної обумовленості кримінально-правової заборони порушення водного законодавства надало можливість зробити висновок про те, що обумовленість заборони кореспондується із протиріччями суспільного розвитку, що лежить в основі злочинної поведінки. Встановлено, що у основі протиріч суспільного розвитку, що зумовили підвищену злочинність у сфері порушення водного законодавства лежить два фактори: соціальний та економічний. Соціальний фактор представлений динамікою правового нігілізму щодо водних об'єктів, нехтуванням екологічних цінностей та відсутністю системної екологічної державної політики. Економічний фактор представлений низьким рівнем добробуту населення, який став каталізатором злочинної поведінки щодо водних об'єктів і створив передумови для посягань на водні ресурси, флору і фауну вод, берегові смуги (відведення земельних ділянок у охоронюваних Водним кодексом захисних смугах). Соціально-економічний фактор порушення водного законодавства може бути подоланий централізованою екологічною політикою та ефективними правоохоронними заходами попереджувально-превентивного типу, водночас головне місце відводиться екологічній освіті, як головному інструменту боротьби з екологічною злочинністю.

Характеристика об'єктивних ознак складів порушення водного законодавства дозволило вест мову про те, що об'єктом посягання виступає сукупність суспільних відносин, які склалися у сфері раціонального використання водних та пов'язаних із водними об'єктів, водної флори і фауни, внаслідок чого настають негативні екологічні та соціально-економічні наслідки. Негативні екологічні наслідки порушують нормальне

функціонування водних об'єктів та середовища, що з ними пов'язане, зокрема берегів, ґрунтів, підземних вод, флори і фауни та фітосанітарного середовища. Негативні соціально-економічні наслідки порушують соціогуманітарні та економічні права користувачів – фізичних та юридичних осіб. До соціогуманітарних прав належать право на вільне користування водними об'єктами, право на користування з метою рекреації та оздоровлення, відпочинку, туризму, спортивного використання тощо. Економічні права представлені комплексом прав набуття, зміни та припинення власності, правами на платне користування водою та водними об'єктами, орендними відносинами, використанням берегових зон тощо. Водночас об'єктивна сторона цих злочинних посягань представляє собою незаконні дії суб'єкта злочинного посягання, спрямовані на порушення водного законодавства, що заподіює, або може заподіяти негативні екологічні та соціально-економічні наслідки об'єктам водної екосистеми та пов'язаним із нею об'єктам.

Визначення суб'єктивних складів порушення водного законодавства дає підстави зробити висновок про те, що поняття суб'єктивної сторони злочинного посягання на вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень базується на суб'єктивному сприйнятті, тобто ставленні суб'єкта – особи-злочинця до навколишнього середовища, до усвідомлення закономірностей співжиття людей у соціумі та серед природи. Суб'єктом кримінального правопорушення є як загальний, так і спеціальний: загальний суб'єкт – це фізична осудна особа, яка досягла повноліття, водночас до спеціального суб'єкту відносимо фізичну особу, що уповноважена на виконання функцій держави, на яку законом покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил у сфері екологічної безпеки та здійснення спеціальних видів діяльності.

Аналіз критеріїв відмежування порушення водного законодавства від суміжних кримінальних правопорушень та адміністративно-правових деліктів засвідчив, що головним критерієм відмежування є обсяг шкоди, що

виник у наслідок здійснення правопорушення. Суттєвий обсяг шкоди відмежовує кримінальне правопорушення від інших правопорушень, саме за цим критерієм і має відбуватися кваліфікація. Водночас обґрунтовується твердження про те, що повторність і системність правопорушень, які навіть не спричиняють значного обсягу шкоди у кожному окремому випадку, проте у своїй сукупності представляють девіантну поведінку і при систематичній повторності можуть кваліфікуватись як правопорушення у вигляді злочинної поведінки. Тому КК України потребує відповідних доповнень, що особливо актуально у сфері водних правопорушень.

У результаті дослідження шляхів запобігання злочинним порушенням водного законодавства вказано на те, що запобігання злочинним порушенням водного законодавства складається з трьох методів: соціального, правового і психологічного. Найбільш ефективною моделлю запобігання є комплексне системне і одночасне застосування цих інструментів, оскільки вилучення одного з них приводить до розбалансування попереджувально-профілактичних заходів, зводить нанівець вплив інших. Реалізація вказаних трьох методів потребує розробки комплексної державної програми із запобігання злочинності і порушення водного законодавства, побудованій на розумінні спільності бережливого ставлення до водних об'єктів, від нормального стану яких залежить здоров'я кожного.

Пошук напрямів удосконалення законодавства у сфері кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства у контексті європейської інтеграції було здійснено через аналіз перспектив поєднання європейської практики та національних особливостей, на чому побудовано перспективи удосконалення законодавчого забезпечення зваженої, але невідворотної системи настання кримінальної відповідальності за досліджувані кримінальні правопорушення. Основним напрямом удосконалення має стати формулювання норм відповідальності із забезпечувальними заходами – покриттям видатків на відновлення водних об'єктів. Також перспективи удосконалення полягають у розробці та

прийнятті необхідної кількості законів та підзаконних актів; належній координації між інституціями, що працюють у сфері адаптації законодавства; належному фінансуванні заходів щодо попередження злочинних проявів; узагальненні судової практики і формулюванні на основі закономірностей попереджувальних санкцій.

Ключові слова: водне законодавство, водний об'єкт, навколишнє природне середовище, екологія, кримінальна відповідальність.

SUMMARY

Sudets O.M. Criminal liability for violation of water legislation. – Qualifying scientific work printed as manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. – Private institution "Scientific Institute of Public Law", Kyiv, 2021; – Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, 2021.

The dissertation is devoted to the study of the criminal law foundations of liability for violation of the water legislation, the notion of "criminal liability for violation of the water legislation" is formulated, the social conditionality of the criminal law prohibition of violation of the water legislation is analyzed, the main stages of the development of water legislation and the rules on criminal liability for it are described violations, the analysis of objective and subjective signs of such crimes is carried out, new criteria for delimiting the violation of water legislation from related crimes and administrative and legal tort, scientifically substantiated proposals for the prevention of criminal violations in this area have been developed and the main directions for improving legislation in the field of criminal liability for violation of water legislation have been identified.

The author's definition of the concept of violation of water legislation as a violation of the geophysical properties of the water body and the complex of rights

of users - individuals who interact with such objects. The logic of the formulation of such a term is based on the legal characteristics of specific water bodies, taking into account geophysical features, the state of which is violated by committing a criminal offense.

It is established that social and economic factors underlie the contradictions of social development that have led to increased crime in the field of violation of water legislation. The social factor is represented by the dynamics of legal nihilism in relation to water bodies, neglect of ecological values and the absence of a systematic ecological state policy. The economic factor is represented by the low level of welfare of the population, which has become a catalyst for criminal behavior in relation to water bodies and created preconditions for encroachments on water resources, flora and fauna of waters, coastal strips (allocation of land plots protected by the Water Code).

It is determined that the main direction of improving the regulatory framework in the field of combating violations of water legislation should be the formulation of clear legislative provisions on liability with security measures - to cover the costs of restoration of water bodies.

The search for ways to improve the legislation in the field of criminal liability for violations of water legislation in the context of European integration was carried out through the analysis of prospects of combining European practice and national characteristics. The main area of improvement should be the formulation of liability rules with precautionary measures - to cover the cost of restoration of water bodies. Also, the prospects for improvement are to develop and adopt the required number of laws and regulations; proper coordination between institutions working in the field of legislative adaptation; adequate funding of measures to prevent criminal acts; generalization of judicial practice and formulation on the basis of regularities of preventive sanctions.

The analysis of the theoretical and methodological foundations of the study showed the existence of systematic discussions in the field of conceptual interpretation, in particular, on the object of criminal law protection - water bodies

as a set of rights or as natural resources. Theoretical conceptualization of the object of criminal law protection as water bodies is based on the normative and legal characteristics of specific water bodies, taking into account geophysical features, the state of which is violated by committing a criminal offense. However, such negative consequences are not exhaustive, environmental, humanitarian and property rights of users are violated, so in the author's understanding violation of water legislation is considered a violation of geophysical properties of the water body and the set of rights of users - individuals who interact with such objects. projects.

The study of the peculiarities of the social conditionality of the criminal law prohibition of violation of water legislation made it possible to conclude that the conditionality of the prohibition corresponds to the contradictions of social development underlying criminal behavior. It is established that the contradictions of social development, which led to increased crime in the field of violation of water legislation are two factors: social and economic. The social factor is represented by the dynamics of legal nihilism in relation to water bodies, neglect of environmental values and the lack of a systematic environmental government policy. The economic factor is represented by the low level of welfare of the population, which has become a catalyst for criminal behavior against water bodies and created the preconditions for encroachment on water resources, flora and fauna, coastal strips (allotment of land in protected areas protected by the Water Code). The socio-economic factor of violation of water legislation can be overcome by centralized environmental policy and effective law enforcement measures of preventive and preventive type, while the main place is given to environmental education as the main tool in the fight against environmental crime.

Characteristics of the objective features of the violations of water legislation allowed us to say that the object of encroachment is a set of social relations that have developed in the field of rational use of water and water-related objects, aquatic flora and fauna, resulting in negative environmental and socio-economic consequences. Adverse environmental impacts disrupt the normal functioning of

water bodies and the environment associated with them, including shores, soils, groundwater, flora and fauna, and the phytosanitary environment. Negative socio-economic consequences violate the socio-humanitarian and economic rights of users - individuals and legal entities. Socio-humanitarian rights include the right to free use of water bodies, the right to use for recreation and health, recreation, tourism, sports, etc. Economic rights are represented by a set of rights to acquire, change and terminate property, rights to paid use of water and water bodies, lease relations, use of coastal zones, etc. At the same time, the objective side of these criminal encroachments is the illegal actions of the subject of the criminal encroachment, aimed at violating the water legislation that causes or may cause negative environmental and socio-economic consequences to aquatic ecosystem objects and related objects. projects.

Determining the subjective components of violations of water legislation gives grounds to conclude that the concept of the subjective side of criminal encroachment on the commission of criminal offenses is based on subjective perception, ie the attitude of the subject - the offender to the environment, to awareness patterns of coexistence of people in society and in nature. The subject of a criminal offense is both general and special: the general subject is a natural sane person who has reached the age of majority, at the same time a special subject includes a natural person authorized to perform the functions of the state the ability to comply with special rules in the field of environmental safety and the implementation of special activities.

Analysis of the criteria for distinguishing violations of water legislation from related criminal offenses and administrative offenses showed that the main criterion for distinguishing is the amount of damage caused by the offense. A significant amount of damage distinguishes a criminal offense from other offenses, and it is on this criterion that qualification must take place. At the same time, it is argued that the recurrence and systemic nature of offenses that do not even cause significant harm in each case, but together represent deviant behavior and with systematic recurrence can be classified as offenses in the form of criminal

behavior. Therefore, the Criminal Code of Ukraine needs appropriate amendments, which is especially relevant in the field of water offenses.

As a result of the study of ways to prevent criminal violations of water legislation, it is indicated that the prevention of criminal violations of water legislation consists of three methods: social, legal and psychological. The most effective model of prevention is a comprehensive systemic and simultaneous use of these tools, as the removal of one of them leads to an imbalance of preventive measures, nullifies the influence of others. The implementation of these three methods requires the development of a comprehensive state program to prevent crime and violations of water legislation, based on an understanding of the common conservation of water bodies, on the normal state of which everyone's health depends.

The search for ways to improve legislation in the field of criminal liability for violations of water legislation in the context of European integration was carried out through an analysis of prospects for combining European practice and national characteristics, based on prospects for improving legislative. The main direction of improvement should be the formulation of liability rules with precautionary measures - to cover the cost of restoration of water bodies. Also, the prospects for improvement are the development and adoption of the required number of laws and regulations; proper coordination between institutions working in the field of legislative adaptation; adequate funding of measures to prevent criminal acts; generalization of judicial practice and formulation on the basis of regularities of preventive sanctions.

Key words: water legislation, water body, natural environment, ecology, criminal liability.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Судець О.М. Соціальна обумовленість злочинів щодо водних об'єктів: міжнародно-правовий аспект. *Юридична наука*. 2019. №1. С. 55–60.
2. Судець О.М. Об'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства: компаративний підхід. *Юридична наука*. 2019. № 2. С. 61–66.
3. Судець О.М. Суб'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства. *Юридична наука*. 2019. №3. С. 100–105.
4. Судець О.М. Актуальні аспекти удосконалення кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства. *Юридична наука*. 2019. № 4. С. 88–94.
5. Судець Е.Н. Теоретико-методологическая концептуализация преступлений сфере водных объектов. *KELM*. 2020. № 6. С. 219–223.
6. Судець О.М. Розкриття терміну «незаконний» в кримінально-правовій характеристиці порушення водного законодавства. *Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці*: матер. II Міжнар. наук. Інтернет-конф. (м. Київ, 12-14 жовтня 2018 року). Київ: НАУ; Ужгород: Ліра, 2018. С. 128–131.
7. Судець О.М. Перспективи досліджень кримінально-правового порушення водного законодавства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 груд. 2019 р.). / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 181–183.
8. Судець О.М. Історичні етапи розвитку кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль 21 липня 2020 року). Випуск 24. 2020. С. 201–205.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	22
1.1 Теоретико-методологічні основи дослідження	22
1.2 Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони порушення водного законодавства	36
1.3 Розвиток водного законодавства та норми про кримінальну відповідальність за його порушення	54
Висновки до розділу 1.	70
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ, ЯКІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОРУШЕННЯ ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	72
2.1 Об'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства	72
2.2 Суб'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства	93
Висновки до розділу 2.	102
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМЕЖУВАННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННИХ ПОРУШЕНЬ ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ	103
3.1. Зарубіжний досвід криміналізації водних правопорушень	103
3.2. Відмежування порушення водного законодавства від суміжних злочинів та адміністративно-правових деліктів та запобігання їх вчиненню	124
3.3. Напрями удосконалення законодавства у сфері кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства у контексті	

	13
європейської інтеграції	154
Висновки до розділу 3.	166
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173
ДОДАТКИ	199

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних реаліях розвитку сільського господарства, промисловості та сучасного науково-технічного прогресу загалом у різних екологічних сегментах відбуваються здебільшого деструктивні сегменти. Протистояння двох динамічних процесів – розвитку природнього середовища і техногенного розвитку відбувається не на користь першого, що пов'язане із недооцінюванням суспільства значення природньо-екологічного балансу. У цих процесах водні об'єкти виступають найбільш вразливою категорією природніх об'єктів з урахуванням безпосередньої близькості до сфери життєдіяльності людей. З іншого боку водні об'єкти поряд із повітряним простором відіграють одну з ключових ролей у впливі на стан здоров'я та безпеку життєдіяльності людини. Тому дотримання законності у цій сфері суспільних відносин є однією з найактуальніших проблем сучасного державотворення.

Серед найбільш поширених проблем у сфері порушення водного балансу є злочинні посягання на суспільні відносини у цій сфері. Злочинні посягання здійснюються безпосередньо щодо екології та природокористування водними об'єктами, серед яких – забруднення вод, злочинні дії щодо водної флори і фауни, користування водними транспортними артеріями, зміна русел річок та рівня води у водних об'єктах. Водночас злочинні посягання здійснюються до навколоводних об'єктів – берегів водойм, підводних ґрунтів, прибережних захисних смуг тощо. Внаслідок цього утворюється значний спектр різноманітних злочинних посягань, що виражаються у злочинах як екологічного характеру, так і майнових прав, у результаті чого настають негативні екологічні та соціально-економічні наслідки.

Отже, слід констатувати, що проблема кримінально-правового порушення водного законодавства набула значної актуальності у сучасній

юридичній науці, що зумовлюється масштабами негативних наслідків, які з'являються у результаті вчинення злочинів у даній сфері суспільних відносин. Вирішення даної актуальної проблеми зумовлює потребу у розробці та науково-практичному обґрунтуванню механізмів запобігання злочинних порушень водного законодавства, зменшення злочинності у сфері водної екології загалом. Все це зумовило підготовку пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення законодавства у сфері кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства, з урахуванням розвитку кримінального законодавства у цій сфері суспільних відносин, особливостями його сучасного стану та міжнародної практики.

Залучення наукового доробку досліджуваної проблеми зумовило звернення до робіт українських і вітчизняних вчених зі сфери юриспруденції, історичних, політичних наук, державного управління, соціології, економіки, гідрогеології тощо. Серед вітчизняних дослідників-правознавців слід відзначити роботи таких вчених, як В.І. Андрейцев, В.І. Антипов, І.В. Барчук, В.Д. Басай, І.В. Берднік, В.М. Боровенко, А.В. Боровик, К.А. Бурова, О.В. Буцко, А.А. Вознюк, Т.І. Волкова, С.Б. Гавриш, В.І. Гордєєв, В.О. Джуган, О.М. Дроваль, О.С. Жидан, В.І. Зигрій, І.О. Мамонтов, Р.І. Марусенко, В.К. Матвійчук, В.Л. Мельниченко, А.М. Мірошніченко, С.В. Клименко, В.В. Костицький, І.О. Костяшкін, П.Ф. Кулинич, М.В. Кумановський, П.В. Мельник, С.М. Міненко, О.П. Нечепоренко, Т.К. Оверковська, В.П. Олійник, К.М. Оrobeць, М.В. Плескач, С.В. Погребняк, О.М. Погорєлова, В.К. Попов, В.М. Присяжний, В.О. Процевський, С.В. Разметаєв, К.А. Рябець, О.В. Сівак, А.К. Соколова, Т.О. Третяк, І.В. Труфан, М.К. Черкащина, О.В. Черноус, І.С. Чумаченко, Ю.А. Чуприна, В.В. Шаблистий, М.В. Шульга, О.М. Шуміло та інших.

Водночас, дослідники з інших сфер наукових знань приділили значну увагу дані проблемі, зокрема у роботах таких науковців, як Р.М. Басай, Р.Т. Васюта, В.В. Гребінь, Л.М. Горбач, В.С. Джигирей, В.О. Євдокимов, В.М. Жук, Д.О. Крисінська, Ю.П. Кулаковський, С.С. Левківський, І.Д.

Лоева, О.М. Маценко, В.І. Моцаренко, Г.О. Обиход, М.М. Падун, І.Є. Чумаченко, М.А. Хвесик, В.К. Хільчевський тощо.

Загалом, слід резюмувати, що проблема кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства у вказаних дослідженнях та інших вчених до цього часу не набула комплексного ґрунтового системного аналізу. У науковому доробку висвітлено окремі аспекти даної проблеми, що стало додатковим фактором вибору теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до: Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 942 від 07.09.2011 р.; Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., схваленого розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р; Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. №276/2015; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015; а також Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 р., схвалених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 р.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи – удосконалення теоретичних положень кримінального права в частині відповідальності за порушення водного законодавства і на цій основі напрацювання пропозицій до КК України та практики його застосування.

Зазначена мета дослідження зумовила постановку та вирішення таких *задач*:

- описати теоретико-методологічні основи дослідження;
- проаналізувати соціальну обумовленість кримінально-правової заборони порушення водного законодавства;
- охарактеризувати основні етапи розвитку водного законодавства та

норми про кримінальну відповідальність за його порушення;

– здійснити аналіз об'єктивних ознак складів порушення водного законодавства;

– надати характеристику суб'єктивних ознак складів порушення водного законодавства;

– визначити основні критерії відмежування порушення водного законодавства від суміжних кримінальних правопорушень та адміністративно-правових деліктів;

– розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо запобігання злочинних порушень водного законодавства;

– визначити основні напрями удосконалення законодавства у сфері кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони довкілля.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за порушення водного законодавства.

Методи дослідження. Під час підготовки дисертаційного дослідження було використано загальнонаукові та спеціально-правові методи. Серед загальнонаукових методів було використано *філософський метод*, який надав можливість проаналізувати теоретико-методологічну доктрину права у наукових дослідженнях вчених, надати оцінку методам праворозуміння у основних засадах і принципах, сутності і значення водних правопорушень у кримінальному праві (підрозділ 1.1.); *метод бібліометрії* посприяв узагальненню наукових течій і шкіл у сфері кримінально-правового забезпечення охорони водного законодавства, визначено характер публікацій та хронологічні аспекти їх видань у контексті правової думки та пануючої державної ідеології відповідних історичних періодів (підрозділ 1.1.); *системний метод* дозволив дослідити складні об'єкти, що уміщують у собі декілька елементів системи, зокрема такі, як об'єктивна та суб'єктивна характеристики кримінального правопорушення тощо (підрозділ 2.1. та 2.2.);

соціологічний метод дозволив здійснити аналіз соціальної обумовленості кримінально-правової заборони порушення водного законодавства (підрозділ 1.2.); *статистичний метод* надав можливість узагальнити кількісні тенденції злочинності у сфері водних правопорушень, що сприяло формуванню обґрунтованих пропозицій щодо запобігання злочинних порушень водного законодавства (підрозділ 3.2.).

Водночас у дисертаційному дослідженні активно використовувались спеціально-правові методи, серед яких: *порівняльно історичний метод* надав можливість дослідити генезу кримінально-правової заборони водних правопорушень, визначити основні етапи і їх характеристики розвитку та виокремити основні особливості розвитку дослідженого законодавства у порівнянні із іншими періодами, а також дозволив здійснити порівняння обсягу настання негативних наслідків у разі відмежування кримінального правопорушення від адміністративного делікту щодо водних об'єктів (підрозділ 1.3.; 3.1.); *метод юридичної компаративістики* допоміг проаналізувати закордонний досвід кримінально-правової відповідальності за порушення водного законодавства (підрозділ 1.2.); *формально-логічний метод* дозволив здійснити тлумачення функцій норм кримінального права у процесі дослідження відмежування порушення водного законодавства від суміжних злочинів та адміністративно-правових деліктів (підрозділ 3.1.); *метод правового прогнозування* надав можливість визначити основні напрями удосконалення законодавства у сфері кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дисертація є однією з перших праць, в якій комплексно досліджено особливості кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства та сформульовано основні напрями його удосконалення. Результатом дослідження стали узагальнення, висновки, рекомендації і пропозиції щодо запобігання злочинних порушень водного законодавства, профілактики злочинності у цій сфері, зокрема:

вперше:

– сформульовано авторське визначення поняття порушення водного законодавства як порушення геофізичних властивостей водного об'єкту та комплексу прав користувачів – фізичних осіб, які вступають у взаємодію з такими об'єктами. Логіка формулювання такого терміну побудована на нормативно-правових характеристиках конкретних водних об'єктів з урахуванням геофізичних особливостей, стан яких порушується шляхом вчинення кримінального правопорушення;

– встановлено, що у основі протиріч суспільного розвитку, що зумовили підвищену злочинність у сфері порушення водного законодавства лежать соціальний та економічний фактори. Соціальний фактор представлений динамікою правового нігілізму щодо водних об'єктів, нехтуванням екологічних цінностей та відсутністю системної екологічної державної політики. Економічний фактор представлений низьким рівнем добробуту населення, який став каталізатором злочинної поведінки щодо водних об'єктів і створив передумови для посягань на водні ресурси, флору і фауну вод, берегові смуги (відведення земельних ділянок у охоронюваних Водним кодексом захисних смугах);

– визначено, що основним напрямом удосконалення нормативно-правових основ у сфері протидії порушенням водного законодавства має стати формулювання чітких законодавчих положень щодо відповідальності із забезпечувальними заходами – покриттям видатків на відновлення водних об'єктів;

удосконалено:

– наукове тлумачення об'єктивної сторони порушення водного законодавства, яка представляє собою незаконні дії суб'єкта злочинного посягання, спрямовані на порушення водного законодавства, що заподіює, або може заподіяти негативні екологічні та соціально-економічні наслідки об'єктам водної екосистеми та пов'язаним із нею об'єктам;

– поняття суб'єктивної сторони злочинного посягання на водні об'єкти,

яке базується на суб'єктивному сприйнятті, тобто ставленні суб'єкта – особи-злочинця до навколишнього середовища, до усвідомлення закономірностей співжиття людей у соціумі та серед природи;

– критерії відмежування порушення водного законодавства від суміжних кримінальних та адміністративно-правових деліктів, де головним критерієм відмежування визначено обсяг шкоди, що виник у наслідок вчинення правопорушення, масштаб якого відмежовує кримінальне правопорушення від інших правопорушень, що є підставою для кримінально-правової кваліфікації;

набули подальшого розвитку:

– твердження про періодизацію розвитку водного законодавства та норм про кримінальну відповідальність за його порушення, де визначено 6 періодів: 1) Русько-Литовський період – IX – XIV століття, 2) період російсько-австрійського законодавства (XIV – XVIII ст.), 3) період удосконалення кримінальної відповідальності за досліджувані злочини XVIII – початок XIX ст., 4) період другої половини XIX – 1917 р., 5) Радянський період (1917 – 1991 рр.), 6) кримінально-правова відповідальність за водні правопорушення з 1991 р. по теперішній час;

– положення про те, що запобігання злочинним порушенням водного законодавства складається з трьох методів: соціального, правового і психологічного, реалізація яких потребує розробки комплексної державної програми із запобігання злочинності і порушення водного законодавства, побудованій на розумінні спільності бережливого ставлення до водних об'єктів;

– механізми удосконалення законодавства, які полягають у розробці та прийнятті необхідної кількості законів та підзаконних актів; належній координації між інституціями, що працюють у сфері адаптації законодавства; належному фінансуванні заходів щодо попередження злочинних проявів; узагальненні судової практики і формулюванні на основі закономірностей попереджувальних санкцій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

– науково-дослідній сфері – для подальшого теоретичного розроблення питань регулювання кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства в Україні;

– правотворчості – щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері розвитку кримінально-правової протидії порушенню водного законодавства в Україні, правоохоронних функцій органів влади;

– правозастосовній діяльності – щодо удосконалення кримінально-правової протидії порушенню водного законодавства;

– навчальному процесі – під час розроблення та викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Кримінологія» у підготовці відповідних підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені дисертанткою на науково-практичних конференціях: Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці (м. Київ, 12-14 жовтня 2018 року); Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві (м. Одеса, 27 груд. 2019 р.); Актуальні дослідження правової та історичної науки (м. Тернопіль 21 липня 2020 року).

Публікації. Основні положення й результати дисертації опубліковано в п'яти статтях у фахових наукових виданнях України та інших держав, а також трьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Робота композиційно складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 199 сторінок, з них основного тексту 167 сторінок, кількість використаних джерел становить 260 найменувань та займає 26 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ ВОДНОГОЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Теоретико-методологічні основи дослідження

Кримінально-правова охорона водних об'єктів у нашій державі має глибоке історичне коріння (витоки). Їх можна з'ясувати лише в аспекті взаємин людини (суспільства) і природи. Разом з тим, аналізуючи історію взаємодії людини з певними природними об'єктами, у відносинах між людьми, зокрема, щодо водних і питань походження проблеми навколишнього природного середовища (в тому числі й витоків кримінально-правової охорони водних об'єктів, бо така не підлягала самостійному дослідженню), на прикладі розвитку людського суспільства і законодавчих ідей з охорони вказаних природних об'єктів [19, с. 40], В.К. Матвійчук узагальнює доктринальну еволюцію, дотримуючись висновку про існування шести загальнолюдських різних за часом і силою впливів людей на природу, а для нашої країни – восьми історичних періодів. Вони не суперечать, на думку вказаного вченого, історичній періодизації, яку пропонують історики та юристи. До цієї періодизації автор схиляється в дослідженні, виходячи з того, коли людина – похідна від природи – почала експлуатувати водні об'єкти [118, с. 25].

У правовій доктрині, особливо російській, можна зустріти широке розуміння предмету кримінальної відповідальності у сфері екологічних правопорушень (або “права нерухомості”), як такого, що охоплює, окрім земельних, ще й містобудівні, гірничі, водні та лісові відносини [94, с. 53]. Подібні погляди йдуть своїм корінням ще у часи радянського земельного права, коли, наприклад, пропонувалося “поєднання усіх галузей законодавства про землю, ліси, води, надра та ін. у єдиний Звід законів про

землю та її ресурси на основі загальних принципів земельного права у широкому смислі слова” [116, с. 39]. Такий підхід нам видається надто широким, його доцільність спростована історичною логікою розвитку земельного права, з якого ще у 1960-х рр. виокремилася правова охорона природи, а у 1980-х рр. – окремі галузі природоресурсного права [116, с. 47; 135, с. 99].

Свого часу Д. Флексор (1912 р.) писав, що в чинному законодавстві є порівняно велика кількість окремих статей із питань водного права. Та оскільки їх безсистемно розпорошено по різних томах і частинах Зведення законів, то приписи, що лежать в основі їх, найімовірніше являють сирий матеріал з водного права, а не положення з законодавчої регламентації [250, с. 14]. Дослідженню правового захисту водних об’єктів за часів Російської імперії приділяють значної уваги сучасні російські вчені. Зокрема, за результатами його здійснення Д. Сиваков дійшов слушного висновку, що в Російській імперії правове регулювання водних відносин було роз’єднаним і неповним. Окрім того, він акцентує увагу на тому, що відповідно до роз’яснень правлячого Сенату природні водні об’єкти (річки та озера) не вважалися об’єктом права власності. Законодавство захищало інтереси прибережних землевласників, від яких залежало проведення каналів та інших водогосподарських робіт [202, с. 4; 199]. Подібної точки зору додержується А. Сусликова, яка відзначає, що правова регламентація в досліджуваній історичний період у водній сфері відрізнялася неповнотою і роз’єднаністю. На її думку, то було наслідком національних особливостей становлення та розвитку російської державності і невисокого рівня розвитку промисловості. З огляду на значення природних водних об’єктів (річок і озер) для торгівлі та охорони російських кордонів їх не визнавалося приватною власністю. Право власності держави поширювалося як на судноплавні, так і несудноплавні річки [221, с. 8]. Останніми роками у вітчизняному науковому колі досить популярним є аналіз положень Зведення законів на предмет правового регулювання водних відносин. Викладаючи його результати, О. Дроваль

акцентує увагу на тому, що в царській Росії землі, зайняті ріками, річками, ярами, болотами, ставками та іншими незручними місцями, відносились до земель, незручних для ріллі й сінних покосів. Однак при межуванні земель вони залишались у власності володільців, до чиїх маєтків їх було віднесено, та відображались на планах і в межових книгах (скільки десятин під кожним із цих місць знаходиться). Як і раніше, озера, ріки, річки, що ніколи не пересихали, слугували земельними межами [42, с. 17]. Своєю чергою, Л. Заставська пише, що законодавство досліджуваного історичного періоду класифікувало так звані сервітутні права на обмеження права участі загального і права участі приватного. Обмеження у праві власності, встановлене законом на користь усіх без винятку, називалося правом загальної участі [63, с. 148]. Т. Калиниченко додає, що право загальної участі вважалося відносинами публічними, а не приватними, тому охоронялося в адміністративному, а не судовому порядку. Це право могло бути припинено чи змінено виключно на підставах, зазначених у законах [71, с. 30–31; 198].

У радянській правовій доктрині існувало широке розуміння природоохоронного права, за яким до його предмету включалися “не лише ті відносини, об’єктом яких є земля, але і відносини з приводу надр, лісів та вод, а також відносини з охорони природи в цілому” (тобто відносини, що разом із відносинами по забезпеченню екологічної безпеки складають предмет екологічного права). Гірничі, лісові та водні відносини – це предмет відповідних самостійних галузей права: гірничого, лісового та водного”. аналіз дискусій щодо співвідношен’ня земельного та, зокрема, водного права проведено С.Б. Байсаловим, який рельєфно показує еволюцію існуючих у правовій доктрині поглядів від визнання водного права продовженням, частиною земельного права до визнання його самостійною галуззю права [3, с. 127–147; 99, с. 68].

У теорії кримінального права питання характеристики предмета злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, детально не досліджувалося. Зазвичай відповідна характеристика дається у науково-практичних

коментарях КК України та у підручниках з кримінального права. Зі спеціальних кримінально-правових досліджень ознак складу незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах варто виокремити праці таких науковців, як О.В. Буцко, О.О. Дудоров, М.В. Кумановський, В.К. Матвійчук, О.М. Шульга. У земельному та водному праві правовий режим земель водного фонду досліджували, зокрема, В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман, О.М. Дроваль, В.В. Костицький, П.Ф. Кулинич, Н.Р. Малишева, С.М. Міненко, В.І. Семчик, В.Л. Мунтян, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга [43, с. 57]. Відтак, важливо з урахуванням спеціальних знань у сфері земельного та водного права встановити зміст поняття «землі водного фонду» («поверхневий (грунтовий) шар земель водного фонду») як предмета злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, який є обов'язковою ознакою цього складу злочину. Зауважимо, що правове регулювання суспільних відносин у сфері використання земель водного фонду, за визначенням П.Ф. Кулинич, регулюється «двогалузевим правовим полем» та характеризується наявністю правових норм та правових міжгалузевих понять, оскільки передача в користування замкнених водних об'єктів (ставів, озер, інших водойм) оформлюється як передача в оренду земельної ділянки, що включає дно водойми та прибережну смугу навколоводної поверхні [73, с. 217; 64].

Ще наприкінці 1980-х років І. Каракаш відзначав наявність численних колізій між земельним законодавством, з одного боку, та водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, з іншого, на жаль, більшість із описаних колізій не лише не знайшли свого вирішення, а ще більше поглибилися [67, с. 12; 94, с. 71].

В.І. Андрейцев відзначає, що ситуація із регулюванням земельних відносин у Водному кодексі України є аналогічною тій, що має місце у випадку з Лісовим кодексом України [1, с. 59]. Причому у багатьох випадках відсутня навіть спроба якось розмежувати предмет регулювання ЗК та ВК України стосовно земельних відносин: регулювання відбувається

“паралельно”, породжуючи колізії. наприклад, між кодексами існують істотні розбіжності у важливому питанні визначення розмірів прибережних захисних смуг навколо морів, морських заток, лиманів та в межах населених пунктів (див. ч. 3 ст. 60 ЗК України, ч. ч. 4, 5 ст. 88 ВК України), що негативно впливає на правозастосовчу практику. Цікаво, що у сучасних дослідженнях із теорії права знову згадується дискусія 1950-х років щодо доцільності кодифікації у формі т. з. “водно-земельного кодексу” [93, с. 57-58], хоча це є недоцільним прийняття такого земельного кодексу, сам факт повернення до, здавалося б, давно завершеної дискусії є показовим [94, с. 72].

Проблематика забезпечення відповідальності за порушення екологічно безпечного водокористування досліджена О.М. Галущенком, яким досліджено питання балансової оцінки водних ресурсів річок басейну Дніпра, їх використання та охорони (у межах України). Автор наголошує, що особливо напружена екологічна ситуація з водними ресурсами, які є обмеженим і найбільш вразливим компонентом природного середовища, склалася в економічно розвинутих регіонах басейну Дніпра, у зв’язку з чим ще наприкінці 90-х років проблема вивчення формування водних ресурсів, їх раціонального використання й охорони набула першочергового значення [31, с. 3; 49, с. 35].

Звичайно, Водний кодекс України [26] (далі - ВКУ) є основним джерелом понять елементів природи, які, будучи залученими у правові відносини, стають об’єктом водного права. Але не всі наведені в ньому визначення надають змогу охарактеризувати природні компоненти як правові категорії. Згідно зі ст. 1 Водного кодексу України «водний об’єкт» - це природний або штучно створений елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт). Стаття 3 ВКУ надає перелік водних об’єктів, до яких відносяться водосховища, ставки, канали. Таким чином, можна сформулювати поняття безпосередньо « водного об’єкту» - це штучно створений елемент довкілля, в якому зосереджуються води (водосховище, ставок, канал). Зазначене

визначення не в повній мірі відображає всі суттєві природні ознаки водних об'єктів та має скоріше відсильний характер. Тобто для правильної ідентифікації водного об'єкту на практиці, необхідно мати характеристики його видів. Єдине, на що вказує таке поняття, це штучна природа водного об'єкту та зосередження в ньому води. Не підкреслюється ні природа походження води, а ні її зв'язок із іншими природними елементами. До того ж відсутні юридичної ознаки, що є найважливішим при наданні визначення будь-якому елементу ландшафту як правовій категорії [204, с. 31]. На думку Н. Р. Кобецької, поняття водного об'єкту, наведене в ст. 1 ВКУ, не відображає всіх його характеристик, але «абсолютно зрозуміло, що, наприклад, калюжа не визнається законодавцем водним об'єктом» [111, с. 18]. Не можемо погодитись із таким підходом до формулювання поняття правової категорії. На наш погляд, саме відображення всіх найсуттєвіших ознак надасть змогу відокремити певний об'єкт від інших, уникнути майбутніх непорозумінь та двоякого тлумачення норм нормативно-правових актів під час застосування їх на практиці. Поняття «водного об'єкту», наведене в ст. 1 ВКУ, потребує коригування [138, с. 278]. Крім ВКУ поняття «водного об'єкту» містять такі українські законодавчі та літературні джерела: Великий тлумачний словник сучасної української мови під ред. В. Т. Бусел, п. 4.10 ДСТУ 3517-977, п. 4 ДСТУ 3041-958 та п. 1.3 «Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами» [138].

Проблеми порушення водного законодавства на місцевому рівні, зокрема водогосподарських комплексів окремих міст України на прикладі м. Луцька досліджувалися О.В. Фесюком [233, с. 3], який представляє географічну науку. Представником науки державного управління Ю.Є. Хівричем досліджено державне управління засобами забезпечення життєдіяльності регіону (на прикладі водопровідно-каналізаційного господарства) [241, с. 4]. Проблематика забезпечення безпечності вод для здоров'я людини була також предметом досліджень представників

економічної науки, серед яких звертає на себе увагу цикл дослідження, які проводилися на базі Ради по 36 вивченню продуктивних сил України – однієї з найавторитетніших наукових установ серед науково-дослідних закладів економічного профілю [190], а також спеціалізованого вищого навчального закладу зі сторічною історією – Національного університету водного господарства і природокористування [199]. Так, варто звернути увагу на роботи О.В. Яроцької щодо екологоекономічної оцінки водокористування в басейнових водогосподарських комплексах України [256], Н.Б. Закорчової щодо еколого-економічної оцінки водокористування в басейні р. Південний Буг [76], І.М. Кирпач, яка зосередила свою увагу на еколого-економічному обґрунтуванні раціонального водокористування в промисловому комплексі України [72; 48, с. 36].

Серед наукових напрацювань Національного університету водного господарства і природокористування звертають на себе увагу дослідження еколого-економічного оцінювання збитків, завданих порушенням водного законодавства при використанні водних ресурсів, проведене О.В. Матвійчук [119], еколого-економічних засад водогосподарського районування (на прикладі Українського Полісся), здійснене І.А. Пашенюк [158], еколого-економічних механізмів раціонального використання й охорони водних ресурсів, яким присвячена робота Б.О. Сидорчука [231]. Зазначимо, що в усіх вищеназваних дослідженнях, присвячених еколого-економічній оцінці різних аспектів водокористування, підтверджується важливість та безальтернативність забезпечення балансу екологічної та економічної складових при використанні водних ресурсів як основної мети регулювання відповідних суспільних відносин [48, с. 37].

Прикладом екосистеми як правової категорії в українському законодавстві може стати поняття «лісу», наведене в ст. 1 Лісового кодексу України [107] (далі ЛКУ) - це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та

іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. При формулюванні поняття « водного об'єкту» необхідно врахувати ознаки екосистеми, наведені в ст. 2 Конвенції ООН «Про біологічне різноманіття» та доповнити їх природними ознаками, наведеними в зазначеному понятті «лісу». Це дозволить повноцінно охарактеризувати водний об'єкт. Проблема впливу водокористування на екологічну безпеку і відповідальність за її порушення висвітлена в роботі Н.Л. Надкевич, яка ще у 2002 р. зазначала про щорічне зростання кількості найрізноманітніших хімічних речовин, які потрапляють різними шляхами в водні об'єкти, що можна порівняти із забрудненням Світового океану нафтою, а сама проблема 37 потрапляння цих речовин у навколишнє середовище має глобальний характер [121, с. 3]. Найбільш ґрунтовно з-поміж представників інших наук проблеми забезпечення екологічної безпеки при здійсненні спеціального водокористування досліджені О.О. Дмитрієвою [33]. Зокрема, вчена зазначає, що урбанізація суспільства, що відбувається в Україні, характеризується антропогенним навантаженням на довкілля, що потребує створення передумов для збалансування інтересів суспільства і можливостей природи, розвитку промисловості та екологічної безпеки. Йдеться про те, що однією з основних і найбільш гострих еколого-господарських проблем нашої країни, пов'язаних з урбанізацією, є незадовільний стан водних ресурсів. Так, зазначено, що в Україні майже не залишилося водних об'єктів, які за екологічним станом належать до першої (найкращої) категорії. Одним з основних чинників, що негативно впливають на якість поверхневих вод, О.О. Дмитрієва називає антропогенне евтрофування, під яким розуміють збагачення водойм біогенними елементами, що супроводжується підвищенням продуктивності водойми, причиною якого є внесення добрив або забруднення стічними водами [26]. Вченою зроблено важливі висновки щодо основних напрямів забезпечення екологічної безпеки при здійсненні водокористування, що є неможливим без збереження та поліпшення стану

водних екосистем, а також поняття «екологічно безпечне водоспоживання», під яким розуміється таке, за якого забезпечується захищеність джерел та систем водоспоживання від впливу негативних антропогенних та природних факторів і виконуються нормативні вимоги у сфері питного водопостачання або рекреаційного водокористування [26, с. 13; 46, с. 37]. Кількість юридичних ознак, які може містити поняття «водного об'єкту» як правової категорії, досить велика. Необхідно зазначити, що відносини з приводу створення та використання водних об'єктів регулюються декількома галузями права. Перш за все, вони мають відбуватись в рамках Основного закону України – Конституції [83]. Оскільки створення таких об'єктів пов'язане із проведенням земляних робіт, то, в залежності від глибини майбутнього водного об'єкту, вступають в дію нормативно-правові акти гірничого права. Відносини з приводу визначення правового режиму води, яка наповнює новий водний об'єкт та перебуває в природному стані, підключають дію нормативно-правових актів Водного права. Правовий режим земельної ділянки, на якій створюється водний об'єкт, визначається нормами земельного права. Відносини щодо будівництва та використання водних об'єктів у межах земель лісогосподарського призначення регулюються, у тому числі, й нормами Лісового законодавства. Охорона всіх природних елементів (води, земель, надр тощо) є сферою дії екологічного права. Це має особливе значення в залежності від виду природних вод, які наповнюють водний об'єкт. Наприклад, якщо земельна ділянка, на якій передбачається будівництво водного об'єкту, розташована поруч з джерелом лікувальних вод, то наслідком створення водного об'єкту є вірогідність їх забруднення. Або часткове розширення ріки може призвести до небажаних наслідків для її гідрологічного режиму. Для запобігання цьому необхідне вивчення існуючої геологічної і гідрологічної ситуації, встановлення контролю за будівництвом та використанням водного об'єкту, що зумовлює необхідність закріплення нормативно-правовими актами певної процедури. Це спричиняє виникнення правових відносин між органами державної влади

(місцевого самоврядування) та власниками (користувачами) земельних ділянок, на яких передбачається створення і подальше використання водного об'єкту. Тобто з'являється необхідність у визначенні суб'єктів, їх прав та обов'язків. Також, до юридичних ознак слід додати територіальну ознаку, види використання створеного водного об'єкту, відповідність умов будівництва та використання водних об'єктів вимогам добросусідства [138, с. 281].

Характеризуючи теоретико-методологічні особливості злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, насамперед слід керуватися призначенням земель водного фонду, які мають водоохоронне значення. Як вказує О.М. Дроваль, ці землі, «по-перше, виконуючи свою спеціальну функцію, слугують захисним бар'єром водних об'єктів від шкідливої дії зовнішнього середовища як природного, так і антропогенного характеру. По-друге, землі водного фонду призначені для збереження і раціонального використання гідроресурсів, виправдовуючи своє місце в екосистемі. По-третє, вони є вмістилищем для водних об'єктів, а також зоною водозбору. Саме в результаті цих особливостей землі водного фонду утворюють захисний природний (ландшафтний) бар'єр для водних об'єктів» [31, с. 38]. Базовою ознакою, яка обумовлює виділення земель водного фонду в самостійну категорію, є спеціальне і свого роду єдине призначення земель водного фонду – забезпечення охорони і раціонального використання водних ресурсів нашої країни [121, с. 20]. Окрім того, землі водного фонду є зоною взаємного переходу суші і водного середовища існування. Про проміжний характер цієї зони можна судити з повеней, підтоплень, приливно-відливних явищ тощо. На цих землях містяться цінні заливні, наносні та болотні ґрунти. Крім того, водні маси містять лікувальні грязі, солі, вапняк, торф, озерні відкладення тощо [99, с. 174; 50, с. 57].

Необхідно звернути увагу на те, що прихильники зазначених вище підходів, зокрема А.Н. Трайнін, розглядаючи категоріальну значимість цих злочинів, стверджує, що ним є виробництво, промисли, а не відносини, що є

помилкою, оскільки не відповідає призначенню такої охорони. Прихильники іншої точки зору, зокрема Ю.І. Ляпунов, В.Л. Мунтян, Т.Л. Сергєєва та інші, відносять помилково об'єкт цих злочинів до власності. Слід погодитися з Е.М. Жевлаковим, В.Я. Таційом, Н.Ф. Кузнєцовою та ін., які стверджують про те, що приналежність природних ресурсів державі, а в нашому випадку (у зв'язку з положеннями Конституції України) – українському народу, ще не дозволяє відносити їх до відносин власності [49, с. 16; 219, с. 64-67; 140, с. 125]. Симпатичні другої точки зору, зокрема, А.А. Піонтковський, Г.Л. Кригер та ін., на наш погляд, помилково визнають родовим об'єктом цих злочинів порядок використання природних ресурсів, оскільки неможливо ці відносини обмежувати використанням цих ресурсів. Не можна погодитися також з авторами третьої точки зору, зокрема Б.М. Леонтьєвим та ін., які всупереч загальноприйнятій доктрині кримінального права стверджують, що об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища є самі природні багатства (природні ресурси), а не відповідні суспільні відносини. Інша група авторів, зокрема С.Б. Гавриш, зводить родовий об'єкт досліджуваних злочинів з різними благами, доповнюючи їх екологічною безпекою. Такий підхід, на наш погляд, є помилковим. П'яті називають родовим об'єктом соціалістичні суспільні відносини, які забезпечують раціональне використання і охорону природних багатств (І.М. Тяжкова). Ця позиція є неповною, оскільки охоплює лише раціональне використання водних ресурсів [128, с. 60].

На думку В. І. Андрейцева, види права власності на природні ресурси - юридично оформлені напрями суб'єктно-об'єктної належності природних ресурсів та їх організаційноправове забезпечення [1, с. 120]. В Україні право власності на природні ресурси, складовою частиною яких є водні ресурси, регулюються Конституцією України, ЦК України, ВК України, ЗК України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства. У ст. 6 ВК України визначено, що води (водні об'єкти) є виключно власністю українського народу і надаються тільки у

користування, хоча таке твердження є дискусійним, через те, що право власності, відповідно до чинного законодавства, включає в себе тріаду правомочностей. Варто зазначити, деякі науковці вважають, що за своєю економіко-правовою природою суб'єктами права державної власності, окрім Української держави, є народ України, Автономна Республіка Крим (далі за текстом - АРК) [29, с. 11]. Частково з цією тезою можна погодитись, адже, як зазначає В. К. Попов, право державної власності становить собою сукупність правових норм, що закріплюють і охороняють належність природних ресурсів народу України в особі обраних ним представницьких органів державної влади [47, с. 62]. Ці органи наділені компетенцією лише з управління зазначеними ресурсами в загальнонародних інтересах, а не безпосередньо правом власності на них, однак, до їх повноважень також входить встановлення порядку придбання, використання та відчуження державної власності. В. О. Джуган зазначає, що право власності українського народу за своєю природою є правом державної власності, тому у цьому випадку державна власність виступає у вигляді виняткової власності народу України, що означає, що води (водні об'єкти) належать народу в особі обраних ним державних інститутів. Таким чином, можна стверджувати, що фактично води (водні об'єкти) можуть перебувати і у державній власності, а перелік таких водних об'єктів міститься у ВК України [51, с. 127; 111, с. 138].

Із цього приводу І.А. Шикломанова зазначає, що водні ресурси – це поверхневі й підземні води, які знаходяться у водних об'єктах і використовуються або можуть бути використані. У більш широкому сенсі – води в рідкому, твердому й газоподібному стані та їх розподіл на Землі. Окрім цього, як слушно зазначають Р.І. Марусенко, А.М. Мірошніченко й Т.О. Третяк, визначений у ВК України термін «водні ресурси» за змістом є синонімом терміна «води». На їхню думку, яку ми підтримуємо, вживання в законах двох термінів для позначення одного й того самого явища варто оцінити негативно. Також вони відмічають тавтологію, допущену у визначенні водних ресурсів: уживання поряд термінів «поверхневі» та

«морські води», бо морські води є різновидом поверхневих вод, з чим також варто погодитись. На доктринальному рівні І.В. Труфан давала визначення водних ресурсів як «усіх вод, що входять до складу природних ланок кругообігу води», тобто знову ж таки ототожнювала їх із поняттям «вода». С.Л. Вендров під водними ресурсами пропонував розуміти ті види природних вод, які можна використовувати в цей час, здійснюючи управління їх режимом, а також води, які будуть використовуватись у найближчому майбутньому й над управлінням яких іде в цей час робота. В.О. Джуган пропонувала визначити водні ресурси як обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території, які використовуються або можуть бути використані в перспективі [10, с. 140].

Зважаючи на вищевикладене, на проблемі кримінально-правової охорони водних об'єктів ми зупинимось в межах запропонованої історіографії. Вона нам необхідна, оскільки допомагає виявити й пояснити витоки кримінально-правової охорони водних об'єктів в Україні. Разом із тим слід зробити застереження, що питання періодизації розвитку кримінального законодавства і кримінально-правової охорони водних об'єктів не знайшло свого належного висвітлення. Це зумовлено тим, що: 1) ці питання намагались розглядати відособлено від історичного розвитку суспільства; 2) Україна йшла в найскладніших історичних умовах до своєї самостійності, суверенітету та державності. Про це цілком справедливо писав В.К. Грищук, відзначивши, що історія української кримінально-правової науки (а ми відзначили і кримінально-правової охорони водних об'єктів) залишається зовсім не вивченою [22, с. 8]. Як відомо, наука до теперішнього часу у своїх дослідженнях навіть не коментувала кримінально-правову охорону водних об'єктів, що мали й мають значення в історії людства, в тому числі і для теорії кримінального права. Недостатньо і друкованих матеріалів для такого дослідження, які до того ж потребують належної систематизації. Важливість наукового вивчення кримінально-правової охорони водних об'єктів в історичному аспекті – поза будь-яким сумнівом. Тому, окрім інших,

використання історико-правового методу дослідження може донести точність свідчення стосовно генезису кримінально-правової охорони вказаних об'єктів та походження ознак і понять, що входять до неї [117, с. 13].

Таким чином, теоретико-методологічні основи дослідження порушення водного законодавства засвідчують наявність широкої наукової дискусії у сфері концептуального тлумачення, у першу чергу, об'єкту кримінально-правової охорони – водних об'єктів як сукупності прав, чи як природних ресурсів. На наш погляд, дослідження особливостей соціальної обумовленості кримінально-правової заборони порушення водного законодавства дозволить конкретизувати юридичну природу подолання деліктності у цій сфері суспільних відносин.

1.2. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони порушення водного законодавства

Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони порушення водного законодавства охоплює вивчення тих особливостей соціально-економічних та правових умов життя, що потребують юридичного врегулювання суспільних відносин, здатність відображати об'єктивні потреби суспільного життя. Виявляючи потреби суспільства в певному виді правового регулювання соціальна обумовленість пояснює вибір юридичних засобів їх задоволення, в тому числі й кримінально-правової охорони. У цьому контексті слід погодитися з твердженням К.М. Орбця, що ефективність кримінально-правових норм (тобто заборон) упершу чергу визначається ступенем їх відповідності конкретним умовам суспільства, за яких вони діють [155, с. 9]. Криміналізація та декриміналізація, теоретичне і законодавче відмежування злочинів від аналогічних адміністративних правопорушень невід'ємно пов'язані з дослідженням чинників, що характеризують конкретні діяння як суспільно-небезпечні та кримінально-протиправні [19, с. 55].

Світова спільнота прийшла до усвідомлення того, що діяльність, яка створює загрозу екологічній безпеці - це злочин фундаментального масштабу. На сьогоднішній день діють понад 1600 багатосторонніх глобальних і регіональних міжнародних договорів, угод, конвенцій і понад 3000 двосторонніх договорів, повністю і частково присвячених охороні вод від забруднення, в тому числі кримінально-правовими засобами. При цьому правотворчість із зазначених питань розвивається в двох напрямках. З одного боку відбувається кодифікація екологічного і кримінального законодавства, створюються норми, криміналізуються найнебезпечніші прояви забруднення і закріплюються в якості міжнародних злочинів. У цьому напрямку також робляться спроби створення міжнародного екологічного кримінальної

судового органу, до компетенції якого входить проведення розгляду за фактами міжнародних екологічних злочинів, в тому числі проти чистоти вод. З іншого боку з'являються норми держав-учасниць цих угод щодо проведення реформування національних кримінальних законів відповідно до міжнародної політики [137, с. 12].

У сучасній кримінально-правовій доктрині екологічний злочин – це винне досконале суспільно небезпечне діяння, виражене у вигляді дії або бездіяльності, що посягає на навколишнє середовище і його компоненти, раціональне використання і охорона яких забезпечує оптимальну життєдіяльність людини, на екологічну безпеку населення і територій, у безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів, що призводить до негативних змін якості навколишнього середовища, знищення, пошкодження об'єктів. Під час формування понять адміністративного проступку і екологічного злочину кидається до уваги їх забезпечення спеціальними заходами державного примусу, які і є сутність юридичної відповідальності. Так, за порушення водного законодавства передбачена відповідно адміністративна і кримінальна відповідальність [121, с. 52].

З усього перерахованого вище можна зробити висновок про те, що держава вживає необхідних заходів для забезпечення охорони і раціонального використання водних ресурсів. Одним з таких заходів є інститут юридичної відповідальності за порушення водного законодавства, який спрямований на забезпечення законності і правопорядку в країні. Сутність порушення водного законодавства (злочин або проступок) проявляється у протиправному, соціально-шкідливому винному діянні у формі дії або бездіяльності суб'єктів водних відносин. Законодавець, приймаючи до уваги ті наслідки, які можуть настати при порушенні водного законодавства, в цілях забезпечення законності і правопорядку та запобігання вчиненню нових порушень в даній області звертається до адміністративного і кримінального права, закріплюючи в Кодексі про адміністративні правопорушення та Кримінальному Кодексі відповідні

норми. Однак зусилля держави будуть марні без усвідомлення населенням всієї значущості води як джерела всього живого на планеті, що дає, як писав Антуан де Сент-Екзюпері, «... нескінченно просте щастя». Тому в довгостроковій перспективі необхідно приділяти увагу не тільки вдосконаленню законодавства, а й проведенню профілактичних і виховних заходів з населенням, спрямованих на формування дбайливого ставлення до водних об'єктів і ресурсів [121, с. 53].

Дослідники зазначають, що криміналізація умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природнозаповідного фонду є закономірним і соціально обумовленим кроком законодавця. Основним криміналізаційним приводом, на думку О.П. Нечепоренко [148, с. 115], стало суттєве погіршення стану природнозаповідного фонду та інших особливо охоронюваних територій, що пов'язано з неконтрольованими вирубками дерев з метою отримання наживи, а також незаконним видобутком бурштину тощо. Наявні підстави й умови підтверджують правильність та обумовленість існування кримінально-правової заборони знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природнозаповідного фонду [147].

Вчені аргументовано вказують на важливість і необхідність дослідження та розробки загальних і спеціальних положень соціально-правової обумовленості закону про кримінальну відповідальність за порушення водного законодавства. Враховуючи те, що суспільна небезпечність є ознакою злочину, а також, що особливості юридичної конструкції складу різних злочинів, в тому числі й аналізованого, також зазнають змін, що є проявом реагування законодавця на поточні вимоги конкретно-історичного розвитку суспільства, тобто є правовою діяльністю, то це свідчить про те, що потрібно досліджувати не лише соціальну обумовленість норми про кримінальну відповідальність за порушення водного законодавства, а й правову обумовленість цієї заборони. Важливо в контексті нашого дослідження звернути увагу на те, що проблема соціально-

правової обумовленості кримінально правової заборони розглядається по-різному, і досі це питання залишається не вирішеним. Соціально-правова обумовленість кримінального закону визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними, правовими та іншими чинниками, встановлення й розкриття яких дає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону. У той час В.М. Кудрявцев вказує на те, що будь-який злочин вчиняється не в порожнечі, а при визначених умовах, які залежать від природних чинників чи від дії людей, а отже це означає, що ці умови можуть бути фізичними, організаційними чи психологічними і зазвичай, і ті, й інші забезпечують злочинцеві доступність обсягів, засобів і способів вчинення задуманого посягання, відносну безпечність для нього і співучасників, тощо [29, с. 55].

Забруднення навколишнього природного середовища, нераціональне використання природних ресурсів є наслідками порушення норм екологічного законодавства. Екологічний правопорядок не може існувати без налагодженої системи юридичної відповідальності. Всі екологічні права у разі їх порушення розглядаються та відновлюються у судовому порядку. Питання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, зокрема у сфері екологічної безпеки, також регламентуються на рівні національного законодавства країн-членів ЄС. Слід зазначити, що судом не формується загального визначення прав і свобод людини. Уникаючи конкретних дефініцій, судові рішення містять своєрідні системні тлумачення прав у просторі та часі, віх дії, у світлі застосування принципу верховенства права або ж демократичних цінностей. Саме такий підхід зумовлює вагому роль Європейського суду у формуванні новітніх стандартів прав людини, а судові рішення є джерелом змістовного наповнення прав, що відповідали б сучасним викликам та реаліям [67, с. 32].

Найжорсткішим видом покарання за екологічні правопорушення є притягнення порушника до кримінальної відповідальності, що передбачена Кримінальним кодексом (КК) України (Розділ VIII «Злочини проти довкілля», ст. 236-254). Підставою для її застосування є вчинення екологічного злочину, тобто найнебезпечнішого екологічного правопорушення, яке тягне за собою тяжкі екологічні наслідки для довкілля та загрожує здоров'ю людини, суспільству, існуванню всього живого на планеті. Відповідно до КК України види злочинних діянь в екологічній сфері можна поділити на три групи, а саме: у галузі природоресурсових відносин (ст. 246, 248, 249 КК України); у природоохоронній галузі (ст. 241, 243, 244, 245 та ін. ст. КК України); у галузі екологічної безпеки (ст. 228, 236, 238 та інші ст. КК України). Отже, кримінальне законодавство припускає можливість вчинення протиправних діянь у сфері екології України. При цьому як відповідальність загрожують не тільки матеріальні збитки. Проте існує й велика ймовірність безкарності, враховуючи офіційну статистику правоохоронних органів. Такі положення не є припустимими для нашої країни. Тому вихід вбачається в максимально повній криміналізації діянь проти екологічної безпеки, екологічного правопорядку. Слід виключити адміністративні правопорушення в екологічній сфері, перенести їх у кримінальну сферу, або ж за повторне адміністративне правопорушення ввести кримінальну відповідальність. Ефективним напрямом протидії екологічній злочинності є також вжиття заходів щодо удосконалення норм кримінального, процесуального та оперативно-розшукового законодавства [209, с. 85].

Саме через недосконалість міжнародного права навколишнього середовища в плані реалізації ухвалених міжнародних домовленостей, низький рівень імплементації взятих державами на себе зобов'язань все частіше лунають заклики до створення універсальної природоохоронної організації, яка б мала значні правотворчі та правозастосовчі повноваження. На порядку денному стоїть питання не просто про вдосконалення

інституційного механізму, а про надання йому характеру ефективної інтегральної системи, при цьому будь-які міркування з приводу можливого порушення принципу невтручання у внутрішні справи чи обмеження суверенітету є недоречними, оскільки екологічна сфера все більше інтернаціоналізується, а екологічні проблеми набувають все більше глобального характеру. Необхідно створити постійну глобальну екологічну організацію нового типу з універсальним членством і множинним національним представництвом [67].

Наразі в Україні існує дисциплінарна, адміністративна, цивільна і кримінальна відповідальність за порушення екологічного законодавства, про що вказано у ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Кримінальна відповідальність за екологічні злочини – це найсуворіший вид відповідальності. Він конкретизується у розділі 8 Кримінального кодексу України, і по окремих статтях передбачає до 10-12 років позбавлення волі [24].

До таких злочинів відноситься і екоцид. Зміст нормативних приписів КК України, які визначають склад екоциду, в основному узгоджується зі змістом відповідних 161 нормативних положень міжнародного кримінального права. Згідно з міжнародними нормами, порушенню водного законодавства притаманний наслідок у вигляді обширної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому середовищу, яка значною мірою співставна з таким наслідком, як екологічна катастрофа за КК України, запропоноване доповнення ст. 441 КК України частиною другою одержує додаткове обґрунтування [103].

Розглядаючи кримінально-політичну обумовленість криміналізації досліджуваного злочину, потрібно враховувати те, що кримінально-правові норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення злочину забруднення моря, зважаючи на їх бланкетність, є частиною кримінально-правової політики держави Україна, яка є системою принципів, підходів та заходів і визначає ставлення держави, а також суспільства до досліджуваної

сфери. Тому правильно розроблена і впроваджена кримінально-правова політика призводить до істотного поліпшення ситуації й дає можливість зменшити негативний вплив на стан досліджуваних відносин. Нормативний чинник відображає обумовленість кримінально-правової заборони забруднення моря нормами Конституції України та іншими галузями законодавства у вказаній сфері. Тому важливе значення має аналіз нормативного чинника, який пов'язує аналізоване діяння з кримінально-правовою заборонаю. Цей чинник визначається нормами Конституції України. Так, ст. 3 Основного Закону наголошує, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Ст. 50 Конституції України передбачає, що «Кожному гарантується право до вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена» [87]. Крім того, ст. 8 Конституції України визначено, що вона «...має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй...». Конституція України, в контексті нашого дослідження, закріплює загальні правові положення з охорони навколишнього природного середовища; галузевий рівень – акти щодо охорони окремих сфер цього середовища; інституціональний – охоплює нормативно-правові акти, що встановлюють принципи, порядок користування морем і відтворення безпосередньо водних живих ресурсів [87, с. 39]. Ці чинники обумовлюють подальше вдосконалення екологічного та кримінального законодавства в досліджуваній царині [153]. Етичний чинник соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони забруднення водних об'єктів. Цей чинник є важливою обставиною, що обґрунтовує можливість, зміст і якість кримінально-правової заборони

правопорушень у сфері водних об'єктів, передбаченої ст. 243 КК України. Він свідчить про дотримання етичних норм при їх конструюваннях і застосуваннях. Це питання безпосередньо пов'язане з проблемою вибору цінностей і нормативів, якими повинна бути обумовлена, на наш погляд, та яким має відповідати кримінально-правова заборона. У науці кримінального права загальноновизнаним є те, що ефективність кримінально-правової політики знаходиться у прямій залежності від того, наскільки при її реалізації враховується система культурних цінностей, і якщо ця відповідність не дотримується суспільство, яке поділяє заперечувану кримінально-правовою політикою систему культурних цінностей, стає в цій справі не союзником держави, а, скоріше, його противником, що робить безглуздою спробу держави боротися зі злочинністю. Неможливо широко мобілізувати громадян на боротьбу зі злочинністю, якщо населення не дотримується тих критеріїв оцінки діянь як злочинних, які прийняті законодавцем. Тому криміналізація діянь, внесення інших змін у норми кримінального закону повинні супроводжуватися аналізом культурних цінностей, що поставлені під охорону [153, с. 99].

Соціальні чинники правопорушень щодо водних об'єктів характеризуються: 1) дефіцитом прісної води, що є однією з найгостріших екологічних проблем держави. Питання дефіциту водних ресурсів тісно пов'язане з проблемою якості питної води. В Україні за обома пунктами ситуація склалась катастрофічна. Екологічний стан більшості басейнів українських річок, із яких в основному і забезпечується водопостачання населення, не можна назвати задовільним. У деяких містах та окремих регіонах відхилення від норми становить 70–80%. Навіть підземні води далеко не скрізь відповідають вимогам, які висуваються до питної води. У результаті неякісну воду для питних потреб використовує значна частина населення; 2) зростання захворюваності від споживання забрудненої питної води. Радіоактивні речовини, потрапляючи до води, викликають її іонізацію, що негативно відбивається на розвитку живих організмів, споживання якої

небезпечно для здоров'я людей. Забруднення підземних та поверхневих вод може спричинити загибель не тільки організмів у воді, але може стати загрозою для людини. Для прикладу, ґрунтові води, які є основним джерелом водозабезпечення населення Івано-Франківської області, досить легко забруднюються через ґрунти; 3) теплове забруднення – одне з небезпечних видів забруднення гідросфери, спричинене спуском у водойми теплих вод від різних енергетичних установок. Велика кількість тепла, що надходять з нагрітими водами в ріки й озера, істотно змінює їх термічний та біологічний режим. Особливо сильне забруднення викликають теплові й атомні електростанції, що скидають у водойми воду, нагріту до 45 градусів. Слід звернути увагу на дослідження канадських вчених, які встановили, що підвищення температури води у водоймі посилює токсичний вплив на мешканців водойми різних хімічних забруднювачів. Істотні проблеми водопостачення існують і у територіальних одиницях України. Сюди слід віднести: транскордонне забруднення водних об'єктів, відсутність міждержавних інститутів контролю якості транскордонних вод. Транскордонна екологічна небезпека є одним із аспектів забруднення навколишнього природного середовища, котре виникає за межами юрисдикції або контролю держави, яка здійснює діяльність, що заподіє транскордонний збиток. Сам процес транскордонного забруднення включає в себе три фази: 1) викид забруднювача в середовище; 2) перенесення забруднювача через національний кордон; 3) взаємодія забруднюючої речовини з об'єктами навколишнього середовища іншої держави або середовища, що перебуває за межами національної юрисдикції. Не менш очевидною проблемою, що призводить до правопорушень у цій сфері, є нормативно-правова база щодо водопостачання в Україні, яка включає: 1) недосконалість та необґрунтованість механізму встановлення зборів за спеціальне водокористування; 2) застарілість стандартів якості питної води [67, с. 170].

Одним із проявів деструктивної агресії є екологічний вандалізм, детермінаційний комплекс якого пояснюється зміщенням агресії: замість того, аби ліквідувати джерело фрустрації, окремі особи вважають за краще знищити природні об'єкти, що до виникнення фрустрації не мають жодного стосунку [106, с. 203].

Найтипівіші злочини такої категорії – знищення й пошкодження природних комплексів, узятих під охорону держави, знищення лісів шляхом підпалу, порушення режиму природно-заповідних об'єктів, жорстоке поводження з тваринами. За ознаками екологічний вандалізм, як і вандалізм взагалі, має багато спільного з іншими агресивними злочинами: посяганнями на особу та громадський порядок. Психологічним змістом та мотивами екологічного вандалізму є злість, ворожість, прагнення до руйнування, деструктивізм, відчуження, фрустрація. Часто мотиви екологічного вандалізму є негативіськими, тобто не пов'язані з крахом надій (станом фрустрації) або реакцією на образу, а викликані специфічною потребою в негативних емоціях – переживаннях тривоги, ризику, нервової напруженості. Агресивний негативізм притаманний так званим геростатівським мотивам, джерелом потреб якого є персоналізація, спроба самоствердження, прагнення індивіда заявити про себе. Злочини екологічного характеру, що вчиняються з перелічених мотивів, належать до епатажних. Особи, що їх вчиняють, намагаються таким чином звернути на себе увагу, продемонструвати цинічне ставлення до норм моралі й самоствердитись. Нерідко злочини цієї категорії вчиняються підлітками, як правило, із сімей, де відсутній належний чи взагалі будь-який педагогічний контроль [211, с. 638]. Приклад юного екологічного вандала описано в одній херсонській газеті: «Юний лобур підійшов до плавнів поблизу околиці Голої Пристані та підпалив очерет. А коли вогонь розгорівся, став щось викрикувати та танцювати» [203]. Подібною є мотивація й у дорослих злочинців, котрі підпалюють очерет і 164 траву, мотивуючи тим, «що так треба», «щоб краще очерет ріс» та т. ін. Справжня причина, як правильно зауважив журналіст цієї газети, полягає в

тому, «що дуже хочеться подивитись на вогонь. Та відчутти себе таким «суперменом», володарем усього живого». Для задоволення цих психологічних потреб «суперменів» і гинуть кабани та олені, фазани та качки разом із пташенятами, знищуються дерева та чагарники [117, с. 257; 225, с. 164].

Міжнародно-правовий чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 243 КК України. Слід звернути увагу на те, що у низці чинників цієї заборони не останнє місце займають і міжнародно-правові акти, дозвіл на застосування яких дала Верховна Рада України. У цьому контексті слід акцентувати увагу на тому, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права, значимість яких зростає в наш час, мають пріоритет над національним законодавством. А тому відповідність кримінального права України міжнародно-правовим стандартам, в тому числі і норм, передбачених за водні правопорушення у КК України забезпечує: 1) міжнародне політико-правове визнання кримінально-правової системи України, а отже, і кримінально-правових заборон; 2) можливість організації ефективного міжнародного співробітництва в кримінально-правовій протидії злочину, передбаченого ст. 243 КК України; 3) належну якість національних кримінально-правових норм, зокрема ст. 243 КК України і практики їх застосування, відповідність кримінального права та зазначеної норми високим міжнародним стандартам. У цьому сенсі важливо взяти за основу запропоновану в літературі класифікацію міжнародно-правових норм, що мають відношення до чинного кримінального законодавства України: - норми, що складають у своїй сукупності стандарти прав людини (гуманітарний стандарт); - норми, що складають стандарт безпеки [152, с. 161].

Серед міжнародно-правових актів, що стосуються зазначеної проблеми, слід особливо виділити: Конвенцію про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі від 19 вересня 1979 року, Конвенцію про збереження мігруючих видів диких тварин від 23 червня 1979

року, Конвенцію про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою знищення від 03 березня 1973 року, Конвенцію про охорону біологічного розмаїття від 11 червня 1992 року, Базельську конвенцію про контроль за трансграничним перевезенням відходів і їх видаленням, Женевську конвенцію про відкрите море (1958 р.), Конвенцію по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов от 30 августа 1975 года, Конвенцию по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов (1972 г.), Документ ООН A/АС.138/8С. 111/1 від 29.03.1973, Конвенцію ООН з морського права (1970 р.), Міжнародну конвенцію стосовно втручання у відкритому морі у випадках аварій, що призводять до забруднення нафтою (1969 р.), Международную конвенцию по предотвращению загрязнения моря нефтью (1954 г.) с поправками (1962, 1969, 1971 гг.), Международную конвенцию по предотвращению загрязнения с судов (1973 г.), Міжнародну конвенцію щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, що призводять до забруднення нафтою: (Брюссель, 1969 р.) [152, с. 157].

Ці та інші міжнародно-правові акти зобов'язують Україну передбачити кримінальну відповідальність за аналізований нами злочин. Чинні міжнародно-правові акти зв'язані забезпеченням легітимності обмеження прав людини за допомогою покарання, в тому числі і передбаченого санкцією ст. 243 КК України, мають під собою міцний міжнародно-правовий фундамент, що: 1) містить стандарти легітимності покарання — приписи відносно суб'єкта підстав і меж такого обмеження (це лише держава в особі її компетентних органів); 2) передбачає положення, що тільки державі належить виключне повноваження на обмеження прав і свобод людини при формуванні, як і в нашому випадку, і застосуванні кримінально-правової заборони; 3) враховуючи специфіку структури кримінально-правової заборони (передбаченої ст.243 КК України), дає можливість констатувати, що міжнародно-правові вимоги, дотримання яких її легітимують, звернені як до змісту забороненої поведінки, так і до санкції; 4) будь-яке порушення прав

людини в рамках так званих вертикальних відносин особа — держава, але і як будь-яке посягання, утому числі зі сторони приватних осіб у рамках так званих горизонтальних відносин людина – людина, правомірно слід розглядати як протиправну поведінку, що допускає кримінально-правову реакцію; 5) будь-які обмеження права людини може складати зміст покарання. Варто зазначити, що дана проблема певною мірою відображена в зарубіжних кодексах і джерелах (КК Республіки Польща, КК Республіки Болгарія, КК Швеції, КК Японії, КК Норвегії, КК Іспанії), вивчення яких триває. Результати опрацювання зарубіжних джерел з даного питання можуть бути корисними для правозастосовної практики вітчизняного законодавства [152, с. 168].

Таким чином, маючи такі теоретичні підвалини проблеми та на підставі аналізу існуючих позицій стосовно обумовленості кримінально-правових заборон слід звернути увагу на те, що всі вони не суперечать одна одній а лише слугують доповненням їх. Тому, не вдаючись у детальний аналіз різних концептуальних підходів до вирішення проблеми соціальної обумовленості правових норм (заборони), перспективними, на наш погляд, для теорії кримінального права та практики застосування норм права є підходи, що пов'язують її розв'язання з встановленням чинників обумовленості закону про кримінальну відповідальність. Беззаперечно, заслуговують на увагу ті чинники, які були підставою встановлення кримінальної відповідальності за досліджуваний злочин. До таких чинників слід віднести: соціально-кримінологічний, який визначає стан розвитку суспільних відносин у сфері кримінально-правової охорони водних об'єктів, питому вагу означених цінностей в системі соціальних цінностей та рівень, розвитку наук, об'єктом вивчення котрих є аналізовані суспільні відносини. У цьому сенсі слід зазначити, що для забезпечення якості й ефективності досліджуваної кримінально-правової заборони, зазвичай найбільше значення має її відповідність соціальним та кримінологічним реаліям. Стверджуючи цю загально визнану тезу, потрібно визначитися з тим, що власне, потрібно

розуміти під поняттям «соціальні і кримінологічні реалії» та чи існують вони як такі. У цьому питанні слід погодитися з думкою, що це питання належить до філософії та методології соціальних наук і не може слугувати предметом даного дослідження, але потрібно визнати, що однією із значимих характеристик соціальної науки виступає відносність і суб'єктивність у принципі будь-якого знання про суспільство і те, що вважається соціальною і кримінологічною реальністю, для одного, водночас може бути сферою фантазії для іншого. Тому враховуючи це, проблема відповідності кримінально-правової заборони соціально-кримінологічної реальності повинна бути трансформована у проблему уявлень про правову заборону, уявленням про суспільство, про соціальну суть злочину, в нашому випадку, передбаченого відповідними статтями КК України і можливостях закону про кримінальну відповідальність у протидії йому. Цю обставину не потрібно розуміти як відмову від сприйняття суспільства в якості реальності, як принципової непізнаваності суспільства і ролі кримінального права в ньому (вона лише покликана підкреслити, що роздуми про соціально-кримінологічні передумови досліджуваної кримінальноправової норми завжди з необхідністю мають визначатися і обмежуватися тими знаннями про суспільство, які доступні досліднику на даному рівні розвитку соціальних наук). Враховуючи таке теоретичне підґрунтя, слід стверджувати, що злочин, передбачений нею представляють собою два взаємопов'язаних моменти одного і того ж соціального процесу, приватний випадок єдності і боротьби протилежностей [98, с. 11; 29, с. 60]. Проте питання щодо того, що являє собою злочин у сфері водних об'єктів, не такий простий, як здається на перший погляд. Як елемент соціальної реальності, він знаходиться у взаємозв'язку з іншими соціальними феноменами, які виступають в якості його передумов або наслідків. Принципово важливо зрозуміти, що досліджуваний злочин в системі цих взаємозв'язків повинна розумітися (сприйматися) не стільки як генетичний фактор злочину – порушення водного законодавства – інструмент, що офіційно визнає це правопорушення

злочином і тим самим таким, що породжує його, скільки як явище (норма), у відомій мірі викликане (породжене) від цього злочину, обумовлене ним. Такий підхід, на наше переконання, з необхідністю змушує визнати, що норми статей КК України є засіб реакції на злочин, покликане до того ж, щоб охороняти такі суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони здійснення рибного, звіриного або іншою водного добувного промислу, шляхом запобігання посяганню на них, то очевидно, що вона повинна тим більш бути ефективною, чим більш близько, точно і конкретно буде враховувати причини цих злочинів при конструюванні та реалізації цієї статі. Виходячи з цього, В.М. Коган дуже вдало акцентував увагу на тому, що з'ясування обумовленості заборони передбачає з необхідністю аналіз протиріч суспільного розвитку, що лежить в основі злочинної поведінки [29, с. 61].

Отже, соціальна зумовленість кримінально-правового захисту використання й відтворення, охорони вод викликана низкою чинників, а саме [206]:

1) установленим екологічним станом природного об'єкта. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. схвалено Концепцію національної екологічної політики України на період до 2020 р. Серед проблем, на розв'язання яких спрямовано цей правовий документ, можна назвати: а) втрату значною частиною водних об'єктів своєї природної чистоти й порушення їх здатності до самоочищення; б) перевищення обсягу природного стоку вод у результаті забруднення водних об'єктів сполуками важких металів, азотом, сульфатами, нафтопродуктами й фенолами; в) скидання в річки в ряді областей забруднених вод. Також зазначено, що практично всі поверхневі водні джерела і ґрунтові води забруднені. Інтенсивна евтрофікація внутрішніх водойм призводить до погіршення стану Чорного та Азовського морів. Підземні води України у багатьох регіонах (Автономна Республіка Крим, Донбас, Придніпров'я) за своєю якістю не відповідають нормативним вимогам до джерел водопостачання, що пов'язано

передусім з антропогенним забрудненням; 2) урахуванням наслідків незадовільного екологічного стану вод. Екологічний стан поверхневих водних об'єктів і якість води в них є основними чинниками санітарного та епідемічного благополуччя населення. Водночас більшість водних об'єктів за ступенем забруднення віднесена до забруднених та дуже забруднених. Особливе занепокоєння викликає стан водопостачання сільського населення, оскільки централізованим водопостачанням забезпечено лише 25 % сільських населених пунктів України. Забруднення води нітратами призводить до виникнення різноманітних захворювань, зниження загальної резистентності організму і, як наслідок, до підвищення рівня загальної захворюваності, зокрема на інфекційні та онкологічні захворювання. Невідповідність якості питної води нормативним вимогам є однією з причин поширення багатьох інфекційних та неінфекційних хвороб; 3) зростаючими масштабами споживання: витрати свіжої води на одиницю випущеної продукції в Україні перевищують аналогічні показники порівняно з Францією – у 2,5 рази, Німеччиною й Великобританією – у 4,3 рази.

При цьому в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» підкреслюється, що водокористування в Україні здійснюється переважно нераціонально, непродуктивні витрати води збільшуються, об'єм придатних до використання водних ресурсів внаслідок забруднення і виснаження зменшується. За рівнем раціонального використання водних ресурсів та якості води Україна, за даними ЮНЕСКО, серед 122 країн світу посідає 95 місце; 4) урахуванням таких якостей цього природного об'єкта, як обмеженість і вразливість [206].

Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 243 КК України, охоплює вивчення тих особливостей соціально-економічних і правових умов життя, що потребують юридичного врегулювання суспільних відносин. Виявляючи потреби суспільства в певному виді правового регулювання, соціальна обумовленість

пояснює вибір юридичних засобів їх задоволення, в тому числі й кримінально-правової охорони. У цьому контексті слід погодитися з твердженням К. М. Оробця, що ефективність кримінально-правових норм (тобто заборон) насамперед визначається ступенем їх відповідності конкретним умовам суспільства, за яких вони діють. Криміналізація та декриміналізація, теоретичне і законодавче відмежування злочинів від аналогічних адміністративних правопорушень невід’ємно пов’язані з дослідженням чинників, що характеризують конкретні діяння як суспільно-небезпечні та кримінальнопротиправні. Виходячи із зазначеного вище та аналізу джерел із кримінального права, можна стверджувати, що у законодавстві України, а також законодавстві майже всіх зарубіжних держав відсутні положення, що регламентують критерії та процедури криміналізації діянь, щоб належним чином зрозуміти суть соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони посягання на відносини, що забезпечують умови з охорони водних об’єктів від забруднення. Єдиним серед досліджених нами кримінальних кодексів, у якому визначені підстави, приводи, умови та процедура криміналізації діянь, є Кримінальний кодекс Іспанії. Так, у ст. 1 цього Кодексу зазначається, що суд або суддя, отримавши відомості про які-небудь дії чи бездіяльність, що не є караними за законом, але заслуговують покарання, повинні утриматись від провадження у справі і надати на розгляд уряду доводи, за якими дане діяння «вимагає застосування кримінальної санкції». Детальний аналіз існуючих точок зору дає нам підстави стверджувати, що потрібно відрізнити поняття «соціально-правової обумовленості криміналізації діянь» від поняття «криміналізації діянь», а отже, стверджувати, що криміналізацією є як процес, так і результат визначення певних видів діянь (у нашому випадку, діяння, передбаченого ст. 243 КК України) злочинним і караним. Ця проблема є предметом науки кримінального права. Натомість соціально-правова обумовленість криміналізації діянь, у тому числі й проаналізованого, є чинниками, причинами криміналізації діянь [152, с. 33].

Отже, у сучасних умовах раціональне використання та охорона вод є надзвичайно складною проблемою. Питання екології водних ресурсів актуальне для всіх водних басейнів України, оскільки більшість поверхневих та підземних вод України забруднені або засмічені. Саме тому в Основних напрямках державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та підтримання екологічної безпеки визначені основні проблеми раціонального використання та охорони водних ресурсів, зокрема надмірне антропогенне навантаження на водні об'єкти, значне забруднення водних об'єктів, недосконалість економічного механізму і системи управління водокористуванням та охороною вод. Чинне законодавство України неповною мірою забезпечує врегулювання відносин, що виникають в процесі раціонального використання та охорони вод в Україні. Це, своєю чергою, обумовлює системність кримінально-правової заборони порушення водного законодавства, характеризується особливістю кримінальної відповідальності, зокрема у сферівод, що виражається через закріплення виняткового переліку злочинів у Кримінальному кодексі України [124, с. 79].

1.3. Розвиток водного законодавства та норми про кримінальну відповідальність за його порушення

Практично до XVIII ст. наше законодавство не відчувало впливу з боку правових систем європейських держав, що не могло не сприяти виробленню оригінальних підходів і до юридичної техніки нормативно-правових актів. З урахуванням особливостей правової регламентації добування водних біоресурсів до першого етапу необхідно віднести наступний часовий період – з IX століття до прийняття Судебника в 1589 році. Основними джерелами права IX–XIII ст. були звичаї і «Руська Правда» Ярослава Мудрого, яка представляє собою першу з відомих кодифікацій російського права. Стаття 69 «Великої Правди» за крадіжку бобра передбачала штраф у 12 гривень, таке ж покарання, як і за вбивство холопа. Якщо були виявлені сліди руйнування нори бобрів або організаціїлову, при відсутності свідків злочину, відповідальність несла селянська громада, на території якої було вчинено крадіжку (ст. 70). Судебник 1497 року не містив правових норм, що регламентують видобуток риби і водних тварин. Ймовірно, це було пов'язано з тим, що Судебник не змінив «юридичних вірувань і поглядів народу, ... а залишив їх такими, якими вони були в «Руській Правді» та інших пам'ятках колишнього часу; важливих нових законів Судебник в собі не містив, тому одночасно з ним у багатьох місцевостях Росії мала силу «Руська Правда» і різні статутні грамоти» [9, с. 81]. Таким чином, для розглянутого періоду було характерним: 1. Завдяки великій кількості водойм і різноманітних порід риби в державі довгий час не існувало потреби у спеціальних заходах правового захисту водних біологічних ресурсів. 2. Правові норми, в яких була передбачена відповідальність за незаконне посягання на водні біоресурси, мали свої техніко-юридичні особливості. Ні «Руська Правда», ні інші нормативно-правові акти найдавнішого періоду не знали прийомів нумерації структурних одиниць тексту. Поділ на статті було зроблено

видавцями текстів для зручності читання. До теперішнього часу в історичній літературі не склалося єдиної думки щодо кількості статей в списках «Руської Правди», оскільки не завжди було ясно, де починається або закінчується та чи інша стаття. Одним із способів визначення початку і закінчення статей для вчених послужили заголовки, що позначали в рукописах початок окремих статей і творів. Але і ця ознака була витримана в списках «Руської Правди» досить нерівномірно. Структура самого нормативно-правового акту відрізнялася великим ступенем еkleктичності. Безсистемність розміщення норм пояснювалася, мабуть, тим, що при складанні «Руської Правди» одночасно використовувалися як систематичний (тематичний), так і хронологічний способи викладу нормативного матеріалу.

3. У цей період формується мова законодавчих актів, для якої характерні такі особливості. Нормативна мова відрізнялася як від церковно-слов'янської, так і від народно-розмовної мови. Це особливий стиль літературної древньоруської мови, яка отримала в науці назву наказної (або юридичної) мови. Відмітною ознакою цього стилю, серед інших, стало використання усталених юридичних формул (мовних кліше), використаних, зокрема, в ст. 70 «Великої Правди» – «платити продажне». 4. При конструюванні правових норм, що передбачають відповідальність за незаконні зазіхання на водні біоресурси, законодавець того часу використав конкретний спосіб викладу правових норм. Статті починалися зі слів «аже», «а», «аже буде». Для текстів правових актів даного періоду характерне переважання дієслів у майбутньому часі, а також у формі інфінітива і імператива [112, с. 36].

Початок другого періоду в розвитку нашого законодавства, направлено на охорону водних біоресурсів, був пов'язаний із першою спробою загальної регламентації рибальства, розпочатої законодавцем в кінці XVI століття. У Соборному уложенні 1649 року ловля риби в чужому ставку, поряд із крадіжкою домашнього майна, віднесена до порушень права власності (ст. 90 гл. XXI). У ст. 8 гл. III Уложення було передбачено покарання за видобуток риби без «государева Указу» в палацових селах,

ставках і озерах. На практиці ця норма використовувалася набагато ширше, відповідальність за неї наступала і за ловлю бобрів і видр. Заборонялось також служивим людям «насильно ловити рибу» в чужих ставках і садах під страхом покарання – стягнення за викрадене вдвічі [9, с. 82].

Необхідно відзначити, що Соборне уложення 1649 р. було результатом першої великої кодифікації російського права, будучи, по суті, революційною подією не тільки за обсягом і значущістю систематизованого правового матеріалу, але і в частині використання техніко-юридичних методів, правил і прийомів. Уложення було розділене на глави, кожна з яких була забезпечена заголовком. Глави підрозділялись на статті, і їх нумерація здійснювалася в межах кожного розділу. Причиною цього став вплив візантійської і литовської традиції кодифікації, який чинився на розробників Уложення, які не знали наскрізної нумерації постатейного матеріалу. На відміну від правових актів попереднього періоду законодавець у Соборному уложення 1649 р. диференціює незаконний видобуток водних біоресурсів у залежності від об'єкта злочинного посягання, і відповідно до цього включає ст. 8 і ст. 90 у різні розділи. Аналіз правових норм, що діяли в цей період, дозволяє зробити висновок про таке: 1. Для даного етапу характерним стає прийняття законодавчих актів у сфері охорони водних біологічних ресурсів. Укази досить детально регламентували порядок вилову риби і водних тварин. Правові норми містили обмеження щодо розміру видобутої риби, часу лову, а також деяких властивостей рибальських снастей. Нерідко в законодавчому акті детально обґрунтовувалося введення тієї чи іншої заборони на лов риби або водних тварин. Крім того, в даний період посилюються санкції за незаконний видобуток водних біоресурсів, аж до застосування смертної кари. 2. Законодавець, як і раніше, при конструюванні правових заборон використовує казуальне формулювання. Даний недолік законодавчої техніки усувався на практиці розширювальним тлумаченням норми права. Це було характерне для правових норм і Соборного уложення 1649 р., а також Судебника 1589 р. [9, с. 82].

При цьому конкретний спосіб викладу правових приписів став наслідком їх казуїстичного походження (запис судових рішень, норм звичаєвого права і т. д.), а також прагненням законодавця підкреслити необхідність застосування даних норм у кожному випадку виникнення протиправної ситуації. Наступний, третій, етап розвитку законодавства, що регламентує видобуток водних біологічних ресурсів (XVIII – поч. XIX ст.), пов'язаний з початком активної взаємодії вітчизняної та західноєвропейської традиції законодавчої техніки. Тексти законодавчих актів цього періоду за своєю структурою починають наближатися до сучасних. Це виражається, перш за все, в тому, що вони набувають рубрикацію, наскрізне цифрове або буквене позначення структурних підрозділів тексту, а також інші необхідні атрибути, такі як заголовок, преамбула, підпис. У цей період законодавцем робляться спроби відмовитися від казуального викладу нормативного матеріалу. Як і раніше зберігається тенденція до вираження кожної правової норми одним реченням. Серед інших техніко-юридичних особливостей конструювання законодавчих актів слід також згадати широке використання приміток і посилань у текстах правових актів. Сам зміст правових заборон на видобуток водних біоресурсів формується під впливом наступних умов. У цей період активне використання природних ресурсів, розвиток промисловості вели до зменшення природних багатств. Природа не встигала відтворювати себе. У цих умовах законодавець був змушений прийняти цілий ряд правових актів, спрямованих на охорону водних біологічних ресурсів. Для даного періоду характерним є те, що держава стала переходити від практики випадкових і локальних заходів із правового захисту природи до видання цілеспрямованих загальноросійських актів. Незважаючи на це, як відзначають багато дослідників, у XVIII столітті законодавство з охорони водних біологічних ресурсів у більшій мірі було декларативним, і практичне виконання більшості правових приписів не було забезпечено [9, с. 81].

Починаючи з другої половини XIX ст. настає четвертий період у розвитку законодавства, спрямованого на охорону водних біоресурсів. У цей

час правові норми, що передбачають відповідальність за порушення правил полювання та рибальства, входили до складу кримінальних законів. Ухвала про покарання кримінальні та виправні 1845 р. у розділі сьомому «Про злочини і проступки проти майна та доходівскарбниці» передбачала відповідальність за самовільне полювання «в місцях, законом заборонених». Службові особи, які охороняли казенну власність, але допустили самовільну ловлю звірів, риби, устриць, перлів, тюленів у вигляді промислу, піддавалися перший раз суворій догані, а другий – звільнення з посади. Винні ж каралися штрафами, конфіскацією «спійманої живності» і тюремним ув'язненням на термін до 5 років (ст. 586 п. 7, 9) [9, с. 83].

Пізніше, за Статутом про покарання, що накладаються світовими суддями 1864 р., кримінально караним визнавалося браконьєрство, під яким розумілося полювання, а також рибна або інша ловля «в заборонений час, у недозволених місцях, забороненими способами або без дотримання передбачених правил» (ст. 57). За ці діяння винні піддавалися грошовому стягненню понад 25 рублів. При конструюванні даної статті використовувалася примітка, в якій говорилося про особливі умови застосування даної правової норми. При вирішенні питання про кваліфікацію дій винних осіб особливе значення мало те, кому на праві власності належала земельна ділянка, на якій знаходилися тварини. «За самовільне полювання, рибну чи іншу ловлю на чужих землях або в чужих лісах і водах» (ст. 146) була визначена відповідальність у вигляді грошового стягнення понад 25 рублів. Поліцейські чини, а в селищах казенних селян – сільські начальники, за допущення на їх території «неправильного полювання» (з порушенням його термінів і місць) піддавалися штрафу до 5 рублів (ст. 915). Однак, на думку сучасників, зазначені правові норми зовсім не відповідали вимогам і умовам життя в той період. Законодавцем не були передбачені і кваліфіковані види незаконного лову рибних запасів. Санкції статей були настільки обмеженими, що на практиці нерідко виникали складності при вирішенні питання про індивідуалізацію покарання. Кримінальне Уложення

1903 р. так і не набрало чинності, в двох розділах 11 і 36 містило ряд статей, що передбачають відповідальність за незаконне посягання на водні біологічні ресурси. Відповідно до ст. 246 Уложення з винного за рибну чи іншу ловлю в недозволених місцях забороненими способами або без дотримання передбачених правил стягувалася пеня не більше 25 рублів. Якщо ж особа займалася забороненою ловлею як промислом або використовувала при цьому отруєні або вибухові речовини, розмір пені зростав до 100 рублів, а в якості альтернативи даного покарання статті була передбачена можливість застосування арешту настрок до 1 місяця. При цьому закон перешкоджав ловити рибу способами, що порушують вільний хід риби з моря в річкове гирло (ст. 246 Уложення). Однак для застосування даної правової норми на практиці суд повинен визнати, що спосіб, який використовується винним, дійсно перешкоджав вільному ходу риби. Дана ознака об'єктивної сторони складу злочину (ст. 246) свідчить про спробу законодавця криміналізувати незаконний видобуток риби в місцях нересту і на міграційних шляхах до них. Уложення мало великий вплив на створення і розвиток нашого кримінального права, а також на розробку проектів Кримінального кодексу РФ. Однак до основних недоліків Особливої частини дослідники справедливо відносять деяку казуїстичність кримінально-правових заборон і одночасно з цим – надмірне захоплення бланкетними диспозиціями. Таким чином, для четвертого етапу розвитку законодавства, що передбачає відповідальність за незаконний видобуток водних біоресурсів, було характерним таке: 1. На законотворчу діяльність величезний вплив зробили такі фактори, як розвиток науки, промисловості, стан природних об'єктів, зникнення багатьох видів риб і водних тварин, рослин. Це вимагало від держави прийняття відповідних заходів з охорони природних ресурсів, у тому числі і шляхом чіткої законодавчої регламентації добування водних тварин і рослин, а також контролю за виконанням наявних правових приписів [9, с. 80]. 2. Поступово законодавець переходив від казуального до абстрактного викладення правових заборон на незаконний видобуток водних біологічних ресурсів.

Удосконалювалася мова викладу правових заборон. У законодавчих актах стала формуватися національна юридична термінологія [9, с. 81].

На початку 1919 р. було проголошено Українську Соціалістичну Радянську Республіку. Із закінченням революційних подій на більшості її території встановлюється радянський період законодавчої системи.

Активна нормотворча робота у галузі охорони природи, як підкреслюють учені, здійснюється в цей час і в Україні. На засіданні сільськогосподарського наукового комітету Наркомзему України в 1918 р. створюється природоохоронна секція, що функціонувала до 1929 р., а в лютому 1919 р. приймається декрет РНК УСРР «Про охорону лісів» [119]. Побачили світ також інші законодавчі акти. Регулюючі охорону природи норми належним чином упорядковуються вже при першій кодифікації вітчизняного законодавства в Земельному, Лісовому і Кримінальному кодексах УРСР, де передбачалася відповідальність за дії, що завдають шкоди довкіллю [198, с. 34-35].

Низкою нормативних актів визначено питання законодавчого забезпечення впорядкування відносин у сфері водного господарства УСРР. Так, спільною постановою ВУЦИК і РІЖ прийнято Положення про управління водним господарством УСРР від 05.10.1930 р. [99], яким планується створення Управи водного господарства УСРР – Упрводгосп, компетенція якої охоплювала організацію й упорядкування всього водного господарства республіки. З часом Упрводгосп приймає декілька постанов, що стосуються як виконання меліоративних робіт і спорудження гідротехнічних споруд, так і закріплення відповідних охоронних заходів («Про впорядкування використання водних ресурсів УСРР» від 22.03.1931 р. [99]; «Про обов'язкову реєстрацію в Управі водного господарства УСРР всіх проектів гідротехнічних споруд, що їх затверджують інші організації» від 05.06.1932 р. та ін.) [207].

Аналізуючи стан водного комплексу, постанова ЦК КПУ і РМ УРСР від 21 червня 1960 р. «Про заходи щодо упорядкування використання та

посилення охорони водних ресурсів Української РСР» відзначила в ряді районів країни нераціональне використання водних ресурсів, їх виснаження і забруднення, що приносить велику шкоду народному господарству. Виходячи з місницьких інтересів, водні ресурси деколи використовувалися без урахування загальних потреб інших господарств, наявних джерел і перспектив розвитку. Експлуатація водоймищ для спуску неочищених виробничих і побутових вод призвела до надмірного забруднення р. Сіверський Донець та інших річок і озер. Окремі ділянки цих річок стали не тільки непридатними для господарських потреб та відпочинку, але й небезпечними для здоров'я населення. Особливо важкий збиток наносився рибному господарству. Крім того, багато підприємств через недосконалість технологій виробництва скидали зі стічними водами велику кількість дефіцитної сировини і цінних відходів. Забруднення водойм неочищеними стоками було визнано наслідком безвідповідальності державних відомств і керівництва підприємств. Деякі рішення уряду про ліквідацію забруднення та будівництво очисних споруд виконувалися незадовільно. Кошти, що виділялися на очищення і знешкодження стічних вод, освоювалися не повністю. Приймальні комісії часто вводили підприємства в дію без очисних споруд. У той же час намічені перспективи розвитку народного господарства, подальшого технічного прогресу і організації нових видів виробництва були нерозривно пов'язані з різким збільшенням споживання води та скидання стоків. З метою впорядкування комплексного використання і охорони водних ресурсів, а так само припинення забруднення водойм країни Рада Міністрів постановила:

- 1) посилити відповідальність державних і господарських органів за планування використання поверхневих і підземних вод, за охорону їх від виснаження, засмічення і забруднення промисловими, побутовими та іншими стічними водами та скидами, а також за проведення заходів по боротьбі з шкідливою дією вод (повеннями, заболочуванням, водною ерозією та ін.);

- 2) заснувати спеціальні органи з використання та охорони поверхневих і

підземних водних ресурсів із забезпеченням регулярних інспекцій стану басейнів основних річок на території республіки;

з) розробити водогосподарські баланси для басейнів річок і промислових районів у цілому [253, с. 46].

На загальні та спеціальні органи покладалася нагляд за належним станом водоймищ і розробкою заходів щодо охорони водних джерел за участю санітарних, судноплавних, рибнадзорних та інших органів з урахуванням першочергового використання вод для господарсько-питних потреб населення. Компетентним інстанціям надавалися повноваження припиняти роботу підприємств за невиконання в строк приписів з очищення та знешкодження стічних вод. Заборонялося прийняття і введення в експлуатацію підприємств, що скидають стічні води без забезпечення очистки та знешкодження цих вод. Пуск зазначених підприємств допускався тільки з дозволу Держсанінспекції. У планах передбачалося виділення капіталовкладень і матеріально-технічних засобів, а також преміювання за своєчасне введення в дію очисних споруд. Бралися на облік усі об'єкти, що забруднюють водні джерела. Був організований системний лабораторний контроль за очисними спорудами. Заборонялася надпланова рубка гірських водоохоронних лісів. Особливу роль у системі водного законодавства зіграв Закон УРСР «Про охорону природи УРСР» від 30 червня 1960 р. [177], який констатував, що величезні природні багатства УРСР використовуються як всенародне надбання для всебічного розвитку народного господарства і задоволення зростаючих матеріальних, культурних та естетичних потреб народу, а охорона природних багатств є найважливішим завданням держави і громадськості. Виходячи з цього, Закон встановив, що охорона природи полягає в збереженні, раціональному використанні всіх її багатств, відтворенні та розвитку цінних видів флори і фауни [253, с. 47].

Створена незабаром, у липні 1968 р., Комісія Верховної Ради УРСР з охорони природи стала вищим наглядовим і коригуючим органом водоохоронної політики. Закономірним результатом побудови даної правової

та інституційної структури з'явилася кодифікація водного законодавства, яка була закріплена у Водному кодексі УРСР 1972 р., прийнятому відповідно до Основ водного законодавства СРСР 1970 р. [253, с. 48].

Приписи статей 117–130 (розд. III) Водного кодексу УРСР служать правовим підґрунтям у справі охорони вод і запобігання їх шкідливому діянню. Глава 25 «Основні положення» містить норми щодо захисту вод від забруднення, засмічення й вичерпання, обов'язки водокористувачів по їх охороні; планування заходів з охорони вод. Глава 26 «Охорона вод від забруднення і засмічення» охоплює заборону скидання у водні об'єкти відходів і покидьків; охорону поверхні водозборів і льодового покриву водойм, охорону вод від забруднення й засмічення внаслідок втрат мастила, деревини, хімічних, нафтових та інших продуктів; попередження забруднення вод добривами й отрутохімікатами; охоронні санітарні округи й зони. Глава 27 «Охорона вод від вичерпання» наводить заходи з охорони вод від вичерпання; врахування інтересів водокористувачів і землекористувачів при погодженні питань розміщення й будівництва підприємств і споруд, що можуть вплинути на стан вод, і при видачі дозволів на спеціальне водокористування; заходи з охорони підземних вод від вичерпання. Глава 28 «Запобігання і ліквідація шкідливого діяння вод» закріплює обов'язки підприємств, організацій та установ з попередження й ліквідації шкідливого діяння вод; невідкладні заходи по запобіганню і ліквідації стихійного лиха, викликаного шкідливим впливом вод; планування заходів із запобігання й ліквідації шкідливого діяння вод [207, с. 100].

У Водному кодексі вказувалося, що державна власність на води становить фундамент водних відносин в СРСР, створює сприятливі умови для здійснення планового і комплексного використання вод із найбільшим народногосподарським ефектом, дозволяє забезпечити найкращі умови праці, побуту, відпочинку та охорони здоров'я радянських людей. Розвиток суспільного виробництва і містобудування, зростання матеріального добробуту і культурного рівня населення збільшують різнобічні потреби у

воді, підвищують значення раціонального використання та охорони вод. А водне законодавство покликане активно сприяти найбільш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення і виснаження [252, с. 49].

Звернімося до нормативно-правових актів, яких слід назвати базовими. Серед них: постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи з упорядкування використання й посилення охорони водних ресурсів СРСР» від 22.04.1960 р. № 425; прийнята в 1960 р. постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про заходи по впорядковуванню використання і посилення охорони водних ресурсів УРСР» від 21.06.1960 р. № 1073; прийняті 10.12.1970 р. Основи водного законодавства Союзу РСР і союзних республік, затверджені Законом СРСР № 564-VIII та в їх розвиток і на їх основі Водний кодекс Української РСР, затверджений Законом УРСР від 09.06.1972 р. № 771-VIII (771-08). Усі вони визначили оформлення саме законодавчого забезпечення правового інституту водного права – охорони вод. Як зазначається у ст. 4. Основ водного законодавства, всі води (водні об'єкти) в СРСР становлять єдиний державний водний фонд, що охоплює ріки, озера, водосховища, інші поверхневі водойми й водні джерела, води каналів і ставків, підземні води й льодовики, внутрішні моря та інші внутрішні морські води СРСР, територіальні води (територіальне море) СРСР [207, с. 100].

У зазначених базових актах в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь закріплювалися загальні положення про регулювання водних відносин на основі науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і народного господарства, про охорону вод від забруднення, засмічення і вичерпання, про попередження та ліквідацію шкідливої дії вод, про поліпшення стану водних об'єктів. Забезпечувалися права підприємств, організацій, установ та громадян. Зміцнювалася законність у галузі водних відносин. Встановлювалося співвідношення водного законодавства СРСР і союзних республік. Регламентувалися такі

категорії, як державна (загальнонародна) власність на води і Єдиний державний водний фонд, який включав: 1) ріки, озера, водосховища, інші поверхневі водойми і водні джерела, а також води каналів і ставків; 2) підземні води і льодовики; 3) внутрішні моря та інші внутрішні морські води; 4) територіальні води (територіальне море). На цій основі вдосконалюється система органів управління водним комплексом. У 1965 р. на базі Державного комітету Ради Міністрів України з водного господарства створюється Міністерство меліорації і водного господарства Української РСР [252, с. 49].

Постанова ЦК і РМ УРСР від 8 травня 1973 р. «Про посилення охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів республіки» [179] продовжила комплексне нормативне підкріплення державної політики у сфері охорони водних та інших природних ресурсів, сприяла встановленню систематичного контролю за правильним використанням вод та ін. природних багатств, за дотриманням ними діючих правил і норм щодо запобігання забрудненню поверхневих і підземних вод, щодо збереження водоохоронних функцій лісів, водорегулюючої ролі торф'яних масивів. Відповідним міністерствам і відомствам належало уточнити функції підвідомчих інстанцій і конкретизувати їх завдання по окремих областях і районах. Академії наук УРСР доручалося методичне керівництво, розробка, координація та прогнозування в цій сфері. Для вирішення поставлених завдань виділялися необхідні матеріальні і фінансові ресурси. Інституалізується громадська підтримка екологічної політики України.

Постанова про водний кадастр [183] започаткувала з 1978 р. єдину систему державного водного кадастру, що включає дані обліку вод за кількісними та якісними показниками, які підлягають опублікуванню, порядок реєстрації водокористувань, а також дані обліку використання вод. Ведення кадастру покладалося на Державний комітет СРСР по гідрометеорології і контролю природного середовища спільно з Міністерством геології СРСР (по розділу підземних вод) та Міністерством

меліорації і водного господарства СРСР (по розділу використання вод). Державна охорона водних ресурсів постійно коректується відповідно до постійного контролю за виконанням Закону «Про охорону природи УРСР» і водного законодавства [252, с. 50].

Нові комплексні завдання водного законодавства були намічені у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 19 січня 1988 р. № 64 «Про першочергові заходи по поліпшенню використання водних ресурсів у країні» і постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР № 61 від 1 березня 1988 р. про організацію виконання цього акту, в яких вказувалося, що прискорення соціально-економічного розвитку країни, підвищення добробуту людей нерозривно пов'язане з проведенням політики ресурсозбереження в усіх сферах економіки. Одним із найважливіших напрямків у цій справі є раціональне ведення водного господарства, від якого в значній мірі залежить розвиток продуктивних сил і поліпшення умов життя та побуту населення [252, с. 51].

Утримуючи фокус уваги на зазначених проблемах, постанова ЦК КПУ і РМ УРСР від 18 листопада 1988 р. № 357 «Про докорінну перебудову справи охорони природи в республіці» [171] визнала складним екологічний стан у басейнах річок Дніпро, Дністер, Сіверський Донець. Міністерство меліорації і водного господарства та ін. систематично не освоюють капітальні вкладення, що виділяються на будівництво природоохоронних об'єктів, та не забезпечують проведення своєчасного ремонту та безаварійної експлуатації каналізаційних мереж, що призводить до їх поривів і забруднення узбережжя Чорного та Азовського морів. Держагропром УРСР не встановив необхідного контролю за додержанням регламентів зберігання і використання засобів хімізації в сільському господарстві. Міністерство меліорації і водного господарства УРСР не організували проведення робіт по поліпшенню санітарного стану і відновленню водності малих річок. При розміщенні промислових об'єктів не завжди враховуються стан навколишнього середовища та можливі екологічні наслідки. Разом із цим

значну роль набував Державний комітет України по водному господарству (Держводгосп України) [169], що створений на заміну Міністерства меліорації і водного господарства УРСР. Держводгосп України став центральним органом державного управління України, підвідомчим Кабінету Міністрів України у складі агропромислового комплексу республіки.

У межах своїх повноважень Держводгосп України проводить у життя політику уряду щодо розвитку галузі водного господарства і несе відповідальність за використання і регулювання водних ресурсів, забезпечення потреб населення і міжгосподарських меліоративних систем і водогосподарських комплексів, стан сільськогосподарського водопостачання й каналізації, технічний рівень і якість меліоративного будівництва та використання меліорованих земель [252, с. 50].

Проведений аналіз системи водного законодавства за 1917-1990 рр. яскраво свідчить, що прийняття Водного кодексу УРСР (1972 р.) слід вважати позитивним з огляду на наведену в цьому кодифікованому акті систематизацію всього масиву вітчизняного законодавства. Варто наголосити також на важливості наявності спеціального розділу в цьому Кодексі, присвяченого впорядкуванню охоронних водних відносин, який окреслив основні напрямки й заходи у цій царині. Зважаючи на прийняття комплексних на той час нормативно-правових актів, у цілому еволюцію законодавства в досліджуваній сфері можна визнати позитивною [207].

У контексті Водного кодексу закріплюються Правила охорони поверхневих вод, затверджені Державним комітетом СРСР з охорони природи (Держкомприроди СРСР) від 21 лютого 1991 р. Правила були складені відповідно до законодавства про охорону здоров'я, про охорону і використання тваринного світу, про охорону рибних запасів і про регулювання рибальства у водоймах СРСР. Охорона вод організовується з метою захисту здоров'я населення, забезпечення сприятливих умов водокористування та екологічного благополуччя водних об'єктів. Охороні

від забруднення, засмічення і виснаження підлягають всі водні об'єкти на території СРСР [252, с. 51]. У зв'язку з цим діяльність Державного комітету України по водному господарству набуває особливого значення. Після набуття Україною незалежності у 1991 р. приймається новий Водний кодекс 1995 р., де всі води (водні об'єкти) на території України проголошуються національним надбанням українського народу, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту. Зазначається, що водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу, і є обмеженими та уразливими природними об'єктами. В умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту. У цих нових умовах намічаються перспективи подальшого вдосконалення державного управління в галузі використання, охорони вод і відновлення водних ресурсів. З метою вдосконалення системи державного управління в галузі використання, охорони вод, відтворення водних ресурсів та забезпечення потреб народного господарства у цих ресурсах Комітет водного господарства України був перейменований у Державний комітет України по водному господарству [252, с. 51].

Таким чином, базові комплексні акти формували вертикальну й горизонтальну структури політико-правових і інституціональних елементів системи охорони та раціонального використання водних ресурсів. На цій основі можна виділити ряд етапів розвитку водного законодавства України. Якщо в першій половині ХХ ст., особливо в передвоєнні роки індустріалізації, право забезпечувало, насамперед, максимальну експлуатацію водних ресурсів, то вже наприкінці 1940-х років стали очевидними їх кількісне вичерпання і якісна деградація. На рубежі 1950-60-х років відбувається вирівнювання аспектів використання і охорони водних багатств. А у 1970 – 1990 роках вибудовується інституційно-правова система

і вдосконалюється механізм забезпечення сталого розвитку водних ресурсів країни [252, с. 52].

Таким чином, у всі розглянуті періоди основні проблеми застосування на практиці кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за незаконний видобуток водних біоресурсів, були пов'язані з відсутністю чіткої правової регламентації конкретних ознак складів злочинів. Низька ефективність застосування кримінально-правових норм свідчить про необхідність їх подальшого вдосконалення, в тому числі і з урахуванням законодавчого досвіду попередніх історичних періодів [112, с. 99].

Висновки до розділу 1.

У процесі дослідження теоретико-методологічних основ кримінально-правового порушення водного законодавства виявлено наявність широкої наукової дискусії у сфері концептуального тлумачення, у першу чергу, об'єкту кримінально-правової охорони – водних об'єктів як сукупності прав, чи як природних ресурсів. Дослідження особливостей емоціональної обумовленості кримінально-правової заборони порушення водного законодавства дозволить конкретизувати юридичну природу подолання деліктності у цій сфері суспільних відносин. Узагальнено досвід вчених розробок, конкретизацію термінологічного інструментарію, зокрема подано авторське тлумачення терміну «порушення водного законодавства» як порушення геофізичних властивостей водного об'єкту та комплексу прав користувачів – фізичних осіб, що вступають у взаємодію з такими об'єктами.

Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони порушення водного законодавства зумовлена конкретними факторами: соціальним і економічним. Зміст соціального фактору полягає у проявах правового нігілізму щодо користування водними об'єктами, нехтуванням екологічних цінностей та відсутністю системної екологічної державної політики та просвітницьких програм у цій сфері. Економічний фактор відображає загальноекономічний стан у державі – низький рівень добробуту населення, що посилює злочинну поведінку щодо водних об'єктів і створив передумови для посягань на водні ресурси, флору і фауну вод, берегові смуги з метою набуття економічних і матеріальних вигід. У розділі доведено, що не тільки кримінально-правова заборона, а і позитивне зменшення впливу вказаних факторів можуть створити передумови для зменшення злочинності у даній сфері суспільних відносин.

На основі широкої джерельної бази досліджено основні періоди розвитку водного законодавства та норм про кримінальну відповідальність за

його порушення та надано характеристики цих періодів. Зокрема, виділено 6 основних періодів, зокрема: 1) Русько-Литовський період – IX – XVI століття; 2) період російсько-австрійського законодавства (XIV – XVIII ст.); 3) XVIII – початок XIX ст. – період удосконалення кримінальної відповідальності за досліджувані злочини; 4) друга половина XIX – 1917 р. - розвиток кримінально-правових норм у напрямі відповідальності за порушення правил полювання та рибальства; 5) радянський період (1917 – 1991 рр.) розвитку кримінально-правової відповідальності за порушення водного законодавства; 6) кримінально-правова відповідальність за водні правопорушення з 1991 р. по теперішній час.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ, ЯКІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОРУШЕННЯ ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

2.1. Об'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства

Ознаки кримінально-правового порушення є підставою для застосування юридичної відповідальності, яка настає, приміром, за порушення водного законодавства, вчинені в галузі природокористування, відтворення природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища, тобто екологічні правопорушення. Їх законодавчо виокремлено як самостійні правопорушення. Так, у ст. 70 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» назване екологічне правопорушення і екологічний злочин. Проте в законодавстві поки що не розкривається поняття даного правопорушення. Як справедливо наголошують вчені, під екологічним правопорушенням слід розуміти винну, протиправну дію (бездіяльність), що порушує встановлений державою правопорядок, права і обов'язки громадян та організацій у сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення і охорони навколишнього природного середовища, за вчинення якої законом передбачена юридична відповідальність. Звісно, ця форма загального поняття екологічного правопорушення набуває специфічних рис при притягненні особи до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової чи дисциплінарної відповідальності [31, с. 20].

З цього приводу В.В. Костицький зазначає, що перелік екологічних правопорушень досить широкий. В узагальненій формі перелік екологічних

правопорушень сформульований і закріплений у ст. 68 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". Такими, зокрема, є: порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; порушення вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, в тому числі поданні завідомо неправдивого експертного висновку; невиконання вимог державної екологічної експертизи; фінансування, будівництво і впровадження у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи; порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; допущення наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище; перевищення лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів; самовільне спеціальне використання природних ресурсів; порушення строків внесення зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища; невжиття заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів; невиконання вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України; відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного

забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення; пониження честі і гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, посягання на їх життя і здоров'я; порушення природоохоронних вимог під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням з генетично модифікованими організмами [90, с. 314].

Водночас вченими пропонується класифікувати екологічні злочини у сфері вод за наступними критеріями: 1) об'єкт кримінально-правової охорони (злочини загального характеру, спрямовані проти охорони довкілля в цілому; злочини, що посягають на окремі елементи довкілля; злочини, що посягають на об'єкти флори і фауни, умови біологічного різноманіття і збереження біосфери землі); 2) розміщення у Кримінальному кодексі України (злочини, складі яких містяться у розділі 8 „Злочини проти довкілля”; злочини, складі яких містяться у статтях, розміщених в інших розділах кодексу); 3) ступінь тяжкості (невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі). Екологічні злочини мають такі особливості: 1) являють собою суспільно небезпечні діяння; 2) їм характерний високий ступінь суспільної небезпеки; 3) заборонені кримінальним законом (протиправні) [31, с. 131].

Вивчення особливостей об'єктів посягань на суспільні відносини, що захищаються водним законодавством, дає підстави визначити основні з них, серед яких чільне місце відводимо землям водного фонду, які є найбільш частим об'єктом злочинних посягань.

Важливе значення для правової охорони земель водного фонду має закріплення законодавцем у ст. 239-2 Кримінального кодексу України відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (особливо великим розміром у цій статті слід розуміти обсяг поверхневого (грунтового) шару земель, який становить більше, ніж десять кубічних метрів). Зокрема за незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих

розмірах, що карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння. Та сама дія, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, - карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння. Якщо ж вищезазначені дії спричинили тяжкі наслідки, то вони караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння [87].

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 Кримінального кодексу України «порушення правил охорони вод» виступають суспільні відносини щодо охорони водного басейну. Предмет правопорушення, як вважають фахівці, виражений у воді, чистота якої важлива для підтримання в природі екологічного балансу. Проте, навряд чи з цим можна погодитися. Якщо законодавець має на увазі саме континентальні води (річки, озера, водосховища, зрошувальні системи, джерела питного водопостачання), то логічніше вважати предметом правопорушення не лише водну поверхню і товщу, але й зв'язану з нею землю. Таким чином, предметом кримінального правопорушення можна, на нашу думку, вважати увесь водний об'єкт [113, с. 136].

І.І. Митрофанов і А.М. Притула об'єктивну сторону «характеризують діями, спрямованими на незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах». А неправомірне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду означає, на їх погляд, встановлення фактичного володіння цим шаром земель особою, яка немає законних прав на користування ними. Також дослідники вказують,

що незаконне заволодіти може й законний користувач з порушенням встановленого порядку зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) [101, с. 53-54]. З аналізу цієї точки зору можна зрозуміти, що вчені під незаконним заволодінням розуміють й створення загрози настання суспільно небезпечного наслідку, а також визначають об'єктивну сторону за допомогою термінів «незаконне заволодіння», «неправомірне заволодіння», «зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту). Це є не зовсім логічним та таким, що виходить за межі тлумачення законодавчого визначення діяння як заволодіння предметом злочину [130].

Зазначимо, що у Постанові «Про затвердження Порядку користування землями водного фонду» від 13.05.1996р. № 502 під встановленим порядком використання і захисту земель водного фонду, законодавець визначає, механізм користування землями водного фонду, виконання комплексу водоохоронних заходів і проведення експлуатаційних робіт для створення сприятливих умов управління цих земель [201]. Тому, погоджуючись з думкою М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, визначаємо, що безпосередній об'єкт злочину, передбачений ст.239-2 КК України, є встановлений порядок використання і захисту земель водного фонду [143, с. 718]. Порушення встановленого порядку і захисту земель водного фонду, а саме незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду, зменшує пропускну здатність річок та інших водних об'єктів, що викликає загрозу повеней та інших тяжких наслідків, а в більш глобальному аспекті здатне потягнути за собою істотну зміну екологічного балансу на відповідній території, деградацію навколишнього природного середовища. Додатковим об'єктом даного злочину можуть бути відносини, що забезпечують життя і здоров'я людей, довкілля, власність, інші блага. Приділимо увагу аналізу обов'язкових ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.239-2 КК України. Що стосується обов'язкової ознаки об'єктивної сторони даного складу злочину, то відповідно до диспозиції цієї статті Кримінального кодексу України вона полягає у незаконному заволодінні предметом злочину в особливо великих

розмірах [138, с. 256], а саме незаконне заволодінні поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах. У теорії і судовій практиці кримінального права, діяння є обов'язковою ознакою кожного складу злочину. Стаття 2 КК України встановлює, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кодексом. Формами вираження такого діяння згідно зі ст.11 КК України є дія або бездіяльність. Тим самим, суспільне небезпечне діяння у диспозиції ст.239-2 КК України, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного складу злочину, описане як «незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах», якщо це спричинило тяжкі наслідки для життя, здоров'я людей чи навколишнього природного середовища, де тяжкі наслідки виступають як кваліфікуюча ознака [76]. Суспільно небезпечне діяння відмічається, що злочин, передбачений ст.239-2 КК України, може бути вчинений шляхом дії (коли особа неналежно виконує встановлені правила використання і захисту земель водного фонду, а саме поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду, чи вчиняє дії, що заборонені законодавством) та бездіяльності (яка має місце у випадку невиконання у повному обсязі або в частині вимог, передбачених встановленим законодавством правилами, за умови, що особа була зобов'язана їх виконати відповідно до цих правил та мала у даних конкретних умовах реальну можливість для цього) [5, с. 70].

Наступним складом кримінального правопорушення, що спрямоване на забезпечення належного правового режиму земель водного фонду є забруднення моря, передбачене ст. 243 Кримінального кодексу України. Забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло

перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів - караються штрафом від трьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання - і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря, - карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до трьох років [131, с. 138; 76].

Цей матеріальний склад правопорушення сконструйований так, що включає у себе не лише забруднення, але й засмічення або іншу зміну їх природних властивостей моря. До наслідків відноситься загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу

або інші тяжкі наслідки. Тут об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини щодо охорони моря. Предмет - морське середовище, включаючи, на нашу думку, дно і берег. Предметом же кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України, може бути морське середовище вод відкритого моря, а, отже, і виключної морської економічної зони [131, с. 139].

Із аналізу кримінального законодавства чітко відслідковується той факт, що для складу злочину передбаченого ст. 239-2 КК України, такі ознаки об'єктивної сторони, як знаряддя і засоби вчинення злочину не впливають на кваліфікацію вчиненого. Матвійчук В.К. зазначає, що під знаряддям вчинення умисного злочину з формальним складом розуміють ті предмети, матеріального світу, які винний спеціально використовує для вчинення злочину, тобто дій, щоб придати силу і спритності ногам і рукам [121, с. 210], у даному випадку це можуть бути інструменти, транспортні засоби, пристрої, технічне устаткування тощо. Місце ознаки факультативної об'єктивної сторони складу злочину в юридичній літературі, визначається як територія, на якій було чітко почато, закінчено діяння або настали злочинні наслідки [204, с. 165]. Хавронюк М.І. вважає, що під зоною надзвичайної екологічної ситуації необхідно розуміти окрему місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація, тобто ситуація, за якої сталися негативні зміни у довкіллі, що потребують з боку держави застосування надзвичайних заходів [23, с. 636]. У ст. 239-2 КК України місце вчинення злочину, як ознака його об'єктивної сторони складу за основним цільовим призначенням – є землі водного фонду [89]. Відповідно до чинного законодавства територія землі водного фонду підрозділяються на 2 частини: безпосередньо покриті водою (водопокриті, в том числі і дно) і прилеглі до водойм (призначені для використання й охорони вод) [196, с. 432]. Щодо часу вчинення злочину, то під ним необхідно розуміти час доби, рік, тиждень, місце, конкретний період, коли відбувається подія злочину, але на кваліфікацію ст. 239-2 КК України незаконне заволодіння землями водного

фонду в особливо великих розмірах, ці ознаки не впливають, так як вони не зазначені в статті. Даний злочин є закінчений, з моменту незаконного заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах [5, с. 71].

Варто зазначити, що на наявність проблеми щодо розуміння об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, було вказано у зауваженнях Головного юридичного управління Верховної Ради України від 10.07.2009 р. до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» (реєстраційний № 3417, друге читання), в якому зазначалося, що стосовно нових ст.ст. 239-1 і 239-2 Кримінального кодексу України необхідно зауважити: за такої редакції як «незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель або земель водного фонду» неможливо точно визначити ознаки об'єктивної сторони правопорушення, а це унеможливить застосування цих статей на практиці. Тим більше, що такий характер порушення, як «заволодіння ґрунтовим покривом», прямо не впливає з положень ст.ст. 168, 211 Земельного кодексу України. Отже, у разі наявності даних адміністративної та судової практики, що свідчать про непоодинокі факти вчинення суспільно-небезпечних дій із ґрунтовим покривом, які у зв'язку зі ступенем їх суспільної небезпеки потребують криміналізації як такі, що не охоплюються ознаками складів злочинів, передбачених відповідними статтями Кримінального кодексу України, формулювання ознак об'єктивної сторони нового спеціального складу злочину має ґрунтуватися на положеннях Земельного кодексу України і враховувати особливі властивості об'єкта посягання [176].

Однак, незважаючи на зауваження, законодавцем було прийнято рішення про викладення назви та диспозиції ст. 239-2 КК України в тому варіанті, що міститься нині в Кримінальному кодексі України. Погоджуючись із доречною думкою Головного юридичного управління Верховної Ради України, вчені зауважують, що назва статті викладена як

«незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах», а диспозиція викладена як «незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах», що дійсно створює проблеми у чіткому визначенні предмету злочинного посягання та об'єктивної сторони: назва статті є ширшою за своїм понятійним апаратом, а диспозиція - вужчою, оскільки уточнює, які саме землі належать до тих, за заволодіння якими настає відповідальність передбачена ст. 239-2 КК України [201].

На проблематику визначення об'єктивної сторони незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах у своїх дослідженнях вказує П.В. Мельник, зазначаючи, що під час аналізу злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України постає питання щодо доцільності існування вказаної норми, оскільки вона перекликається з нормою 239-1 КК України за видом злочинної дії, а предмет складу злочину, передбаченого ст. 239-2, охоплюється предметом складу злочину, визначеного ст. 239-1 КК України. У процесі дослідження питання необхідності криміналізації деяких діянь у сфері охорони та раціонального використання земель П.В. Мельник доходить висновку, що встановлювати кримінальну відповідальність за незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду окремим складом злочину не є доцільним. Також науковець зазначає про відсутність понятійного апарату ст. 239-2 нормам земельного законодавства та звертає увагу на те, що діяння, передбачені ст. 239-2 КК України, повністю охоплюються ст. 239-1 КК України, що є причиною неефективної кримінально-правової охорони земель [215, с. 136].

Під об'єктивною стороною злочинного посягання, передбаченого ст. 239-2 КК України, О.В. Сівак слушно пропонує розуміти незаконні дії суб'єкту злочинного посягання, спрямовані на заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах, що заподіяло або могло заподіяти небезпечні наслідки для водної екосистеми. У свою чергу, потребує нагального вирішення питання адміністративної

відповідальності за заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в розмірі меншому ніж 10м³ [201].

Продовжуючи дослідження щодо кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення та виснаження. Треба зазначити, що згідно зі ст. 242 КК України об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення та виснаження [187, с. 282].

Щодо предмета зазначеного складу злочину, яким згідно з чинним законодавством (ст. 242 КК України) є всі водні об'єкти, що розташовано на території нашої країни, як у твердому, рідкому, так і газоподібному стані, що беруть участь у кругообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем і невіддільні від нього, які можуть бути в господарському (залучені до трудових ресурсів), так і в іншому обігу. Аналогічне положення щодо предмета цього злочину міститься в КК Естонської Республіки, КК Республіки Польща, Кримінальному законодавстві Норвегії, КК Республіки Молдова. Іншими словами, предмет цього злочину в зазначених кримінальних кодексах, у своерідній інтерпретації подібний до предмета злочину, описаного в ст. 242 КК України. Дещо вужче предмет злочину зазначено в КК ФРН - це водойми, в КК Латвійської Республіки - це води, у Кримінальному законодавстві Норвегії - це резервуари води і водогони. Ще більш обмежений перелік предметів злочинів, що досліджуються, в КК Республіки Болгарія - це проточні води, басейни, ґрунтові води. У КК Австрії - це водне джерело. І, нарешті, найбільш обмежений перелік предметів досліджуваного злочину міститься в КК Швейцарії: це питна вода, що призначена для людей і домашніх тварин. За КК Японії предметом злочину є питна вода, в тому числі й у водогоні. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України, як ми вже зазначали, характеризується такими обов'язковими ознаками, як діяння (дія або бездіяльність): 1) забруднення, виснаження певних водних об'єктів,

які мають місце у визначених умовах (в певному місці, з використанням певних засобів та джерел, а також діяннями для ч. 1 ст. 242 КК і діяннями та наслідками для ч. 2 ст. 242 КК (загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу або інші тяжкі наслідки) та необхідного причинного зв'язку між діянням і зазначеними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК України), із застосуванням засобів і джерел вчинення злочину [168, с. 283].

Під об'єктом складу злочину забруднення та виснаження водних об'єктів виступають суспільні відносини, що забезпечують умови охорони, раціонального використання, відтворення і оздоровлення водних об'єктів на території нашої країни, що беруть участь у колообігові вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем, з метою протидії їх забрудненню, виснаженню та засміченню, а також додаткові безпосередні об'єкти, що забезпечують охорону здоров'я, життя, власність. Також, враховуючи те, що визначення предмета складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України, має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення, то це природно, що в дисертації істотне місце посідає саме ця ознака складу злочину. На підставі дослідження автор робить висновок, що під предметом цього злочину необхідно розуміти всі водні об'єкти на території нашої країни (у твердому, рідкому та газоподібному стані), що беруть участь у колообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем (крім морських вод) [169, с. 144].

Вчені констатують, що стан проблеми свідчить про те, що зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 242 КК України, до цього часу не знайшла свого достатнього дослідження. Тому на підставі вище викладеного, з урахуванням недоліків, визначених дисертантом під час аналізу сутності об'єктивної сторони злочинного забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів й необхідності окреслення меж дослідження, запропоновано дефініцію зовнішньої сторони вказаного складу злочину. Об'єктивна сторона злочину передбаченого ст. 242 КК України, на думку В.М. Присяжного,

характеризується активними діями або бездіяльністю, які мають місце у певних об'єктивних умовах, в певному місці, певними засобами і з певних джерел, що створили небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, а також діями й зазначеними наслідками у вигляді загибелі людей, захворюванні людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу, інших тяжких наслідків й необхідного причинного зв'язку між діями й наслідками (ч. 2 ст. 242 КК України) [169, с. 145].

В інших європейських країнах існують суттєві відмінності у кваліфікації об'єктивної сторони даних злочинів. Зокрема, за КК Естонської Республіки об'єктивна сторона складу досліджуваного злочину характеризується діями: 1) забрудненням, засміченням й виснаженням водних об'єктів у певному місці, певними засобами; 2) наслідками - істотною шкодою; 3) необхідним причинним зв'язком і вказаними в ч. 1 ст. 158 КК Японії наслідками. У ч. 2 ст. 158 КК Японії об'єктивна сторона характеризується тими самими діями, що і в ч. 1 ст. 158 КК; наслідками – це велика шкода, інші тяжкі наслідки; необхідним причинним зв'язком між діями і наслідками, зазначеними в ч. 2 ст. 158 КК Японії. За ст. 182 КК Республіки Польща об'єктивна сторона цього злочину характеризується такими діями, як забруднення води, засобами (речовиною чи речовиною з іонізуючим випромінюванням). За § 324 КК ФРН об'єктивна сторона злочину характеризується такими діями, як забруднення, або іншими діями, що змінює властивості водойми. Крім цього, для такого складу злочину характерною ознакою об'єктивної сторони є засоби вчинення злочину. Згідно зі ст. 96 КК Латвійської Республіки вказаний злочин характеризується: 1) такими діями або бездіяльністю, які полягають у порушенні правил експлуатації або використання вод; 2) такими наслідками, як істотна шкода природному середовищу, істотна шкода здоров'ю людей, істотна шкода майновим або господарським інтересам; причинним зв'язком між діями і наслідками, зазначеними у цій статті. На підставі § 180 КК Австрії об'єктивна сторона досліджуваного злочину характеризується діями (забрудненням,

іншим чином заподіяно шкоду водному джерелу). Зрозуміло, що для цього злочину обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є джерело та засоби вчинення злочину (ч. 1 § 180 КК Австрії). Згідно з ч. 2 § 180 КК Австрії обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину є час вчинення злочину (тривалий час), спосіб вчинення злочину (тяжким чином) та наслідки (значний обсяг). Для складу злочину, який має наслідки, існує ще необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками вчинення злочину. Для ст. 352 КК Республіки Болгарія об'єктивна сторона злочину характеризується дією або бездіяльністю, що виражаються в забрудненні проточних чи ґрунтових вод. На підставі ст. 234 КК Швейцарії об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діяннями (забрудненням) питної води; 2) засобами вчинення злочину (шкідливими для здоров'я речовинами). На підставі ст.ст. 142-146 КК Японії ці злочини вчиняються такими діяннями, як забруднення (чистої води, водогону), отруєння (чистої води, водогону), засобами вчинення злочину, які спричинюють настання наслідків, наслідками (смерть та тілесні ушкодження). А отже, коли ці наслідки настали, то об'єктивна сторона характеризується необхідним причинним зв'язком між діянням і наслідками, що настали [170, с. 182].

Вчені констатують, що засмічення як діяння відрізняється від забруднення: 1) засмічення водних об'єктів відбувається нерозчинними предметами, відходами і покидьками; 2) на відміну від забруднення таке діяння, як засмічення, призводить до зміни русла водних об'єктів; 3) засмічення на відміну від забруднення не завжди істотно змінює й погіршує якість води; 4) настання дещо інших наслідків, передбачених при засміченні: а) в результаті засмічення водного об'єкта можуть утворюватися затори русел, що призводить до застою води, а потім до загибелі риби, рибного корму й місць нересту і т.п.; б) в результаті засмічення ускладнюється стік вод, що призводить до вимирання живих організмів у водоймі й створенні джерела заразних захворювань і т.п. Також місцем вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України, є знаходження відповідного водного об'єкта, а джерелом

забруднення, засмічення – є підприємства, установи, організації, споруди, з яких потрапляють у водні об'єкти забруднюючі речовини, матеріали та стічні води. Крім того, обґрунтовується, що сама назва статті 242 КК України “Порушення правил охорони вод” вужча за положення, які нормуються в диспозиції статті, що суперечить законам формальної логіки, а термін “порушення правил” спирається на такі положення, які стосуються лише поверхневих вод, щодо інших водних об'єктів таких правил не існує, і діяння нормуються, як видно з дослідження, відносно всіх водних об'єктів. Цей факт свідчить, що порушення правил охорони вод не відповідає суті і змісту закону (ст. 242 КК України) [169, с. 490].

Для КК Республіки Молдова [215, с. 107] характерні такі наслідки: 1) шкода здоров'ю; 2) шкода сільськогосподарському виробництву; 3) шкода рибним запасам; 4) істотна шкода здоров'ю людей; 5) істотна шкода сільськогосподарському виробництву; 6) масова загибель риби. Досліджуваному складу злочину згідно зі ст. 145 КК Японії притаманні такі наслідки: 1) смерть іншої особи; 2) тілесні ушкодження іншої особи. Для ст. 146 КК Японії властиві такі наслідки, як смерть особи [219, с. 93-94]. Щодо досліджуваного злочину § 1526 Кримінального законодавства Норвегії передбачає такі наслідки: 1) значна шкода; 2) смерть особи; 3) істотне ушкодження організму особи або шкода здоров'ю; 4) скорочення природного запасу тваринних організмів, що охороняються. Згідно зі ст. 102 КК Латвійської Республіки для досліджуваного злочину притаманні такі наслідки: 1) істотна шкода природному середовищу; 2) істотна шкода здоров'ю людей; 3) істотна шкода майновим інтересам; 4) істотна шкода господарським інтересам [221, с. 178; 168, с. 284].

Логічним продовженням аналізу об'єктивних ознак порушення водного законодавства у сфері забруднення водних об'єктів, є дослідження об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 249 Кримінального кодексу України, що являє собою сукупність ознак, що характеризують незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним

промислом, що заподіяло істотну шкоду (ч. 1 цієї статті КК) або вчинене способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу (ч. 2). З урахуванням цього у фокусі дослідження варто звернути увагу на питання визначення суспільно небезпечного діяння у складі цього злочину, які, зокрема, стосуються розкриття юридичної природи поняття "незаконне", що вживається у ч. 1 ст. 249 КК. Адже не виключаються випадки, коли незаконне зайняття будь-яким водним добувним промислом, яке не заподіяло таку шкоду, за відповідних обставин може містити ознаки складу адміністративного правопорушення (ст. 85 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Специфіка ж предмета цього злочину обумовлює особливості посягань на встановлений порядок раціонального використання, охорони і відтворення риб та інших об'єктів водної фауни як важливої складової частини навколишнього природного середовища [13, с. 150].

З об'єктивної сторони зайняття водним добувним промислом характеризується активними діями, які полягають у вилученні (ловля, збирання, добування тощо) будь-якими знаряддями (промисловими, любительськими, забороненими) водних живих ресурсів із природного середовища. При цьому поняття "промисел" використовується в даному разі не як позначення певного різновиду множинності злочинів, а як характеристика об'єктивної сторони злочинного посягання на об'єкт водної фауни, яке може бути як одноразовим, так і неодноразовим (наприклад, до рибного промислу потрібно відносити також ловлю цінних порід риб (лососевих, осетрових) з метою заготівлі ікри) [114, с. 732]. Отже, поняття "промисел" охоплює вилучення (вилов, добування, збирання) риби і водних звірів, які перебувають у стані природної волі, із природного середовища з використанням будь-яких спеціальних промислових знарядь лову (наприклад, сіток, неводів, тралів, пасток, якими здійснюється промисловий лов). Промислом може бути визнаний як одиничний акт добування водних живих ресурсів, так і сукупність дій. Наприклад, згідно з абз. 3 п. 12

постанови Пленуму Верховного Суду України (ПВСУ) "Про судову практику у справах про злочини та ніші правопорушення проти довкілля" від 10 грудня 2004 р. № 17, під промислом розуміються як один акт добування риби, тварин чи рослин, так і неодноразове вчинення таких дій [13, с. 157].

Аналізуючи ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 249 КК, слід звернути увагу на вживання у її ч. 1 терміна "незаконне". Про незаконність зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом свідчить порушення правил промислового чи любительського рибальства. Порушення правил може полягати у невиконанні вимог законів та підзаконних актів щодо охорони, раціонального використання й відтворення об'єктів тваринного світу. Воно може виражатись у добуванні риби понад встановлені ліміти, використання водних живих ресурсів загальнодержавного значення в певному басейні (наприклад, в Азовському та Чорному морях, у водних об'єктах Харківської області), забороненої для вилову риби, інших водних тварин, у здійсненні промислу без належного дозволу, в заборонений час, у недозволених місцях, забороненими способами та знаряддями лову тощо. Порушення правил промислового чи любительського рибальства, не пов'язаних з фактичним добуванням риби чи інших об'єктів тваринного світу, не охоплюється складом розглядуваного злочину і може кваліфікуватися (за наявності відповідних ознак) як злочин у сфері службової діяльності чи злочин проти довкілля. Слушний висновок про розуміння поняття незаконності робить О. О. Дудоров, на думку якого, воно означає, що зайняття зазначеним промислом відбувається, зокрема, без належного дозволу, у заборонений час, у недозволених місцях, забороненими знаряддями і способами лову, із перевищенням установлених лімітів чи норм вилову. При цьому для визнання промислу незаконним достатньо встановити наявність однієї з названих обставин [13, с. 160].

Визначаючи зміст термінологічного звороту "незаконне зайняття ... водним добувним промислом", слід з'ясувати значення термінів, які його утворюють. По-перше, кримінально-правове значення першого терміну –

"незаконне" – доцільно визначати через узагальнюючу дефініцію, вказуючи при цьому на найближчий рід та видову відмінність. Правила, встановлені законом щодо вчинення особою певних дій, можуть бути трьох видів: а) такими, що забороняють певні діяння; б) такими, що дозволяють вчинення певних діянь за наявності певних підстав; в) такими, що дозволяють вчинення певних діянь у певному порядку. Слушним видається і висновок, зокрема, про те, що "незаконне" (поряд з полярним йому поняттям "законне") є однією із форм правил, встановлених саме законом, а тому "відповідному поняттю мають бути притаманні всі ознаки найближчого роду" [13, с. 159].

По-друге, особливістю кримінально-правової охорони водної фауни є те, що вона регламентується розгалуженою системою нормативно-правових актів, прийнятих державними органами влади різних рівнів. Розгалужена і багаторівнева система джерел кримінального права дістала своє відображення у термінах, що використовуються в КК України. Зокрема, вживання такого терміну, як "незаконне", при визначенні зайняття водним добувним промислом та визначаючи певний вид нормативно-правових актів інших галузей права, які залежно від предмета охорони права власності регламентують інститути кримінального права, конкретні галузі таких відносин чи їх окремі елементи, у кінцевому підсумку вказує на бланкетність диспозиції такої кримінально-правової норми [13, с. 159].

Згідно з п. 3 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну силу кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. 6-рп. 2000, основна особливість бланкетної диспозиції кримінально-правової норми полягає в тому, що така норма має загальний і конкретизований зміст. Загальний зміст бланкетної диспозиції передається словесно-документальною формою відповідної статті Особливої частини КК України і включає положення інших нормативно-правових актів у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в

тексті статті. Саме із загальним змістом бланкетної диспозиції пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності. Конкретизований зміст бланкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом. Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Така диспозиція кримінально-правової норми залишається незмінною. Кримінальний закон за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненим [13, с. 159].

Загальний зміст самого поняття "незаконне" прив'язується до змісту певного діяння (яке є потенційно суспільно небезпечним та вчиняється суб'єктом злочину – тобто "обернення" чи "привласнення"), а тому у кожному конкретному випадку обов'язково потребує самостійного аналізу положень інших нормативно-правових актів. Лише в цьому разі таке "обмеження заборонаю" набуває кримінально-правового характеру. Конкретний зміст таких бланкетних диспозицій передбачає конкретизацію змісту терміну "незаконне" саме за допомогою аналізу таких нормативно-правових актів. Ст. 3 КК визначає, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції та загально визнаних принципах і нормах міжнародного права. Закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності. Злочинність діяння, а також його караність ті інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим кодексом. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що

містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [13, с. 160].

Окремим, не менш важливим з точки зору дослідження об'єктом злочину у сфері водного законодавства вважаємо посягання на правовий режим використання прибережних захисних смуг. Так, ст. 13 Конституції встановлює, що «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу» [74]. Ця та інші норми визначають основи правового режиму використання земельних ресурсів, який побудований, зокрема, на тому, що користування землею має здійснюватись на основі однакового застосування правових норм щодо усіх суб'єктів правовідносин. Але практика використання прибережених захисних смуг свідчить, що воно у багатьох випадках порушує цей принцип. Так, самовільна забудова призводить до обмеження доступу до водних об'єктів, часто поєднується зі зміною берегової смуги, намиванням берегів, штучним заглибленням акваторій. У масовому порядку порушення спостерігаються в акваторіях річки Дніпро у межах Києва та області, інших міст, інших водойм України та на узбережжі Чорного та Азовського морів. Порушення призводять й до інших негативних наслідків – порушення природного циклу флори та фауни, недоступності берегової лінії для її облаштування гідротехнічними спорудами, передбаченими законодавством тощо. Порушення здійснюються на підставі актів на право використання землі, які видаються органами державної влади та місцевого самоврядування, а інколи навіть санкціонуються судами. На підставі цього І.О. Мамонтов висуває гіпотезу про причини злочинних посягань на даний об'єкт суспільних відносин: недоліки регулювання суспільних відносин, так й про суперечливі тлумачення нормативно-правових актів у процесі здійснення правозастосовної практики [187, с. 133].

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що об'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства складаються з об'єкту та об'єктивної сторони даних злочинних посягань. Об'єктом посягання тут слід визнати суспільні відносини, що склалися у сфері раціонального використання водних та пов'язаних із водними об'єктів, водної флори і фауни, внаслідок чого настають негативні екологічні наслідки. Об'єктивна сторона даних злочинних посягань представляє собою незаконні дії суб'єкту злочинного посягання, спрямовані на порушення водного законодавства, що заподіює, або може заподіяти негативні екологічні наслідки об'єктам водної екосистеми та пов'язаним із нею об'єктам.

2.2. Суб'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства

Кримінальний кодекс України достатньо чітко визначає суб'єктивні ознаки кримінально-правового порушення, серед яких суб'єкт злочину і суб'єктивна сторона є основними елементами. Проте, у багатьох випадках суб'єкт як первинна складова суб'єктивних ознак кримінально-правового правопорушення наділений окремими особливостями, такими як вікові особливості, приналежність до державної служби тощо.

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до ст. 22 Кримінального кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Стосовно злочинів проти довкілля закон про кримінальну відповідальність не передбачає зниження віку кримінальної відповідальності. Відповідно, кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти довкілля, за загальним правилом, може бути реалізована з досягненням особою шістнадцятирічного віку [129, 120].

Розглядаючи суб'єкт злочину проти довкілля, В.М. Присяжний підходить не тільки з класичної точки зору щодо суб'єкта злочину, але й зазначає, що, встановлюючи за вчинення злочину, передбаченого, наприклад ст. 242 КК України, кримінальну відповідальність з 16 років, законодавець виходить з того, що із досягненням саме цього віку в особі вже сформоване уявлення про забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів як злочину, яке дозволяє йому оцінити як соціальну значимість своїх діянь, так і міри покарання, що можуть бути застосовані до неї [181, с. 153].

Суб'єктом забруднення та виснаження водних об'єктів є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, службова, неслужбова і приватна особа. Крім того, розкриваючи суб'єктивну сторону складу злочину передбаченого ст. 242 КК України і розглядаючи питання кваліфікації за цією ознакою, автор

використовує традиційну схему, тобто встановлює форму і види вини злочину, аналізує найбільш типові приклади і особливості юридичної кваліфікації дії його суб'єкта. В роботі акцентується увага на тому, що структура об'єктивної сторони цього складу злочину, характер діяння, засоби вчинення злочину і наслідки в ч. 2 ст. 242 КК України свідчать, що цей злочин вчиняється умисно і необережно до діяння та з необережною формою вини до наслідків, а щодо ч. 1 ст. 242 КК України лише умисно [181, с. 154].

Дослідженнями на підставі репрезентативного фактичного матеріалу В.М. Присяжний наводить суть мети та мотивів злочинів, передбачених ст. 242 КК України, що вчиняються в Україні. Мотив – це завжди психологічна причина вчинку. В цій якості виступають усвідомлені спонукання, інтереси, емоції тощо і як свідчать результати дослідження, спектр мети та мотивів досить широкий і різноманітний. Його аналіз та доведення до потенційних суб'єктів може виконувати превентивну роль, а саме – попередження досліджуваного злочину [181, с. 152].

З цього приводу І.І. Митрофанов зазначає, що злочини проти довкілля не є поширеними для осіб від 16 до 18 років, тобто у загальній структурі кримінальної активності неповнолітніх становлять явну меншість. Якщо їх вчинення вважається «непопулярним» для неповнолітніх у віці 16-18 років, то для осіб у віці від 14 до 16 років це ще більш нехарактерно. Враховуючи такі показники статистичної звітності, пропозиція про зниження віку кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля позбавлена практичного сенсу і свого науково-теоретичного осмислення. Виходячи з цього, встановлювати покарання з 14-річного віку за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України) немає необхідності. Адже відповідно до ч. 3 ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України. Природно-заповідний фонд – ділянки

суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища [129, с. 129].

На відміну від України у Польщі, відповідно до ст. 10 §1 Карного кодексу кримінальна відповідальність фізичних осіб настає з 17 років. Як бачимо у кримінальному праві Польщі, як і в українському, кримінальній відповідальності підлягають лише фізичні особи. Хоча у польській науковій літературі ведеться дискусія про можливість притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні злочини й юридичних осіб [254; 112, с. 124].

Окремі злочини проти довкілля можуть бути вчинені тільки спеціальним суб'єктом (злочин, передбачений ч. 2 ст. 244, - лише громадянин іноземної держави, а злочини, передбачені ст.ст. 236, 237, 239, 241, 243, 253, 254 КК, - особою, на яку покладено спеціальний обов'язок, а злочини, передбачені ст. 238 і ч. 2 ст. 248, - лише службовою особою), тобто особою, яка, крім загальних ознак суб'єкта, характеризується ще й додатковими рисами. При цьому виникає проблема, що безпосередньо в нормі розділу VIII Особливої частини КК України це положення фактично не окреслюється. Законодавець прямо визначає спеціальний суб'єкт лише в складі злочину, передбаченого ст. 247 КК України, вказуючи на ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок, ст. 238 КК України - приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я

людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою, а також забруднення моря (ч. 3 ст. 243). Суб'єкт безпосередньо визначається і у ч 2 ст. 244 КК, в якій встановлено покарання за дослідження, розвідування, розробку природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які здійснюються іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і зацікавленою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку, у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до шести місяців з конфіскацією обладнання. Крім того, щодо ч. 2 ст. 248 КК України як ознаку, що обтяжує покарання, законодавець вказує на службову особу, яка вчинила злочин із використанням службового становища [129, с. 126].

Однак умовивід, що всі інші склади злочинів порушення водного законодавства при-пускають наявність загального суб'єкта у розумінні ч. 1 ст. 18 КК України, не можна визнати правильним, оскільки логічне тлумачення норм, що встановлюють покарання за злочини проти довкілля, дозволяє стверджувати про наявність ознак спеціального суб'єкта у низці складів. У зв'язку з тим, що законодавець у нормах розділу VIII Особливої частини КК України, які встановлюють покарання за злочини проти довкілля, прямо не зазначає ознаки спеціального суб'єкта, це питання належить до дискусійних. Пленум Верховного Суду України у п. 3 Постанови «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 № 17 вказує лише на те, що суб'єктами злочинів проти довкілля можуть бути особи, які досягли 16-річного віку. У разі притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини службових осіб, які вчинили їх із використанням свого службового становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК України, якими передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності,

крім ст. 238, ч. 2 ст. 248 КК. Далі у вказаній постанові Пленум Верховного Суду України згадує про суб'єкта у контексті призначення особам, засудженим за вчинення злочинів проти довкілля, покарання. Так, у абз. 3 п. 14 цієї постанови зазначається, що у разі, коли злочин проти довкілля був безпосередньо пов'язаний із посадою, яку обіймала винна особа, або діяльністю, якою вона займалася, суди відповідно до ст. 55 КК України мають обговорювати питання про необхідність застосування до засудженого додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Тобто, на думку Пленуму Верховного суду України, інші склади злочинів проти довкілля слід відносити до альтернативно-службових, тобто злочинів, що можуть бути вчинені як службовими особами з використанням службового становища, так і неслужбовими особами. Інакше кажучи, інші склади екологічних злочинів, зокрема всі основні склади, Пленум Верховного Суду України пов'язує з наявністю загального суб'єкта. Такий підхід викликає деякі зауваження, оскільки, наприклад, у ст. 238 КК України законодавець прямо вказує на спеціальний суб'єкт - службова чи спеціально уповноважена особа, що належним чином не відображається у розглянутій постанові [129, с. 127].

Однак аналіз норм розділу VIII Особливої частини КК України [74], що встановлюють покарання за злочини проти довкілля, свідчить про те, що більшість із них пов'язують настання кримінальної відповідальності з наявністю у суб'єкта додаткових рис, що характеризують його як спеціального суб'єкта. Застосовуючи логічне тлумачення, можна дійти висновку, що ці риси наявні в таких складах злочинів проти довкілля:

- стаття 236 КК України припускає відповідальність не просто фізичної осудної особи, яка досягла шістнадцятирічного віку, але особи, на яку покладені обов'язки (через пряму вказівку на це в нормативно-правових актах, правозастосовних актах, договорах, наказах, посадових інструкціях тощо) дотримання правил екологічної безпеки. Крім того, суб'єктами порушення порядку проведення екологічної експертизи є працівники

відповідних установ, організацій і підприємств, експерти міжнародних організацій, які залучаються до проведення державної екологічної експертизи;

- стаття 237 КК України встановлює відповідальність фізичної осудної особи, на яку спеціальними нормативно-правовими чи правозастосовними актами покладений обов'язок здійснювати дезактиваційні чи інші відновлювальні заходи щодо ліквідації та усунення наслідків екологічного забруднення;

- стаття 238 КК України встановлює відповідальність службової особи, на яку спеціальними нормативно-правовими чи правозастосовними актами покладений правовий обов'язок збирати та (або) подавати відомості про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах із підвищеною екологічною небезпекою;

- стаття 242 КК України встановлює відповідальність фізичної осудної особи, якій виповнилося 16 років і на яку покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил щодо охорони вод (водних об'єктів). Такими особами можуть бути не лише службові особи, а й звичайні громадяни, оскільки вони відповідно до ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зобов'язані берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища та компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням чи іншим негативним впливом на довкілля;

- стаття 243 КК України встановлює відповідальність фізичної осудної особи, яка досягла на момент вчинення забруднення моря 16 років і зобов'язана дотримуватись спеціальних правил незалежно від громадянства і посади. Суб'єктами злочину можуть бути як члени екіпажу українських, так і

іноземних суден, працівники плавучих засобів, інженерного, гідротехнічного спорудження, наукової станції, бурової платформи, до обов'язків яких входило дотримання режиму моря, охорона його екологічного стану та охорона морських ресурсів, як живих, так і неживих, а також члени екіпажів літальних апаратів. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, є лише посадова особа (службовець), або будь-яка інша фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку і до обов'язків якої входило по-відомлення належних адресатів про скидання або забруднення. Ними можуть бути лише посадові особи суден плавучих засобів, платформ та інших об'єктів морегосподарського комплексу, які зобов'язані по-відомляти адміністрації порту або організацію, що видає дозвіл на скидання або поховання шкідливих речовин, сумішей, відходів та матеріалів, про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів (капітани та інші члени команди (працівники) морських та повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться у морі);

- стаття 244 КК України встановлює відповідальність за невжиття заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії фізичної осудної особи, яка відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зонах безпеки на континентальному шельфі України. Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 244 КК, - іноземці, які проводять на континентальному шельфі роботи, не передбачені відповідним договором або взагалі без спеціального дозволу;

- стаття 250 КК України встановлює відповідальність фізичної осудної особи, яка зобов'язана дотримуватися при проведенні вибухових робіт правил охорони рибних запасів. Це можуть бути як службові, так і

неслужбові особи, які зобов'язані через вимоги нормативно-правових актів виконувати правила охорони рибних запасів при проведенні вибухових робіт;

- стаття 253 КК України встановлює відповідальність службової або спеціально уповноваженої на розробку і здачу замовникові відповідної документації чи прийняття в експлуатацію споруд із системами захисту довкілля осудної особи [6, с. 15].

На думку І.І. Митрофанова, усі перераховані склади злочинів проти довкілля вказують на наявність ознак спеціального суб'єкта через необхідність дотримуватися спеціальних правил, які можуть бути відомі особам зі спеціальними ознаками. Отже, цими нормами розділу VIII Особливої частини КК України, що встановлюють покарання за злочини проти довкілля, охоплюються випадки здійснення суспільно небезпечних посягань проти довкілля з використанням службового становища, а тому у таких випадках відсутня сукупність злочинів. В іншому разі відбувається подвійне врахування одних і тих самих ознак, що для кримінального права визнається недозволеним, оскільки ігноруються вимоги принципу справедливості, і винна особа може бути двічі покарана за той самий злочин [129, с. 130].

Отже, відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні, зокрема, у забрудненні та засміченні вод, порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду [182]. Об'єктивна сторона даних злочинних посягань представляє собою незаконні дії суб'єкту злочинного посягання, спрямовані на порушення водного законодавства, що заподіює, або може заподіяти негативні екологічні та соціально-економічні наслідки об'єктам водної екосистеми та пов'язаним із нею об'єктам. Суб'єктивна сторона злочинного посягання на вчинення злочинів базується на суб'єктивному сприйнятті навколишнього середовища, до усвідомлення закономірностей співжиття людей у соціумі та серед природи. Суб'єктом злочинів є як загальний, так і спеціальний суб'єкти: загальний суб'єкт – це фізична осудна особа, яка

досягла повноліття, водночас до спеціального суб'єкту відносимо фізичну особу, що уповноважена на виконання функцій держави, на яку законом покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил у сфері екологічної безпеки та здійснення спеціальних видів діяльності.

Висновки до розділу 2.

Дослідження показало, що об'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства складаються з об'єкту та об'єктивної сторони даних злочинних посягань. Об'єктом посягання тут слід визнати суспільні відносини, що склалися у сфері раціонального використання водних та пов'язаних із водними об'єктів, водної флори і фауни, внаслідок чого настають негативні екологічні наслідки. Об'єктивна сторона даних злочинних посягань представляє собою незаконні дії суб'єкту злочинного посягання, спрямовані на порушення водного законодавства, що заподіює, або може заподіяти негативні екологічні наслідки об'єктам водної екосистеми та пов'язаним із нею об'єктам.

Ставлення суб'єкта злочину до його вчинення базується на суб'єктивному сприйнятті навколишнього середовища, до усвідомлення закономірностей співжиття людей у соціумі та серед природи. Авторкою доведено, що суб'єктом злочинів є як загальний, так і спеціальний суб'єкти: загальним суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла повноліття. У підрозділі визначено також і спеціальний суб'єкт як фізична особа, що уповноважена на виконання функцій держави, на яку законом покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил у сфері екологічної безпеки та здійснення спеціальних видів діяльності.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМЕЖУВАННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННИМ ПОРУШЕННЯМ ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ

3.1. Зарубіжний досвід криміналізації водних правопорушень

Незважаючи на те, що природне середовище є біологічною основою існування не тільки людства як біологічного виду, але і всього живого на Землі, починаючи з середини минулого століття намітилася тенденція до неухильно зростаючим масштабам негативного антропогенного впливу на природу. Стрімкі темпи розвитку промислових технологій і наукомістких галузей вносять свою негативну лепту в існуючу нерозривний взаємозв'язок «людина - природа». Протягом усього етапу постреволюційного розвитку в нашій країні потреби навколишнього середовища враховувалися в останню чергу. На пріоритетні позиції висувалися спочатку інтереси і потреби держави, інтереси планового господарсько-економічного розвитку країни. З переходом до ринкової економіки основною метою суспільства стало витяг максимальних доходів, отримання якомога більшого прибутку при мінімальних витратах, переважні позиції зайняли економічні інтереси. І в більшості випадків їх задоволення відбувалося за рахунок варварської експлуатації природного середовища та її ресурсів. Науково-технічний прогрес стимулював розробку родовищ корисних копалин, освоєння нових територій. Експлуатація природи спочатку здійснювалася без будь-яких обмежень за принципом «мета виправдовує засоби». Законодавство, прийняте з метою регулювання впливу на природу, носило декларативний характер і враховувало, як правило, лише власницькі інтереси держави. До розпаду СРСР вітчизняне законодавство розвивалося ізольовано, в умовах

жорсткого антагонізму з буржуазними правовими навчаннями, в той час як багато країн вдосконалювали своє законодавство, в тому числі і в сфері охорони природи. Тому певний науковий і практичний інтерес представляють закордонне і міжнародне кримінальне право. Міжнародне екологічне законодавство не кримінально-правового характеру досить велике. Серед основних правових актів можна виділити Договір про Антарктику (1 грудня 1959 г.), Базельську конвенцію про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Базель, 22 березня 1989 г.), Конвенцію про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі 17 березня 1992 г.), Міжнародну конвенцію по запобіганню забруднення з суден (МАРПОЛ) (Лондон, 2 листопада 1973 з зм. і доп. від 17 лютого 1978 г.), Конвенцію щодо запобігання забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів (Москва - Вашингтон - Лондон - Мехіко, 29 грудня 1972 г.), Міжнародну конвенцію по запобіганню забруднення моря нафтою (Лондон, 12 травня 1954 г.), Конвенцію про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева, 13 листопада 1979 г.) та ін. Крім того, в сучасному зарубіжному законодавстві проглядається тенденція розуміння законодавцем необхідності охорони природного середовища за допомогою правового впливу на суб'єкти, діяльність яких пов'язана з безпосереднім або опосередкованим впливом на природу. Таке законодавче рішення характерно як для європейських, так і для азійських держав. У типології правових систем найбільш поширеною є їх систематизація на романо-германську, англосаксонську, соціалістичну і релігійну правові сім'ї [17, с. 55].

Норми Кримінальних кодексів більшості держав, що встановлюють відповідальність за забруднення вод (ст. 271 КК Республіки Киргизстан, ст. 196 КК Республіки Узбекистан, ст.), Сформульовані у вигляді матеріальних складів і мають схожу будову до ст. 250 КК РФ. Стаття 338 КК КНР сформульована за принципом матеріальних складів і містить опис цілого комплексу негативних наслідків забруднення вод: наступ серйозного

інциденту з забрудненням навколишнього середовища при тяжких умовах, пов'язаних з нанесенням великої шкоди суспільній, приватній власності або заподіянням тілесного ушкодження, смерті людині. Особливістю кримінально-правових норм КНР є те, що вони передбачають кримінальну відповідальність юридичних осіб за вчинення злочинів, в тому числі за забруднення вод. Крім того, КК КНР застосовує принцип «подвійного покарання», коли при залученні до кримінальної відповідальності юридичної особи, покарання може бути накладено і на фізичну особу – винуватця забруднення або керівника порушила природоохоронні норми організації. У статті 324 КК ФРН зазначено, що кримінальне покарання покладається на того, хто незаконно забруднює водойму або іншим чином невігідно змінює його властивості, завдаючи шкоди. Абзац 3 зазначеної статті передбачає більш м'яке покарання, якщо виконавець діяв з необережності. Німецькі вчені вказують на наявність певних складнощів застосування даної норми, пов'язані з її конструкцією у вигляді матеріального складу. Ст. 196 КК Данії містить ознаки як матеріального складу, вказуючи на негативні наслідки забруднення, так і ознаки «складу загрози», вказуючи на достатність для кваліфікації встановлення загрози настання зазначеного шкоди. У той же час ст. 196 КК Данії вказує на заподіяння значної шкоди навколишньому середовищу в цілому, а не окремих її компонентів, що є виправданим. Конструкція складів статей про забруднення вод по КК Іспанії у порівнянні з КК України, а також в кримінальному законодавстві США, в теорії кримінального права іменується «складом загрози», коли відповідальність настає за факт вчинення протиправного діяння, але при наявності реальної загрози настання шкоди. Суб'єктами кримінальної відповідальності в США можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Притягнення до кримінальної відповідальності вже при наявності загрози настання шкоди видається більш прогресивним у сфері охорони природи. У той же час слід з обережністю поставитися до подібної конструкції складу забруднення вод з метою уникнення труднощів доказування у таких справах, що пов'язані з оцінкою

ознаки «загроза шкоди». Кримінальний кодекс Республіки Білорусь встановлює кримінальну відповідальність за забруднення вод, якщо особа раніше притягувалася до адміністративної відповідальності за аналогічне діяння. Кримінальний кодекс Латвії встановлює кримінальну відповідальність за забруднення вод, вчинене повторно протягом року [156, с. 11].

У Кримінальному кодексі Південнокорейської Республіки не існує окремої глави, присвяченої екологічним злочинам, але передбачені глави: «Злочини, пов'язані з повеннями і утилізацією води» і «Злочини, пов'язані з питною водою» (гл. XIV, XVI), в яких законодавець зробив спробу комплексного забезпечення та захисту води від різних протиправних посягань. Особливістю даних норм є жорсткість санкцій за вчинення злочину. Наприклад, санкція ст. 193 Кримінального кодексу Південнокорейської Республіки «Складне Становище використання системи доставки води» передбачає покарання у вигляді каторжних робіт на термін від одного року до десяти років для особи, яка за допомогою забруднення чистої води, що надається за системою доставки води для питних цілей, або за допомогою забруднення резервуара призводить воду в стан, непридатний до вживання [176, с. 138].

Особливий інтерес до вивчення особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за порушення відносин в сфері охорони навколишнього природного середовища викликає законодавство економічно розвинених країн, таких як США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія. Ними накопичений великий досвід створення законодавства про охорону навколишнього середовища. Це пов'язано перш за все з тим, що в цих країнах високорозвинена промисловість, сільське господарство, транспорт, енергетика, що і є основним фактором негативного впливу на стан навколишнього середовища. Уже в 60-х рр. стан навколишнього середовища в них оцінювався як кризовий.

Безпрецедентним за своїм характером і значенням в процесі вдосконалення інституту екологічної відповідальності в праві ЄС є Рамкове рішення Ради ЄС 2003/80 від 27 січня 2003 року "Про кримінально-правової охорони навколишнього середовища». Воно є нормативно-правовим актом ЄС в сфері гармонізації кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права в межах компетенції Союзу. У Рішенні наголошується, що екологічні злочини становлять собою проблему, яку держави-члени вирішують спільно і після вирішення якої повинні прийматися узгоджені природоохоронні дії на основі кримінального права. В контексті цього документа дається визначення умисного злочину, злочину з необережності, співучасті і підбурювання у вчиненні злочину. Суб'єктами такої відповідальності виступають не тільки фізичні особи, а й юридичні особи держав-членів ЄС. Кожна держава-член повинна вживати необхідних заходів для забезпечення караності діянь, передбачених в ст. 2 Рішення, ефективними, пропорційними заходами кримінальної відповідальності, включаючи в серйозних випадках позбавлення волі. В рамках екологічного права ЄС сформувалася цілісна система механізму відповідальності за екологічні правопорушення, яка регламентується нормами первинного і вторинного права ЄС і гарантії якої забезпечуються наднаціональними інститутами цієї Організації [134, с. 124].

У сучасному праві Великобританії щодо навколишнього природного середовища можна виділити три основні напрямки: 1) зацікавленість в збереженні природи сільській місцевості і доступу до її красот; 2) поліпшення умов життя в містах шляхом боротьби з забрудненням атмосферного повітря і вод; 3) державний контроль за землекористуванням. Що стосується кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому середовищу, то превалує відповідальність у вигляді штрафу або позбавлення волі, що застосовуються через кримінальні суди публічними агентствами. В англійському праві не існує фундаментальної юридичної різниці між використанням кримінальних і адміністративних санкцій, і в

своєму практичному застосуванні їх сфери часто перетинаються або збігаються. В англійському праві заборонені деякі види шумів. Якщо шум в контексті Закону «Про контроль за забрудненням» 1974 р можна кваліфікувати як паніку, то органи влади попереджають порушника про припинення або зниження шуму, а якщо особа не реагує на попередження, то за заявою проти нього порушується кримінальна справа. З такою ж заявою громадяни можуть звернутися і в магістратний суд. Захист вод і атмосферного повітря від забруднення вирішувався шляхом прийняття актів органами місцевого самоврядування. У деяких державах закони приймалися на національному рівні. Прикладом може служити Закон Великобританії 1863 р., який передбачав регулювання охорони атмосферного повітря від забруднення хімічними підприємствами, або закон Франції, який регулює розміщення промислових підприємств з урахуванням їх екологічної небезпеки (1917 р). Першим актом законодавства про охорону навколишнього середовища Нідерландів став Закон "Nuisance Act» (1875 г.), який і зараз є основою природоохоронної політики регіональної влади. У КК Республіки Польща виділена окрема глава, яка містить злочини проти довкілля. Вона включає вісім статей, серед яких: знищення рослинного і тваринного світу; забруднення води, повітря або землі речовинами або речовинами з іонізуючим випромінюванням; складування, видалення, переробка, знешкодження або перевезення відходів або речовин всупереч правилам; здійснення господарської діяльності, яка загрожує навколишньому середовищу і т. д. [23, с. 117].

У КК Республіки Болгарія п. 1 ст. 352 передбачає відповідальність у разі, якщо хто-небудь забруднює або допускає забруднення проточних вод, басейнів, підґрунтових вод, територіальних або внутрішніх морських вод, ґрунту і повітря і цим створює небезпеку для людей, тварин і рослин або зробить їх непридатними для використання в культурно-побутових, оздоровчих, сільськогосподарських та інших народногосподарських цілях (розд. III гл. XI Особливої частини КК Республіки Болгарія) [171]. Стаття

352а містить заборону забруднення нафтопродуктами територіальних або внутрішніх морських вод. Дана стаття в п. 4 передбачає відповідальність за неповідомлення капітаном корабля про викиди шкідливих і забруднюючих речовин, вироблених в водні джерела. Стаття 352 сконструйована за типом усіченої, що, як ми вже відзначали, є позитивним моментом.

КК Іспанії від 23 листопада 1995 р містить Розділ XVI «Про злочини, пов'язаних з управлінням територіями і захистом історичної спадщини і навколишнього середовища», в якому передбачена глава III «Про злочини проти природних ресурсів і навколишнього середовища» [259, с. 114-115]. При аналізі норм цього акта можна відзначити, що, з одного боку, норми сформульовані в найзагальнішому вигляді, а з іншого - досить докладно містять перелік шкідливих наслідків вчиненого злочину і покарання за нього. Статті КК Іспанії встановлюють досить чітку градацію покарання в залежності від форми вини.

Шкідливий вплив на природу строго регламентовано в законодавстві ФРН. Очолює ієрархію екологічних нормативних актів Основний закон ФРН, який вимагає від держави захищати навколишнє середовище як основу життя. Для цілей кваліфікації злочинів значення природоохоронного законодавства полягає в тому, що лише при порушенні норм екологічного законодавства можна зробити висновок про протиправність діяння. Оскільки екологічне законодавство ФРН включає в себе не тільки закони, але й підзаконні нормативні акти, їх порушення також веде до кримінальної відповідальності [162].

Основним джерелом кримінального права ФРН є Кримінальне укладення в редакції від 15 травня 1971 року і в редакції від 13 листопада 1998 р Розділ 29 цього акту «Злочини проти природного середовища» містить пункти, які спрямовані на захист природи. Як і в іспанському законодавстві, в КК ФРН передбачена диференційована відповідальність за посягання на окремі елементи навколишнього середовища [179, с. 237-247].

Цікавим виступає досвід країн пострадянського простору. Незважаючи на схожість правових систем, країни пішли різними шляхами формування і вдосконалення законодавства в сфері охорони природних ресурсів і навколишнього середовища в цілому.

За загальної тенденції, кримінальні кодекси країн пострадянського простору не містять визначення злочинів проти довкілля. Винятком виступає Республіка Білорусь, яка закріпила їх у главі 26 КК і визначила як вчинені навмисно або з необережності суспільно небезпечні діяння, які заподіюють або направлені на спричинення шкоди землі, водам, лісам, тваринному або рослинному світу та іншим об'єктам, незалежно від форми власності [181].

У КК Республіки Узбекистан злочинам в сфері охорони навколишнього природного середовища присвячений четвертий розділ Особливої частини, включаючи главу «Злочини у сфері охорони навколишнього природного середовища та природокористування». Ця глава містить 12 статей. Злочинними в сфері екології визнаються, зокрема, порушення норм і вимог екологічної безпеки (ст. 193), умисне приховування або перекручення відомостей про забруднення навколишнього природного середовища (ст. 194), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків забруднення навколишнього природного середовища (ст. 195), забруднення довкілля (196), порушення ветеринарних і зоотехнічних правил (ст. 200), порушення порядку користування тваринним або рослинним світом (ст. 202), порушення умов користування водами або водоймами (ст. 203) та ін. Цікавими є положення до ч. 4 ст. 198 КК, яка передбачає відповідальність за пошкодження, знищення посівів, ліси або інших насаджень, згідно з якою в разі відшкодування шкоди в трикратному розмірі до лиця не застосовується покарання у вигляді позбавлення волі. Це свідчить, що законодавець схиляється до економічного характеру санкцій, який є більш перспективним [169, с. 14].

Також необхідно відзначити, що вчинення екологічних злочинів тягне за собою відшкодування моральної шкоди, наприклад, ст. 14 Закону Республіки Білорусь «Про охорону навколишнього середовища» закріплює положення

про те, що моральна шкода, завдана громадянину порушенням його права на сприятливе навколишнє середовище, підлягає компенсації «відповідно до законодавства Республіки Білорусь». Згідно п. 6 ст. 321 Екологічного кодексу Республіки Казахстан, моральну шкоду, заподіяну в результаті порушення екологічного законодавства Республіки Казахстан, підлягає відшкодуванню «в порядку, встановленому цивільним законодавством Республіки Казахстан» [76].

Своєрідний підхід до проблеми діянь, що посягають на навколишнє середовище, у австрійського законодавця. У КК Австрії діяння, що посягають на навколишнє середовище, поміщені в сьомий розділ разом з громадськими злочинними діяннями, наприклад, з такими як необережне створення пожежної ситуації і т. П. До числа злочинів проти довкілля австрійський законодавець відносить: умисне і необережне заподіяння шкоди навколишньому середовищу (п. п. 180, 181); заподіяння шкоди, пов'язане з використанням шуму (п. 181а); умисне і таке, що загрожує навколишньому середовищу, поводження з відходами та їх доставка (п. 181); створення загрози благополучного стану тваринного або рослинного світу (п. 182) та ін. [169].

Протягом тривалого часу окремі держави і міжнародне співтовариство в цілому нехтували проблемами охорони навколишнього середовища. І це - загальновідомий факт. Однак ті екологічні катастрофи, які немов переслідували держави у другій половині ХХ століття, наочно продемонстрували всьому міжнародному співтовариству, що нехтування в даній галузі суспільних відносин є неприйнятним, більш того, що вимагає цілеспрямованого і кардинального вирішення назрілих проблем. На сучасному етапі існує безліч аспектів охорони навколишнього середовища, яким адресовано чимала кількість актів міжнародного характеру. Потрібно відзначити, що такі акти відображають етапи розвитку існуючих поглядів щодо проблеми забезпечення охорони навколишнього середовища. У свою чергу, це є показником того, що еволюціонувало саме ставлення до

зазначеної проблематики з боку не тільки окремих соціальних груп або держав, а в цілому з боку міжнародного співтовариства, що, як наслідок, спричинило розвиток спільної співпраці для створення найбільш сприятливих правових інструментів в метю ефективного забезпечення охорони навколишнього середовища від різного роду екологічних і кліматичних загроз, негативно позначаються на якості атмосфери Землі, стан водних ресурсів і багато чого іншого. Отже, кримінальна відповідальність, як один з різновидів юридичної відповідальності, за злочинні діяння, які спрямовані проти навколишнього природного середовища, практично передбачається більшістю розвинених і розвиваю-трудящих держав [34, с. 127].

На засіданнях Генеральної Асамблеї ООН не раз відзначали, що, забираючи з морів, повітря і землі ресурси і збільшуючи викид відходів, створюється загроза погіршення екологічної ситуації та стану навколишнього середовища, що не менш небезпечна для міжнародної безпеки, ніж гонка озброєння. З послання Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна, яке було виконано 6 листопада 2013 року в зв'язку з оголошенням цієї дати на міжнародному рівні днем запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів, у всіх присутніх чітко розуміння того, яке значення для сталого розвитку має навколишнє середовище, але при цьому все ж тривають руйнування і експлуатація природного навколишнього середовища в результаті збройних конфліктів. Страждають ліси, землі сільськогосподарського призначення, внутрішні води держав і води світового океану, тваринний світ. Це веде до того, що в подальшому мир і безпека знаходяться під реальною загрозою. На наш погляд, не варто відкидати думку фахівців-екологів, які справедливо вважають, що оскільки кримінальна відповідальність є найостаннішим аргументом (способом) при вирішенні питань боротьби з тим чи іншим негативним явищем соціальної дійсності, то саме цей правовий інструмент є найбільш ефективним засобом при вирішенні питань, пов'язаних з

екологічною злочинністю. В 1992 р Конференція в Ріо-де-Жанейро завершилася прийняттям цілого ряду основоположних для охорони навколишнього середовища документів, які настійно рекомендували національним законодавцям використовувати норми кримінального закону якомога ширше. І саме тому останнє десятиліття минулого століття ознаменувався бурхливим розвитком кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за злочини у сфері екології в багатьох країнах. Переходячи до безпосереднього аналізу заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили екологічні злочини, передбачених зарубіжним законодавством, треба мати на увазі, що не у всіх країнах норми, що передбачають таку відповідальність, включені до Кримінального кодексу. Більш того, ці норми не завжди систематизовані в самостійної (окремої) чолі і, нарешті, слід пам'ятати, що ті злочинні діяння, які згодом визнаються екологічними злочинами, в різних державах можуть мати відмінну один від одного інтерпретацію. Посягання на навколишнє середовище може мати високу ступінь шкідливості. Відбиваючись на навколишнє середовище, на здоров'я людини, на суспільстві, вона часто не піддається виміру. На проведеному XI Конгресі ООН, який пройшов в Каїрі в 1995 р, присвяченому проблемам попередження злочинності та поводження з правопорушниками, були прийняті рішення, в яких зазначалося, що злочини екологічного спрямування і носять транснаціональний характер, виходять в перші ряди по мірі своєї небезпеки [34, с. 128].

Згідно з рекомендаціями Модельного кримінального кодексу 1996, що містяться в Кримінальних кодексах колишніх радянських республік, нині є членами СНД, кримінально-правові норми, що закріплюють кримінальну відповідальність за екологічні злочини, виділені в самостійні глави або розділи, однак їх зміст виглядає по-різному. Наприклад, в КК таких республіках як Азербайджан, Киргизька Республіка, Молдова, глави, присвячені відповідальності за екологічні злочини, іменуються так само, як і 128 в Російському Кримінальному кодексі - «Екологічні злочини». У гл. 27

(розділ 10) «Злочини проти без-небезпеки навколишнього середовища» КК Вірменії, зроблено спробу відбити соціальну спрямованість злочинного діяння, спрямованого на порушення екологічного законодавства, і тим самим визначити об'єкт злочину. Відповідно до Кримінального кодексу Білорусі і Таджикистану, злочини екологічного характеру спрямовані проти екологічної безпеки і природного середовища. У КК України аналізовані злочини містяться в розділі, що називається «Злочини проти довкілля». В Узбекистані законодавець визначив сферу, в якій відбуваються злочинні діяння, спрямовані проти навколишнього природного середовища, назвавши відповідно розділ 4 КК «Злочини у сфері екології», а гл. XIV - «Злочини у сфері охорони навколишнього середовища та природокористування». Якщо придивитися уважніше, то за кримінальним законодавством вище перелічених держав, екологічний злочин - це типовий набір злочинних діянь, проте при цьому є і деякі відмінності в діяннях, визнаних злочинними. Так, в КК Республіки Білорусь додатково виділені:

- прийом в експлуатацію екологічно небезпечних об'єктів (ст. 266);
- невжиття заходів щодо ліквідації наслідків порушень екологічного законодавства (ст. 267), примітно, що аналогічна норма про злочин міститься в КК Киргизької Республіки (ст. 274);
- знищення або пошкодження торфовищ (ст. 270);
- порушення правил водокористування (ст. 273), аналогічна норма міститься в ст. 203 КК Республіки Узбекистан і в ст. 291 КК Грузії [34, с. 129].

Для порівняння слід зазначити, що КК України містить такі склади злочинів, як:

- порушення правил екологічної безпеки (ст. 236); на відміну від ст. 246 КК РФ, поряд із зазначеними в ній діяннями, злочинним визнається порушення порядку проведення екологічної експертизи;
- невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237), аналогічна норма міститься в ст. 195 КК Республіки Узбекистан.

- приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 237 КК РФ, що передбачає відповідальність за злочин проти здоров'я населення і суспільної моралі, має ширший зміст і відображає іншу соціальну спрямованість діяння);

- проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253);

- безгосподарне використання земель (ст. 254).

У країнах далекого зарубіжжя, наприклад в Китайській Народній Республіці, відповідальність настає відповідно до чинного в новій редакції Кримінальним кодексом. У порівнянні з КК КНР 1979 р новій редакції КК спостерігається кількісне зростання окремих видів екологічних злочинів, які, в свою чергу, законодавець об'єднав в спеціальному розділі під назвою «Злочини, завдають шкоди навколишньому середовищу». Одночасно деякі норми, які мають відношення до злочинів у сфері екології, містяться в таких розділах як: «Злочини проти громадської безпеки», «Контрабанда», «Злочини проти громадської гігієни». Дана обставина наочно демонструє, що процес економічного розвитку, поза всяким сумнівом, мав позитивний вплив на уявлення і знання людини про злочини в сфері екології, що, як наслідок, наклало досить сприятливий відбиток на законодавство. Будова КК КНР володіє відмінною рисою, структурний поділ в ньому проводиться за відповідними категоріями злочинних діянь залежно від їх шкоди для суспільства. Злочини зі складними об'єктами відносяться до певної категорії. Так, наприклад, Кримінальний кодекс Китаю охоплює в загальну категорію злочинів такі злочинні діяння як: незаконний імпорт небезпечних відходів, незаконне зберігання небезпечних відходів, незаконний викид, незаконний вилов, збір морських і річкових природних ресурсів [34, с. 129].

Класифіковані такого роду злочини закріплені в параграфі, який називається «Злочини, які завдають збитків охороні навколишнього середовища та природних ресурсів», що включає в себе дев'ять статей, в такий спосіб: «завдають шкоди навколишньому середовищу і природним

ресурсам, що порушують порядок управління охороною навколишнього середовища», Так як вищевказаний параграф містить в собі злочини, що посягають на порядок громадського управління, він поміщений в розділ «Злочини проти громадського порядку». Крім цього, в кодексі були збільшені число і розмір покарань, зроблена спроба підвищення верхньої межі покарання, а також використаний принцип «подвійного покарання». Таким чином, якщо злочин в сфері екології скоєно юридичною особою, крім накладається на нього штрафу, залученню до відповідальності підлягає особа, яка безпосередньо відповідає за скоєне, або керівник даної організації. Тут слід зазначити, що дана міра досить ефективно відбилася на протидію злочинам, що завдає шкоди навколишньому середовищу як з боку юридичних, так і фізичних осіб, що прагнуть до отримання економічної вигоди [34, с. 130].

Наприклад, за КК Таїланду (ст. 237) особа підлягає відповідальності в разі, якщо «додає отруйна речовина або будь-яке інше речовина, що може завдати шкоди здоров'ю, в їжу, воду в будь-якому колодязі, ставку або резервуарі, і ці їжа або вода стають доступними для громадського споживання. Необхідно відзначити, що дана норма дуже умовно носить екологічний відтінок, оскільки криміналізована вона за наслідками, які передбачають заподіяння шкоди здоров'ю людини або настання смерті. Інших наслідків або ознак, які могли б вказати на екологічний характер даної норми немає. Також не міститься і загальної глави для норм, які передбачають відповідальність за екологічні злочини. Близько за способом законодавчого конструювання кримінально-правові норми містяться також в КК Японії, який встановлює кримінальну відповідальність за забруднення джерел чистої води, службовців людині для пиття, і чистої питної води, що доставляється з водопроводу й служить для пиття (ст.ст. 142-146). Дані злочини містяться в гл. 15 «Злочини, пов'язані з питній воді». Аналогічно КК Таїланду, КК Японії передбачає наслідки, які включають в себе заподіяння шкоди здоров'ю людини або смерть людини. Однак ст. 142 і 143

сконструйовані як формальні склади і передбачають можливість притягнення до кримінальної відповідальності винну особу в разі звичайного забруднення, якщо чиста вода, яка використовується для пиття, стала непридатною для цієї мети. Розглянуті статті навряд чи можна віднести до норм екологічного характеру, оскільки очевидно, що необхідність законодавчої заборони даних дій була продиктована географічними особливостями Японії, у якій обмежені запаси прісної, придатної для пиття, води. Спеціальних норм, що передбачають відповідальність за екологічні злочини, в КК Японії немає. Однак в Японії досить дієвий і ефективний механізм реалізації норм екологічного законодавства, що, очевидно, і визначило відсутність дублювання даних норм до Кримінального кодексу. Аналогічний зміст мають норми (ст.ст. 192-195) КК Республіки Корея [5, с. 55].

Відсутність кримінальної відповідальності за посягання на навколишнє середовище в Таїланді, Японії та Республіці Корея необхідно відзначити як негативний момент. Проте, в Японії досить дієвими є економічні та адміністративно-правові механізми впливу щодо особи, яка допустила забруднення природи [55; с. 74-76].

Виходячи з тенденцій розвитку законодавства і систем юридичної відповідальності різних країн, більшість держав міжнародного співтовариства висувають тезу про необхідність застосування найбільш жорстких заходів кримінального переслідування щодо осіб, які вчинили злочини заподіюють шкоди навколишньому середовищу. Таким чином, кримінальне законодавство, яке застосовується в області забезпечення охорони навколишнього природного середовища, являє собою досить цікаву сферу право реалізації і набуває широкого визнання як в розвинених, так і в державах, що розвиваються. Особливий інтерес може викликати практика кримінальної відповідальності за екологічні злочини в Сполучених Штатах Америки. Примітно, що в США немає федерального кримінального закону, в якому були б кодифіковані всі склади злочинів і міри покарання за їх вчинення. А виданий Американським юридичним інститутом (American Law

Institute) Приблизний Кримінальний кодекс (Model Penal Code) носить рекомендаційний характер і використовується при розробці кримінальних кодексів, прийнятих кожним штатом. Всі злочини поділяються на федеральні (federal crimes), відповідальність за вчинення яких передбачена федеральним законодавством, і злочини, за які відповідальність встановлена законодавством окремих штатів (state crimes). Злочини в області екології - це перш за все федеральні злочини, оскільки в результаті їх здійснення екологічної шкоди може бути завдано відразу декількох штатах. Тому кримінальна відповідальність за їх вчинення передбачена, як правило, федеральними законами. Кримінальна відповідальність, яка передбачається законодавством штатів, що наступає за екологічні злочини, як правило, не включаються до кримінального кодексу штату. Такі норми можна зустріти, наприклад, у водному кодексі штату, в кодексі про охорону здоров'я та безпеки громадян і ін. Ці кодекси як би доповнюють федеральне законодавство з урахуванням специфіки окремих штатівххі [34, с. 130].

На прикладі аналізу статтею про відповідальність за злочини, вчинені у сфері охорони вод, розглянемо практику застосування кримінального законодавства в США, оскільки забруднення вод відноситься до числа найбільш поширених екологічних злочинів і, як прищепило, заподіює шкоду відразу декільком охоронюваним об'єктам. Досить довга історія дії законодавства США про кримінальну відповідальність за екологічні злочини в області охорони вод та велика практика її застосування дозволяють висловити ряд міркувань про можливі шляхи вдосконалення кримінального законодавства, внесення в нього змін і доповнень. Притягнення до кримінальної відповідальності за ті екологічні злочини, які вчиняються щодо вод, як уже зазначалося раніше, у зв'язку з відсутністю єдиного кодифікованого джерела в США, встановлений поряд федеральних законів, які покликані забезпечити врегулювання даної сфери навколишнього середовища. Це перш за все Закон «Про чистоту вод» 1972 г. із змінами і доповненнями 1977 і 1987 рр. (Clear Water Act - CWA), який є

основоположним законом загального характеру, спрямованим на охорону вод від забруднення і забезпечення тим самим їх належної якості. Крім того, кримінальна відповідальність за такі злочини встановлена в ряді спеціальних Законів: «Про заборону викиду в океан матеріалів і речовин» 1972 г. (Ocean Dumping Ban Act - MPRSA), «Про безпеку питної води» 1988 р (Safe Drinking Water Act - SDWA), а також Законами «Про смітті і відходах» (Refuse Act) і «Про річки і порти» (Rivers and Harbors Act), прийнятими ще в 1899 р і діючими до теперішнього часу. З точки зору притягнення до відповідальності, цікавою особливістю є те, що суб'єкт кримінальної відповідальності за екологічні злочини в США – не тільки фізичні, але і юридичні особи. Закон про чистоту вод так само, як і всі основні федеральні закони в галузі охорони навколишнього середовища, дає визначення поняття «особа» (person), яке може бути притягнуто до кримінальної відповідальності. Це можуть бути не тільки юридичні або фізичні особи, а й муніципальні органи влади і навіть окремі штати і адміністрації штатів. Основний вид кримінально-правових санкцій застосовується до юридичних осіб - штраф. Крім того, їм нерідко встановлюється випробувальний термін, а в переважній більшості випадків - також обов'язок відшкодування заподіяної шкоди (збитків), причому як при винесенні обвинувального вироку, так і за самостійним цивільним позовом. Аналіз кримінального законодавства в сфері екологічних злочинів і відповідальності за них в штатах яскраво демонструє процес безладного, безсистемного розкидання кримінальних норм по самим різним нормативно-правовим актам. Треба сказати, що відсутність структурованого підходу, щонайменше, викликає деяку незручність у використанні і застосуванні хаотичним чином вибудованого законодавства, про це до речі, говорили і самі американські фахівці. Зазначені вище законодавчі акти США в сфері екологічних злочинів є одними з найбільш важливих. Однак існує ще безліч нормативно-правових актів, нормами яких регламентуються конкретні види екологічних злочинів, і за вчинення яких передбачається кримінальна відповідальність. У такій

ситуації представляється досить складним розкрити весь перелік існуючого чинного законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність за екологічні злочини, а з іншого боку, це і не намагаються зробити самі американці. Більш складним є розкриття всього переліку екологічних злочинів, оскільки диспозиція норми може відсилати до інших параграфів, підрозділами та розділах конкретного Закону або до інших законів. У зв'язку з цим може відбутися наступне. Екологічне правопорушення, що складається з порушення конкретної норми, може бути розцінене як злочинне діяння і це, в свою чергу, розв'язує руки правоохоронцям, на розсуд яких залишається прийняття рішення про порушення кримінальної справи фактично за вчинене екологічне правопорушення [34, с. 131].

Незважаючи на цю обставину, стає очевидним, що діюча система притягнення осіб, які вчинили екологічні злочини, до кримінальної відповідальності в США є ефективним способом забезпечення охорони навколишнього середовища. За останні 20-30 років чітко простежуються тенденції при реалізації процесу посилення відповідальності за екологічні злочини. Відбувається це за рахунок послідовного розширення видів правопорушень, які визначаються як злочини екологічного характеру, що саме по собі тягне зростання кількості порушуваних і розглянутих кримінальних справ. Крім цього, за рахунок заходів правового впливу, що реалізуються в комплексі, посилення міри покарання у вигляді позбавлення волі за вчинення подібних злочинів і за рахунок поєднання кримінальної відповідальності юридичних осіб з персональною відповідальністю конкретних винуватців. Виходячи з аналізу деякого законодавства про екологічні злочини в зарубіжних країнах, думається, що вітчизняне кримінальне законодавство в цій галузі багато в чому має істотні відмінності. Однак використання досвіду зарубіжних країн може позитивно позначитися на рівні кримінально-правового регулювання відповідальності за аналізовані діяння. Понад сто років тому відомий російський криміналіст Н.Д. Сергіївський писав: «... наукове дослідження не може обмежитися

позитивним правом одного будь-якого народу (правом вітчизняним). В якості необхідних матеріалів повинні бути задіяні визначення права інших держав. Цивілізованим народам не судилося замкнуте життя; міжнародні впливи проникають в усі сфери, і ігнорувати їх ми не можемо ». У той же час, він попереджав: «Всі завдання при користуванні чужоземним матеріалом полягають у тому, щоб не дати йому того значення, якого він не має, - він повинен служити засобом для ознайомлення з досвідом інших народів і запасом готових знань, але не предметом сліпого наслідування» [34, с. 131].

У Канаді не містяться такі екологічні злочини в самому Кримінальному кодексі. Однак там діє механізм федерального і провінційного екологічного законодавства. Серед федеральних актів необхідно відзначити закон «Про охорону навколишнього середовища Канади» (1988 р), що передбачає адміністративний контроль за всіма небезпечними забрудненнями, і закон «Про екологічну експертизу» (1992 р), який удосконалив раніше застосовуваний порядок проведення екологічної експертизи нових проектів, значно наблизившись до процедури, прийнятої в США за відомим законом «Про національну політику у відношенні навколишнього середовища». Також важливими законами є «Про транспортуванні небезпечних продуктів і матеріалів» і «Про запобігання забруднення арктичних вод» (1985 г.), а також закони «Про чисте повітря», «Про безпеку автомобільного транспорту», «Про охорону дикої природи», «Про національні парки», «Про водні ресурси». Екологічне законодавство провінцій Канади носить досить розгалужений характер і є більш широким по відношенню до федерального законодавства, доповнюючи і конкретизуючи його [221; с. 113-126]. Стосовно до аналізованої правовій системі спостерігається така ж ситуація, як і в романо-германській правовій сім'ї. Незважаючи на приналежність до однієї системи кількох країн, існують держави, де в КК взагалі не міститься норм, що передбачають відповідальність за екологічні злочини. До них відноситься, наприклад, Австралія, яка не передбачає відповідальність навіть непрямого характеру за посягання на природу. Таким чином, аналіз

зарубіжного кримінального законодавства дозволив прийти до висновку про те, що приналежність до однієї правової системи не визначає ідентичності або хоча б якийсь схожості кримінального законодавства у всіх випадках. Стосовно до екологічних злочинів (злочинним забруднень природного середовища) кримінальна відповідальність передбачена не у всіх державах, що відносяться до однієї правової сім'ї. Там, де така відповідальність передбачена, зміст і побудова норми може відрізнятись від КК інших держав. У країнах англо-саксонської правової системи кримінальне екологічне законодавство не кодифіковано і складається, як правило, з федерального і провінційного законодавства. У державах романо-германської системи кримінальне екологічне законодавство носить кодифікований характер і міститься в Кримінальних кодексах. Аналіз зарубіжних, міжнародних актів дозволив виявити позитивні сторони КК іноземних держав, які могли б бути сприйняті національним законодавством в рамках його вдосконалення. Зокрема, позитивним моментом деяких держав є об'єднання в одну норму, яка передбачає відповідальність за забруднення всіх природних об'єктів без проведення диференціації між ними в різних статтях. Також позитивною стороною, на наш погляд, є формулювання норми в основному складі як усіченого злочину за принципом «поставлення в небезпеку». Кваліфікуючою ознакою є реальне заподіяння шкоди об'єктам, зазначеним в основному складі злочину [5, с. 56].

З огляду на досвід зарубіжних країн, в Кримінальному кодексі України слід уточнити обставини, за порушення яких настає кримінальна відповідальність. До таких обставин відносяться: виробництво або діяльність, що здійснюється без згоди і схвалення в адміністративному порядку; створення ризику незворотних ушкоджень або екологічної катастрофи.

Кримінальне законодавство зарубіжних країн містить норми про відповідальність за створення шуму і вібрацій, вивільнення неіонізуючих випромінювань. Таких положень в КК немає, тому варто закріпити ці норми

в Кримінальному кодексі України та виділити новий склад злочину в сфері використання природних ресурсів, який можна визначити як суспільно небезпечне винне діяння, що посягає на захист навколишнього середовища і рівновагу в природних системах: випромінювання, шум, вібрація, вплив небезпечних речовин на атмосферу землі, її надра або водні ресурси.

На основі аналізу зарубіжного законодавства можна зробити висновок про те, що його позитивний досвід з охорони вод можна застосувати при вдосконаленні законодавства. Зокрема, представляється вдалою конструкція представлених вище кримінальних законів про відповідальність за забруднення вод, яку справедливо констатує А.О. Романов [198, с. 12], де основні склади носять формальний характер. Це дозволяє в значній мірі знизити латентність даних злочинів в зв'язку з відсутністю необхідності визначати і доводити характер і ступінь небезпеки наступили від цих діянь наслідків, а також наявність прямого причинного зв'язку між діянням і його наслідком, що, на наш погляд, полегшить правозастосовну практику і дозволить більш однозначно і точно кваліфікувати досліджувані злочини [198, с. 15].

3.2. Відмежування порушення водного законодавства від суміжних злочинів та адміністративно-правових деліктів та запобігання їх вчиненню

Про розмежування конкретних складів злочинів досить активно пишуть у кримінально правовій літературі. Проблема ж виявлення загальних закономірностей, властивих усім випадкам розмежування складів злочинів практично не досліджувалась, хоча про необхідність розроблення загальних правил такого розмежування у кримінально правовій літературі писали давно¹. Висвітлення авторами розмежування конкретних складів злочинів, не ґрунтуючись на єдиній теорії, демонструє відсутність уніфікованих підходів до розмежування конкретних складів злочинів за наявності однакових функціональних зв'язків між ними. Як наголошує Л.П. Брич, сформульовані в результаті таких досліджень рекомендації не сприяють уніфікації практики правозастосування у відповідній частині. В юридично тотожних випадках одними судами діяння кваліфікується як злочин, з боку інших одержує кримінально-правову оцінку як адміністративне правопорушення. Порушення принципу кримінально-правової кваліфікації, згідно з яким недопустимим є подвійне ставлення у вину, є масовим у судовій практиці. Щодо багатьох категорій злочинів в основі його лежать відповідні роз'яснення Верховного Суду України. Це все вказує на те, що відсутність чітких концепцій розмежування складів злочинів та відмежування складів злочинів від адміністративних правопорушень сприяє порушенню прийняття судами правомірних рішень [3].

Так, Ф.Г. Мамедов, погоджуючись з Ю. Ляпуновим та іншими авторами в тому, що критерієм «розмежування правопорушень у галузі охорони природних багатств» є ступінь суспільної небезпеки, уточнює, що цей критерій є спільним для «розмежування» правопорушень у галузі охорони природи, незалежно від їхньої спрямованості і характеру [89, с. 116].

Але з цього приводу слід уточнити, що суспільна небезпека відрізняє не лише кожен зі злочинів цієї групи від відповідних адміністративних правопорушень у галузі охорони водойм, робить кілька висновків, які неможливо заперечувати. А саме: 1) у проаналізованому цим вченим кримінальному і адміністративному законодавстві немає достатньо чітких ознак, які б дозволили відмежувати злочинні посягання від адміністративних правопорушень у галузі охорони водойм; 2) існує необхідність відобразити ознаки, за якими проводиться відмежування у відповідних правових нормах [3, с. 99].

Логічно, що необхідність розмежування злочинів та адміністративних правопорушень в законодавстві, об'єктом зазіхання яких є довкілля, виявляється постійно. Розгляд різноманітних джерел, які торкаються цієї проблеми, підтвердив, що ані наука, ані судова практика не дає чітких рекомендацій з цього питання. Немає таких загальних вказівок і в чинному законодавстві. Таке явище негативно позначається на охороні, раціональному використанні, відтворенні та оздоровленні природних об'єктів, а також на неухильному дотриманні законності у разі застосування адміністративного і кримінального законодавства та інших нормативних актів. Значна частина кримінально-правових норм природоохоронного спрямування аналогічна з адміністративно-правовими, тому трапляється їх пряме зіткнення, що доводить актуальність проблеми остаточного розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності у сфері раціонального природокористування [6, с. 32].

Відтак, відмежування порушення водного законодавства від суміжних злочинів та адміністративно-правових деліктів є перспективою удосконалення кримінального законодавства у цій сфері. У цьому контексті підтримуємо думку В.К. Матвійчука [118, с. 47], який наголошує, що найбільш прийнятним є послідовне розмежування цих ознак за окремими елементами об'єктивної сторони й об'єкта, суб'єктивної сторони й суб'єкта та ознаками кожного з цих елементів.

Процес розмежування зазвичай починається з встановлення наслідків протиправного діяння - це найбільш простий шлях, хоча в ряді випадків він ускладнюється додатковими обставинами. Як приклад можна використовувати ст. 242 «Забруднення вод» і відповідні статті КУпАП. У частині 1 ст.242 сказано: «Порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або їх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваним мінімумів доходів громадян, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк». По частині 2 цієї статті вказані наслідки у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю людини, масову загибель тварин.

У ст. 59 – 60 КУпАП сформульовано склад поставлення в небезпеку: адміністративна відповідальність настає за порушення вимог «до охорони водних об'єктів, яке може спричинити їх забруднення, засмічення, і / або виснаження», «за забруднення льодовиків, сніжників і крижаного покриву водних об'єктів або забруднення водних об'єктів, що містять природні лікувальні ресурси або віднесені до особливо охоронюваних водних об'єктів, місць туризму, спорту та масового відпочинку відходами виробництва і споживання і (або) шкідливими речовинами, а так само за ороненіє шкідливих речовин (матеріалів) у водних об'єктах ». На перший погляд, проблем не виникає. Кримінальний кодекс перераховує наслідки за основним і кваліфікованим складам забруднення вод, Кодекс про адміністративні правопорушення або про них не згадує, або визначає їх у формі загрози (склад поставлення в небезпеку. Труднощі ускладнюють кваліфікацію діянь і розмежування при встановленні ознак діяння. І в першому, і в другому випадку вони описані за допомогою термінів «забруднення, засмічення». Крім того, в ст. 242 КК альтернативно вказані при описі діяння поняття

«виснаження», тобто перелік ознак діяння є відкритим. На відміну від цього, в 59-60 КУпАП говориться ще й про вплив шкідливих речовин (матеріалів). Як зазначалося вище, слова «забруднення», «засмічення» і т.п. означають і дію, і його наслідки, і процес, і його результат. Звідси - суперечки про те, чи є склади, сформульовані таким чином, матеріальними або формальними. Труднощі кваліфікації посилюються і в зв'язку з різним визначенням протиправності (по деталізації). Так, в 59-60 КУпАП говориться про порушення вимог до охорони водних об'єктів. Порушення численних вимог може складатися в самих різних діях (бездіяльність).

З огляду на вищезазначене, погоджуємось із Л. Бричем у тому, що ч. 1 ст. 59 КУпАП «Порушення правил охорони водних ресурсів» - норма про частину. Ч. 1 ст. 242 КК «Порушення правил охорони вод» - норма про ціле. Незважаючи на те, що обидва склади правопорушень, передбачені названими нормами, є матеріальними, та обставина, що для складу злочину, крім проміжних наслідків, властиві ще й кінцеві наслідки у вигляді створення небезпеки для життя і здоров'я людей чи для довкілля, визначає відповідну кримінально-правову норму, як норму про ціле у ситуації конкуренції названих адміністративно-правової та кримінально-правової норм. Конкуренція адміністративно-правової та кримінально-правової норм як загальної і спеціальної, де кримінально-правова норма є спеціальною, може мати місце у таких випадках. Ч. 1 ст. 591 КУпАП «Порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення» і ч. 1 ст. 243 КК «Забруднення моря». Ознакою, що визначає спеціальний характер кримінально-правової норми є засоби вчинення злочину - матеріали чи речовини, шкідливі для життя чи здоров'я людей, відходи [3, с. 194].

Під час розкриття особливостей правового розмежування окремих видів відповідальності за правопорушення, об'єктом зазіхання яких є водні ресурси, слід звернути увагу на положення ст. 110 Водного кодексу України, яка містить перелік визначених правопорушень. До них, окрім інших,

належать такі: самовільне захоплення водних об'єктів; забруднення та засмічення вод; порушення режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду; руйнування русел річок, струмків та водотоків або порушення природних умов поверхневого стоку під час будівництва і експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій; введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності; недотримання умов дозволу або порушення правил спеціального водокористування; самовільне проведення гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин); порушення правил ведення державного обліку вод або перекручення чи внесення недостовірних даних у документи державної статистичної звітності; пошкодження водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушення правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи; незаконне створення систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливну каналізацію та несанкціоноване скидання зворотних вод; використання земель водного фонду не за призначенням; неповідомлення (приховування) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах; відмова від надання (приховування) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію; порушення правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення [29].

Більшість ознак названих правопорушень охоплюється відповідними ознаками складів злочинів та адміністративних правопорушень, що зазіхають на водні ресурси. Водночас низка злочинів невеликої тяжкості (до яких належать злочини проти довкілля) та адміністративних правопорушень за своїм змістом є доволі схожими, а в окремих випадках спостерігається ідентичність назв норм, які регулюють відповідальність за те чи інше правопорушення. Дослідження положень адміністративного та

кримінального закону показало, що діяння, які зазіхають на окремі елементи довкілля, є найчисельнішою за схожістю групою норм. Зауважимо, що з огляду на вищевикладене на практиці досить дискусійною є проблема відмежування екологічних злочинів та адміністративних правопорушень. Маємо необхідність звернутися до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» № 17 від 10 грудня 2004 року, в якій суд зазначив: «Оскільки більшість статей, якими передбачено відповідальність за злочини й адміністративні правопорушення проти довкілля, є бланкетними, судам слід ретельно з'ясувати, яким саме законодавством регулюються правовідносини, пов'язані з використанням та охороною відповідного природного ресурсу (землі, надр, вод, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу тощо)» [7, с. 285].

Тому погоджуємось із В.К. Матвійчуком у тому, що різницю у зіставлених злочинах слід шукати насамперед за основним об'єктом посягання, якщо при порушенні правил охорони вод ними є лише суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення водних об'єктів від забруднення та виснаження, і при забрудненні моря - суспільні відносини, які забезпечують умови охорони раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, територіальних морських вод України, вод виключної (морської) екологічної зони України та вод відкритого моря. Крім того, істотна відмінність проводиться за предметом досліджуваних складів злочинів, оскільки предметом злочину, передбаченого ст. 242 КК України, є водні об'єкти, указані в диспозиції статті, а предметом забруднення моря є води відкритого моря, територіальні морські води, води в межах виключної (морської) економічної зони [121]. У цьому контексті правильне встановлення ознак об'єктивної сторони є важливим із багатьох причин, тому що надає можливість встановити ознаки об'єкта й суб'єкта злочинного посягання. Таке посилення на деякі конкретні суспільні відносини може бути

вчинено взагалі обмеженою кількістю способів і лише спеціальним суб'єктом. Як правило, «порушення законом об'єкта, що охороняється, може бути вчинено не будь-якими, а тільки певними діями, характер яких визначається насамперед властивостями самого об'єкта». Вірно встановивши спосіб дії, ми в ряді випадків можемо зробити обґрунтований висновок про об'єкт або хоча б про приблизне коло об'єктів злочинного посягання, а часом і про форму вини. Розмежувати суміжні злочини за об'єктивною стороною доводиться, як правило, вже тоді, коли встановлено, що обидві дії посягають на один і той же родовий об'єкт і належать до однієї групи злочинів. Для визначення ознак об'єктивної сторони порушення правил охорони вод, які відмежовують їх від суміжних складів злочинів, необхідно виявити зміст об'єктивної сторони суміжних складів злочинів. З цією метою системно згрупуємо і зіставимо ознаки об'єктивної сторони, зафіксовані в диспозиції ст. ст. 242 і 243 КК України. Так, для ч. 1 ст. 242 КК України характерні такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину: 1) діяння (забруднення, виснаження); 2) засоби забруднення водних об'єктів (неззаражені стічні води, покидьки, відходи, сировина тощо); 3) джерела забруднення (підприємства, установи, організації тощо); 4) місце забруднення та виснаження водних об'єктів - це місце знаходження вод - предметів цього злочину (предмету, що перераховується в диспозиції цієї статті). Для ч. 1 ст. 243 КК України обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього складу злочину є: 1) діяння (забруднення, незаконне скидання чи поховання матеріалів, речовин і відходів); 2) засоби забруднення моря (матеріали чи речовини шкідливі для життя чи здоров'я людей або відходи, що є небезпечними для життя й здоров'я людей, живих ресурсів моря; матеріали, речовини, відходи); 3) місце вчинення злочину (внутрішнє море, територіальне море, море в межах виключної (морської) економічної зони, відкрите море); 4) джерела забруднення моря (судин, штучно встановлених в морі платформ, з повітряних судин, з підприємств, установ і організацій тощо) [119, с. 50].

З рештою, законодавець визначає не самі по собі об'єктивно суспільно небезпечні діяння, а дії вольові, тобто такі, які знаходяться під контролем свідомості і волі особи. При цьому від суб'єктивних ознак залежить не тільки ступінь суспільної небезпеки діяння, але, перш за все, визнання самого діяння суспільно небезпечним. Лише незначна кількість суспільно небезпечних діянь визнається злочином незалежно від форми та виду вини. Для більшості злочинів характерна умисна вина, а для деяких з них необхідна наявність мотиву і мети. Крім того, в залежності від форми вини, різної буде ступінь суспільної небезпечності однакових за об'єктивними ознаками дій, що відбивається в різниці покарання за них [111, с. 21].

Злочином повинно визнаватися лише таке діяння, ступінь суспільної небезпеки якого (з урахуванням інших критеріїв криміналізації в їх взаємозв'язку) досягла рівня, що вимагає протидії такому діянню кримінально-правовими засобами. У разі недотримання цієї умови виникне так зване розходження між суспільною небезпекою діяння і його протиправністю - надмірна криміналізація діяння. В умовах надмірної криміналізації виникає невідповідність між правосвідомістю законодавця, з одного боку, і правосвідомістю правозастосовних органів і більшості населення, з іншого. Це призводить до повного незастосування або винятковому застосуванню на практиці кримінально-правової норми за значного поширення дій, зазначених у законі як злочини, або притягнення до відповідальності осіб, дії яких формально протиправні, але позбавлені необхідного для злочинців рівня суспільної небезпеки. Різниця між суспільною небезпекою діяння і його протиправністю може мати місце також і в разі втрати діянням характеру суспільно небезпечного внаслідок змін в соціально-політичному житті країни при відсутності декриміналізації діяння [132, с. 134].

В умовах надмірної криміналізації і несвоєчасно-тимчасової декриміналізації діяння, яке втратило необхідний ступінь суспільної небезпеки, суспільна небезпека діяння буде своєрідною нейтралізуючою за

ознакою протиправності, тобто відсутність необхідного рівня суспільної небезпечності діяння як матеріального ознаки злочину означає і відсутність самого злочину. Цим в основному і обумовлено фактичне незастосування значної кількості норм чинного КК України за значного поширення дій, передбачених статтями Особливої частини [111, с. 99].

Приміром, для об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 242 і ч. 2 ст. 243 КК України, характерні такі обов'язкові ознаки: для ч. 2 ст. 242 КК України: 1) діяння (забруднення, виснаження); 2) наслідки (спричинення загибелі або захворювання людей, масова загибель тваринного або рослинного світу інші тяжкі наслідки); 3) засоби забруднення (незнешкоджені стічні води, покидьки, відходи, шкідливі речовини, матеріали, сировина тощо); 4) місце вчинення злочину теж, що нами зазначено для частини ч. 1 цієї ж статті; 5) необхідний причинний зв'язок між діянням зазначеними й указаними наслідками, що настали; 6) ті ж джерела, що нами названі для ч. 1 цієї ж статті. Для ч. 2 ст. 243 КК України характерні такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) діяння (забруднення, засмічення, скидання, поховання); 2) наслідки (загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного або рослинного світу); 3) місце те ж саме, що нами указано для ч. 1 ст. 243; 4) ті ж самі джерела забруднення, які указані нами в ч. 1 до цієї ж статті; 5) ті ж самі засоби, що нами указувалися для ч. 1 цієї ж статті; 6) необхідний причинний зв'язок між діяннями й наслідками, зазначеними в диспозиції цієї ж статті. Для ч. 2 ст. 242 КК України необхідні такі ознаки діяння, як засмічення, скидання, поховання, які властиві ч. 2 ст. 243 КК України. Крім того, для ч. 2 ст. 242 КК не є характерним таке місце вчинення злочину, як внутрішнє море, територіальне море, відкрите море, море в межах (морської) економічної зони України, що властиве для ч. 2 ст. 243 КК України. Для ч. 2 ст. 242 КК України не властиві такі джерела вчинення злочину, як штучно споруджені у морі конструкції, платформи, морські судна, які характерні для ч. 2 ст. 243 КК України [165, с. 57].

Водночас, значні розбіжності мають склади злочину, передбаченого ст. 242 КК і адміністративно-правового делікту, передбаченого ст. 59 КУпАП. Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 242 КК «Порушення правил охорони вод», полягає в тому, що він зазіхає на водні об'єкти, які складають основу всього живого на землі, шляхом їх забруднення, зміни властивостей або виснаження, що створює реальну небезпеку для життя та здоров'я людей, а також для довкілля. Порушення правил охорони вод полягає у дії або бездіяльності щодо невиконання вимог спеціальних нормативно-правових актів з питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод, зокрема Водного кодексу України, ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ЗУ «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення». Розмежування такого злочину та адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, відбувається за такими ознаками: створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля; загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, тоді як конструкція складу адміністративного правопорушення охоплюється тільки категоріями «забруднення вод» і «засмічення вод» без вказівки на імовірні наслідки таких діянь. Частина 1 ст. 59 КУпАП співвідноситься із ч. 1 ст. 242 КК як частина і ціле. Хоча обидва склади правопорушень, передбачені згаданими приписами, є матеріальними, можливість настання, крім проміжних, ще і кінцевих наслідків для складу злочину характеризує таку кримінально-правову норму як норму про ціле у питанні конкуренції названих норм. Подолання такого співвідношення норм полягає у перевазі у разі застосування норми про ціле над нормою про частину. Однак названі критерії відмежування є досить умовними і не можуть вважатися остаточними, адже і КК України, і КУпАП встановлюють відповідальність за діяння, які зумовлюють забруднення вод. У КК України обов'язковою ознакою складу злочину, закріпленого у ч. 1 ст. 242, названо створення небезпеки для життя, здоров'я чи для довкілля. Але саме забруднення автоматично створює реальну небезпеку заподіяння шкоди

життю чи здоров'ю людини і є реальною шкодою довкіллю. Тому зазначена законодавча колізія залишається відкритою та потребує законодавчого роз'яснення [7, с. 288].

Кількісна сторона суспільної небезпеки (її ступінь) визначається з урахуванням наступних обставин: тяжкість завданих наслідків, особливо посягання (закінчено воно чи ні, скоєно однією особою або групою осіб, який спосіб був застосований при вчиненні злочину і т. П.), Характер провини, особливості суб'єкта злочину, т. е. конкретні прояви ознак злочину. Так, умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України) має більш високий ступінь суспільної небезпеки, ніж умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України) або умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України); розбій (ст. 187 КК України) суспільно небезпечніше, ніж крадіжка (ст. 185 КК України), так як передбачає використання більш небезпечного способу вчинення для заволодіння чужим майном - насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або загрозу застосування такого насильства. Ступінь суспільної небезпеки злочину своє остаточне відображення повинна знайти в санкції кримінально-правової норми. Для того щоб порівняти ступінь суспільної небезпеки двох злочинів, слід порівняти їх санкції. Чим більш суворе покарання передбачає санкція статті, тим вище ступінь суспільної небезпеки злочину. Ступінь суспільної небезпеки дозволяє розмежувати один злочин від іншого. Слід підкреслити, що на практиці досить спірним є питання про розмежування злочинів і проступків проти довкілля, оскільки близько 60% норм екологічного права, що містяться в КК України, схожі з нормами адміністративного законодавства. Об'єктивні ознаки злочинів проти довкілля та екологічних проступків виявляють їх схожість і полягають в порушенні однакових правил: рибальства, полювання, збереження чистоти водного і повітряного басейнів і т. п. Тому при розслідуванні екологічних злочинів найчастіше це призводить до юридичних помилок з боку органів дізнання, слідства і судів. Виходячи з цього, вирішення питання про розмежування екологічних

злочинів і проступків спрощується, коли фактори, що впливають на ступінь суспільної небезпеки правопорушень, враховуються законодавцем безпосередньо в диспозиціях кримінально-правових норм [111, с. 34].

Наприклад, злочин, передбачений ст. 243 КК, та адміністративне правопорушення, описане у ст. 59-1 КУпАП, мають значні відмінності. Так, для злочину властиве ширше коло предметів злочину (додатково води виключної (морської) економічної зони України). Це стосується також і місця вчинення злочину (для злочину додатково таким є відкрите море), а також засобів і наслідків, перерахованих у диспозиціях ч.ч. 1-3 ст. 243 КК. Що стосується способів вчинення адміністративного правопорушення, то спостерігається можливість як забруднення, так і засмічення територіальних і внутрішніх морських вод шляхом скидів із суден, здійснених без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів або з порушенням встановлених правил. Порівнюючи ці норми, ми встановили, що вони співвідносяться як загальна та спеціальна, де спеціальний характер має саме кримінально-правова норма внаслідок вказівки на засоби вчинення злочину, якими є матеріали чи речовини, шкідливі для життя чи здоров'я людей, відходи. Тому під час кваліфікації вчиненого необхідно детально зіставити ознаки фактично вчиненого діяння з ознаками, переліченими у диспозиціях досліджуваних норм [7, с. 279].

Істотно відрізняються за об'єктивними ознаками злочин, передбачений ст. 249 КК, і адміністративно-правовий делікт, передбачений ст. 85 КУпАП. Так, злочин різниться предметом (детальніший перелік предметів зазіхання), способом (масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу), суб'єктом (особою, раніше судимою за такий злочин). Відповідальність за злочин, передбачений ст. 249 КК, настає лише за умови, коли діями винної особи завдано істотну шкоду. На те, що шкода є істотною, може вказувати таке: знищення нерестовищ риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено.

Якщо внаслідок вчинених дій істотна шкода не настала, винна особа, за наявності для того підстав, може нести адміністративну відповідальність за ч. 3 або ч. 4 ст. 85 КУпАП [7, с. 280].

Отже, проблеми розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності потребують подальшого дослідження і є надзвичайно значимими як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Слід погодитися з думкою Г. Пражковою про те, що для розмежування злочинів і адміністративних правопорушень зазвичай використовуються шість критеріїв:

- 1) предмет посягання;
- 2) тяжкість діяння і ступінь його суспільної небезпеки;
- 3) різний характер протиправної поведінки, що призводить до використання різної термінології;
- 4) тяжкість діяння, включаючи його наслідки, що визначає характер і суворість кримінально-правових санкцій;
- 5) критерій дифамації, так як для злочинів типові моральний осуд діяння, соціальне засудження злочинця і втрата репутації засудженою особою, тоді як адміністративні правопорушення, як правило, розцінюються як морально нейтральних;
- 6) значення диспозиції норми (для адміністративних деліктів – це порушення конкретних заборон і вимог, встановлених адміністративним правом [43, с. 92]).

Відмежування кримінально-правового порушення правил охорони вод від аналогічного адміністративного-правового делікту (порушення правил охорони водних ресурсів – ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Шкода суспільству і, зокрема, суспільним відносинам, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, заподіюється не тільки злочинними посяганнями, а й іншими правопорушеннями, що тягнуть за собою адміністративну або дисциплінарну відповідальність. Це питання надто

актуальне, про що свідчить поширеність адміністративних правопорушень, передбачених ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення [117, с. 49].

У зв'язку з цим необхідно звернути також увагу і на ту обставину, що злочини і «тотожні» їм проступки, закріплені в КУпАП, мають однакову назву. Важливим є не тільки термінологічний збіг, але і те, що в подібних формулюваннях відповідні проступки, з одного боку, і злочини - з іншого, що посягають на однакові об'єкти, відбуваються в тих же умовах тими ж суб'єктами з однаковою формою вини. Збігаються також і обставини їх скоєння, причини та умови (що особливо важливо з точки зору кримінології, теорії та практики попередження злочинів). Тому своєчасне усунення правоохоронними органами порушень закону, кваліфікованих за ступенем суспільної небезпечності як проступки, які з кримінологічної точки зору правомірно розглядати як передзлочинну поведінку відповідних злочинів. Наприклад, на конкретному об'єкті в результаті порушення посадовою особою правоохоронного органу адміністративного переслідування відносно посадових осіб припиняються такі проступки, як самовільне випалювання рослинності або її залишків (ст. 77-1 КУпАП) [111].

Таким чином, враховуючи дискусії вчених фахівців в галузі кримінального та адміністративного права, потрібно зазначити, що багато аспектів розмежування відповідних видів відповідальності залишаються невирішеними, потребують наукової концептуалізації і вироблення практичних рішень. Повинні бути подолані характерні бар'єри і в той же час не порушені вихідні принципи побудови галузей права, чітко визначено їх співвідношення, кордони і зв'язки. Вирішення потребує формулювання позиції не тільки щодо нової криміналізації, відображеної змінами кримінального законодавства, а й заміни чи підміни його адміністративним законодавством.

Протидія і запобігання злочинності потребують винайдення відповідних методів запобіжного впливу на криміногенні об'єкти. А вони, нагадаємо,

різні за походженням, а тому необхідні й різні методи. Термін “метод” у кримінально-правових публікаціях уживається найчастіше в значенні “спосіб діяння, впливу, сукупність, система різних способів, заходів, засобів впливу соціальних суб’єктів на криміногенні об’єкти”. У розумінні ж даного дослідження і вживанні, метод є своєрідним науково обґрунтованим підходом ефективного впливу на ті чи інші криміногенні об’єкти з метою їх усунення. Він відповідає на питання: як діяти, на що спрямовувати дії, що для цього потрібно, скільки потрібно сил і часу, яке для цього потрібне ресурсне забезпечення? По суті, метод – своєрідна запобіжна стратегія. Залежно від природи криміногенних об’єктів методи запобіжного впливу можна поділити на три групи: на методи (а) соціального, (б) правового, (в) психічного характеру [66, с. 54].

Методи соціального характеру. За своєю природою ці методи носять соціальний характер, бо спрямовані на явища й процеси, які за своїм походженням зумовлені сферою соціального, фізичного й духовного буття людей і коріняться в ньому. Наведемо декілька прикладів таких методів: метод відведення антигромадської активності, тобто для населення і особливо для його криміногенної частини створюються та впроваджуються програми відведення (“каналізування”) можливої антигромадської активності людей шляхом множинності альтернативних форм задоволення їх потреб й інтересів; метод девіктимізації, коли усуваються чинники віктимізації; метод деалкоголізації населення – зменшення обсягу вживання спиртних напоїв, пива, їх рекламування (наприклад, для обмеження алкоголізації у багатьох країнах світу і зараз використовуються різні підходи вирішення цієї проблеми: “сухий” закон, обмеження продажу спиртного за віком, часом, місцем, примусове і добровільне лікування від алкоголізму, підвищення соціального контролю за додержанням антиалкогольного законодавства та ін.; метод денаркотизації; метод протидії кримінально небезпечним ситуаціям – “стратегія втручання у кризові ситуації” тощо [66, с. 54].

Запобігання злочинам як різновид соціально-профілактичної діяльності

відрізняється специфічністю свого предмета та її конкретною метою. Предметом є перешкоджання дії детермінантів злочинності, передусім її причин та сприяючих умов, з метою обмеження, нейтралізації, а за можливістю й усунення їх дії [87, с. 187].

У літературі підкреслювалося, що особливе значення для визначення сутності предмета й об'єктів запобігання злочинності має їх зв'язок («принцип відповідності») з детермінантами останньої. Звідси робиться висновок, що до запобігання злочинності може належати лише така діяльність, яка здійснюється стосовно обмеження дії причин і умов, а також інших детермінантів цього прояву людської антисуспільної активності. На підставі наведеного визначається поняття запобігання злочинності, а саме, що останнє — це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкодженні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх, через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю й усунення їхньої дії [201, с. 324].

Серед пріоритетних заходів запобігання злочинам у сфері навколишнього природного середовища науковці визначають заходи еколого-правового виховання та пропаганди, а саме:

- ознайомлення з нормами, що встановлюють відповідальність за вчинення правопорушень у цьому напрямі, а стосовно відповідальних посадових осіб у зазначеній сфері діяльності - закріплення в посадових інструкціях правового обов'язку щодо охорони навколишнього природного середовища;
- роз'яснення порядку і наслідків юридичної відповідальності;
- забезпечення внутрішньої та зовнішньої згоди людей із правовими засобами примусу;
- переконання в необхідності запобігання зазначеним злочинам;
- посилення нетерпимості громадян до цих правопорушень [191, с. 99].

Індивідуальні заходи екологічної пропаганди передбачають видання науково-популярних журналів, плакатів, проведення виставок, фестивалів і конкурсів, екскурсійну діяльність у межах музеїв й об'єктів природно-заповідного фонду, а також наслідків природних і технічних катастроф (наприклад, аварії на Чорнобильській АЕС) [191; 47, с. 111].

Важливе місце в системі заходів запобігання злочинам у сфері навколишнього природного середовища посідає екологічна освіта, яка сприяє підвищенню рівня загальної освіти й культури, формуванню необхідного екологічного соціального підґрунтя для забезпечення екологічного розвитку, а також стійкого розвитку захисних можливостей потенційних жертв цих злочинів (фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави загалом). Її необхідно розглядати як один із пріоритетних напрямів державної політики як у галузі охорони навколишнього природного середовища та освіти, так і у сфері протидії злочинності. Так, у комплексних цільових програмах профілактики злочинів, що затверджують на певний період в Україні, має бути окремий розділ із цих питань [47, с. 112].

Фахівці слушно зауважують, що еколого-правова освіта є складовою загальної освіти та є самостійним елементом у вдосконаленні знань потенційних жертв злочинів щодо законодавства у сфері навколишнього природного середовища. Вона передбачає наявність таких ознак: спеціальної освітньої програми (як у межах загальноосвітніх (I-IV рівнів), так і вищих навчальних закладів; постійного складу слухачів; комплексу педагогічних засобів контролю за рівнем знань слухачів [182]. До того ж, процес формування екологічної правосвідомості в потенційних жертв цих злочинів як фактора, що стимулює активність громадян у запобіганні злочинам проти навколишнього природного середовища, слід здійснювати за умов тісної взаємодії його трьох елементів: екологічно-правової освіти; виховання; пропаганди. Унаслідок цих впливів на потенційних жертв злочинів структура їх екологічної правосвідомості має передбачати три рівні, що виокремлюють за характером і глибиною відображення дійсності та змісту навколишнього

природного середовища: буденний (реальний); професійний (систематизований); теоретичний (науковий) [182, с. 67].

Ця систематизація зумовлена відомою кримінологічною закономірністю, що заходи запобігання злочинності за своїм змістом та безпосереднім адресуванням мають насамперед відповідати науково обґрунтованому уявленню про сучасну систему та структуру детермінантів злочинних проявів, спрямовуватися щодо недопущення кримінальної реалізації останніх. За цією підставою виокремлюють такі три рівні діяльності щодо запобігання злочинності загалом, у тому числі злочинних проявів у сфері довілля:

- загальносуспільний: здійснюється стосовно причин, умов, інших детермінантів злочинності, у тому числі екологічної, що виявляються і діють на рівні усього суспільства;

- груповий: здійснюється стосовно причин, умов, інших детермінантів злочинних проявів певної соціальної групи, що виділена за соціальною ознакою (злочинність робітників, службовців, насамперед екологічно небезпечних підприємств або екологічно- контролюючих установ тощо) чи соціально-демографічною ознакою (жінок, неповнолітніх, престарілих, що об'єднані екологічною небезпекою або належністю до спільного середовища, зокрема за місцем екологічно небезпечного проживання, праці, навчання, дозвілля тощо);

- індивідуальний: здійснюється щодо причин, умов, інших обставин конкретного злочинного прояву, зокрема проти довілля. Через взаємозв'язок причин, умов, інших детермінантів злочинності різних рівнів, у тому числі злочинності у сфері довілля, упереджуюча дія стосовно них на одному рівні, зокрема вищому, впливає на детермінуючі елементи нижчих рівнів і навпаки [88, с. 190].

Зважаючи на специфіку регіональних соціально-економічних, еколого-географічних, організаційно-управлінських та інших факторів, найбільш перспективними запобіжними заходами є: запровадження ефективної

системи безперервної екологічної освіти шляхом прийняття та реалізації регіональної цільової програми; створення автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу населення до інформації про стан довкілля; підвищення ефективності функціонування державної системи моніторингу довкілля в регіоні; стимулювання переходу підприємств на більш сучасні технологічні процеси, що забезпечують зменшення відходів та їх максимальну утилізацію, налагодження системи по здійсненню сортування та переробки відходів, створення та експлуатацію високоефективних очисних споруд; стимулювання розвитку визначених на підставі проведеної науково обґрунтованої комплексної оцінки регіонів і депресивних територій шляхом запровадження особливих механізмів соціальної, бюджетної, фінансово-кредитної, інноваційної та інвестиційної політики щодо таких територій [141, с. 50].

Водночас варто зазначити, що уповільнює запобігання злочинності у сфері порушення водного та іншого екологічного законодавства низка факторів. Зокрема, на загальносоціальному рівні екологічна злочинність зумовлена тими ж соціальними, економічними, політичними, ідеологічними, правовими, психологічними тощо чинниками, які детермінують злочинність загалом. На поширеність злочинності у сфері екології негативно впливає та несприятлива соціально-економічна ситуація в державі, що спричинена економічною та фінансовою кризою та супроводжується спадом виробництва, банкрутством підприємств, збільшенням безробіття, бідності, загостренням ситуації із дотриманням Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини відповідно до ратифікованих міжнародних договорів. На даний час в Україні утвердилася система поглядів, яка несе в собі яскраво виражені деформації суспільної свідомості щодо відносин із природою, а саме: явна переоцінка можливостей людини пізнавати закони функціонування довкілля та оптимально впливати на них; хибна думка про невичерпність природних ресурсів та здатність їх повної регенерації; орієнтація на сумнівні пріоритети у сфері взаємодії людини і природи;

байдуже ставлення до екології і природоохоронного законодавства тощо. Загальна недооцінка значення природи у житті людини та важливості охорони природного середовища призвела до того, що ця проблема уявляється не головною, а другорядною [87, с. 214].

Практика засвідчує, що вагомими чинниками формування екологічної правосвідомості жертв злочинів у сфері навколишнього природного середовища (людини, об'єднань громадян, юридичних осіб, суспільства й держави загалом) є релігійні погляди та переконання, відповідно до яких володіння природою людині надано не безумовно, а саме благодаттю, з благословення Божого. Саме тому спосіб життя особи, найвищий ідеал якої - це аскетизм, не може не ґрунтуватися на усвідомленні необхідності розумного самообмеження людських потреб [91, с. 23].

Зрозуміло, що між країнами існують великі розбіжності щодо названих вище проблем, особливо організаційних, традицій, досвіду керівництва, законодавства тощо. Тому, лише законодавча і виконавча гілки влади нашої держави здатні з найширшим залученням наукового потенціалу найбільш ефективно використати міжнародний позитивний досвід, потрібні зміни в законодавстві, в тому числі і кримінальному з метою розробки кримінально-правової політики щодо екологічної злочинності. На цьому шляху останнім часом уже досягнуто певних успіхів. Україна підписала низку конвенцій, міжнародних угод і починає їх впроваджувати в національне кримінальне і природоохоронне законодавство. Як свідчить це дослідження, є певні зрушення: у багатьох відомствах, в тому числі і правоохоронних, з'явилися нові установи (управління, відділи тощо), які почали займатися охороною навколишнього природного середовища та запобіганням екологічних правопорушень і злочинів. Звичайно в цьому аспекті ще не все гаразд з екологічним інформуванням населення, міжнародного співтовариства, з удосконаленням екологічного, в тому числі і кримінального законодавства, що стосується цієї сфери [121, с. 288].

Вирішенням проблеми боротьби зі злочинами проти навколишнього

природного середовища мають займатися різні гілки влади. Цьому, заважає не завжди виправдана розгалуженість центральних відомств виконавчої влади. Сьогодні в Україні налічується близько 65 різних міністерств і державних комітетів, тоді як в інших країнах, більших за територією, таких центральних органів значно менше (приміром, у Німеччині – 16, США – 14) [161, с. 8]. Кримінально-правова політика у сфері навколишнього природного середовища обов'язково має зосереджувати зусилля, поряд з іншими заходами, на протидії нераціональному використанню природних ресурсів, забезпечувати охорону, відтворення, й оздоровлення навколишнього природного середовища в Україні. Таке відгалуження (елемент, підсистему) державної політики у галузі боротьби зі злочинністю можна було б назвати кримінально-правовою політикою в сфері охорони навколишнього природного середовища. Зазначена кримінально-правова політика має ґрунтуватися на екологічній та кримінально-правовій політиці держави в цілому [117, с. 288].

Загалом, зважаючи на загальнотеоретичні підходи вітчизняної кримінології, загально-соціальне запобігання злочинності щодо водних об'єктів має містити систему заходів щодо усунення та нейтралізації детермінаційних комплексів вчинення зазначеного злочину, що охоплюватиметься загальносоціальною державною політикою в галузі господарювання, соціального забезпечення, правового регулювання. Відповідно, заходи можуть бути спрямовані як на все населення держави або населення окремих її регіонів і місцевостей, так і на окремі категорії цього населення. Отже, для досліджуваних злочинів виділяють такі групи заходів запобігання загальносоціального рівня:

— економічні - підвищення ефективності використання ринкових механізмів регулювання економіки, тобто підтримка офіційного працевлаштування, чесної та відповідальної конкуренції, збільшення прошарку середнього класу, особливо в сільських регіонах, впровадження корпоративної соціальної відповідальності підприємництва;

— організаційно-управлінські - зміцнення інститутів соціального контролю, підвищення рівня прозорості державного управління, розширення спектру можливостей для ефективного кримінального переслідування винних осіб;

— культурно-виховні - вплив на еколого-правову свідомість громадян, формування добросовісної моделі поведінки суб'єктів господарювання на водних та інших екологічних об'єктах [98].

Стосовно меж здійснення загально-соціальних заходів у ракурсі запобігання злочинності та загалом віднесення цих заходів до предмета кримінології існують різні точки зору. Зокрема, порушується питання про те, за якою ознакою (критерієм) вони можуть розглядатися у плані здійснення посереднього (побічного) запобіжного впливу на злочинність. Це питання є особливо актуальним для визначення меж загальносоціального запобігання екологічної злочинності. Адже у державі, загалом у суспільстві, здійснюється багато заходів поліпшення природокористування, підтримання належного рівня повітряного, водного басейнів, лісів, ґрунтів, інших елементів природи тощо. Підхід до вирішення зазначеного питання запропонував професор А. Закалюк. Він керується тим, що критерієм виділення з усіх природозабезпечуючих заходів, які слід відносити до заходів загальносоціального запобігання, є те, що об'єктом останнього є явища, факти, прояви тощо, які мають зі злочинністю хоч і не спричиняючий чи зумовлюючий, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів. У такому разі запобіжний вплив на них, хоч і не цілеспрямований, а посередній, належить до загальносоціального запобігання. Зрозуміло, що далеко не всі природозабезпечуючі інститути і заходи та загалом екологічно забезпечуюче функціонування держави і суспільства пов'язані із злочинністю таким детермінуючим зв'язком, тому й протидія їм не належить до загально-соціального її запобігання. Слід підкреслити, що можливості та результативність загальносоціального запобігання злочинам у сфері охорони довкілля, використання водних

ресурсів та забезпечення екологічної безпеки залежать від вирішення багатьох соціальних проблем, які мають значно ширшу мету і завдання, ніж загально-соціальне запобігання зазначеним злочинам. Мова йде про подальше знижування рівня соціальних суперечностей, соціального, етнічного, конфесійного та іншого протистояння різних верств населення, їх матеріальної нерівності, безробіття тощо. Отже, йдеться про побудову міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, у тому числі екологічної, створення необхідних умов для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, підвищення стандарту життя людей, оздоровлення морального клімату в суспільстві та впровадження у ньому високих моральних цінностей, додержання демократичних засад. Воно має створити підвалини для сприятливого господарського клімату, за якого буде дозволено краще поповнювати бюджети усіх рівнів податковими надходженнями, що, у свою чергу, сприятиме збільшенню витрат на потреби охорони довкілля і відновлення природних ресурсів, протидії екологічним негараздам [88, с. 190].

Методи правового характеру. Ці методи правового регулювання повинні стимулювати, заохочувати, сприяти упровадженню та розвитку соціально-позитивної поведінки людей, протидіяти виникненню потенційних та існуючим криміногенним об'єктам, негативним стереотипам поведінки, деформації особистості та ін. До них належать: метод кримінальноправового утримання (загальне запобігання злочинам); метод декриміналізації та депеналізації і навпаки, бо на кількісно-якісні показники злочинності істотний вплив має соціально-правова реакція суспільства, на ті чи інші форми і види поведінки з відхиленням; метод цивільно-правового запобігання злочинності – спосіб обмеження та усунення криміногенних об'єктів шляхом використання запобіжних можливостей різних галузей права (наприклад, прозорість приватизації майна, спрощення дозвільних процедур отримання ліцензій та ін.) [67, с. 55].

Ефективність і результативність індивідуального запобігання

безпосередньо залежить від змісту й оптимальності реалізації інших напрямів запобігання злочинам у сфері навколишнього природного середовища. Це аксіома кримінологічної віктимології [156, с. 111]. Так, у п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17, зазначено, що для з'ясування обставин учиненого протиправного діяння необхідно ретельно перевірити, чи є причиновий зв'язок між ним і фактом завдання шкоди навколишньому природному середовищу, чи не спричинені шкідливі наслідки факторами, які не залежали від волі підсудного (стихійне лихо, пожежа тощо) [159, с. 301; 56].

Загалом, нормативно-регулятивні заходи в механізмі попередження злочинів щодо порушення водного законодавства представляють собою діяльність уповноважених державних органів із створення системи нормативно-правових актів, спрямованих на досягнення екологічної безпеки через визначення принципів державної політики у галузі екологічної безпеки, визначення пріоритету життя та здоров'я людини, встановлення нормативно-технічних показників і регламентація діяльності екологічно небезпечних об'єктів. До них належать: розробка стандартів у галузі екологічної безпеки; зонування екологічно небезпечних територій; розробка обґрунтування нормативів екологічної безпеки, нормування лімітування екологічно небезпечної діяльності; впровадження нормативно-економічних засобів забезпечення екологічної безпеки. Так, спільним рішенням колишнього Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Національної академії наук України «Про стан та подальший розвиток співпраці між Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захист населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Національною академією наук України» були затверджені Пріоритетні напрями наукової діяльності та Перелік наукових організацій — координаторів напрямів наукових досліджень відповідного Міністерства України [112, с. 53].

До засобів кримінально-правової політики у сфері навколишнього природного середовища належить також криміналізація та декриміналізація. Врахувавши відмову законодавця від адміністративної преюдиції, а також недостатність її впливу на запобігання аналізованим діянням, слід криміналізувати загрозу настання наслідків, які можуть настати при вчиненні зазначених посягань. Це суттєвий крок у запобіганні злочинам проти навколишнього природного середовища і вирішенні завдання КК України, передбаченого ст. 1 кваліфікованого нормативного акту. Також підтримуємо думку В.К. Матвійчука у тому, що важливим засобом кримінально-правової політики в аналізованій сфері є етнокультурні аспекти такої політики – правосвідомість, оскільки криміналізації і декриміналізації (певних заборон) передуює вивчення відповідності заборон ментальності населення (традиціям). Без врахування форм фактичної поведінки людей, їх ціннісних орієнтацій і установок у досліджуваній сфері норми-заборони не будуть дієвими [117, с. 99].

Беручи до уваги роль соціального контролю в детермінації незаконної порубки лісу, необхідно зупинитися й на запобіжних заходах організаційно-управлінського характеру щодо підвищення рівня доброчесності та нетерпимості до порушень лісового законодавства з боку як наглядових органів, так і громадськості. Нині на державному рівні такі заходи окреслені Законом України «Про запобігання корупції», Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр. тощо. Як свідчить світова практика протидії корупції, а також думки вчених, які досліджують цю проблематику, ефективність боротьби за цим напрямом зростатиме за умови залучення інститутів громадського суспільства (або - громадськості). Під громадським суспільством тут треба розуміти не будь-якого громадянина, а соціально активну частину суспільства (окремі громадяни та їхні об'єднання), зацікавлену в участі в заходах щодо запобігання злочинності як в умові подальшого сталого розвитку суспільства [255, с. 39]. Зокрема, через очевидний інтерес активістів і громадських

об'єднань у захисті лісових насаджень від протиправних посягань ефективним інститутом могли б стати громадські антикорупційні комісії (комітети) делегатів відповідних громадських організацій при місцевих екологічних інспекціях. Отже, громадськість могла б у законний спосіб брати участь у нагляді за дотриманням лісового законодавства, висловлювати думку про результати діяльності інспекторів і вносити пропозиції щодо вдосконалення останньої [45].

Останні декілька років в Україні було також вжито низку заходів щодо скорочення бюрократизму та тяганини в діяльності державних органів, посадових осіб місцевого самоврядування, запровадження електронного урядування для роботи з громадянами та юридичними особами як один із заходів протидії побутовій корупції. Відповідно до Концепції електронного урядування від 20 вересня 2017 р. Уряду треба забезпечити комплекс заходів за напрямками: 1) модернізації публічних послуг і розвитку взаємодії влади, громадян і бізнесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; 2) модернізації державного управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; 3) управління розвитком електронного урядування. На нашу думку, реальне, а не декларативне виконання цієї програми не тільки заощадить витрати на державне управління загалом, але й суттєво мінімізує корупціогенні ризики можливих конфліктів інтересів для представників Держлісагентства України та інших наглядових структур у галузі охорони довкілля [45].

Методи психічного характеру . Якщо виходити з припущення, що серед криміногенних об'єктів значне місце займають властивості особистості, то з цього випливає потреба усунення явищ соціально-психологічної непристосованості. Ускладнення соціалізації, адаптації виникають і через властивості особи, яка внаслідок обмеження можливостей (психічних, розумових, вольових, емоційних) зазнає складнощів із соціальним пристосуванням, що сприяє деструктивній поведінці. Іноді виникають течії аномальної, маргінальної поведінки, якої додержуються певні групи осіб,

що утворюють цілі прошарки населення, в основному молоді (панки, футбольні фанати, члени релігійних сект) [33, с. 55].

Агресивно-деструктивні екологічні посягання не є адаптивними за своєю суттю, адже така поведінка суперечить фундаментальним умовам суспільного буття у взаємовідносинах «людина – природа». За визначенням А.Ф. Зелінського, агресивні дії мають екстремальний характер, що відображає ворожнечу й ненависть, бажання завдати шкоди окремим людям, суспільству, природі та речам, створеним людьми. Посилаючись на відомого психіатра й психолога Е. Берна, автор зауважує, що «прагнення до знищення приводить у дію ворожнечу та ненависть, сліпий гнів і моторошні насолоди жорстокістю й розпадом живої плоти». Людська агресивність відрізняється емоційністю та екстремізмом дій і найчастіше має деструктивний характер, оскільки незалежно від намірів та тимчасових вигод, отриманих у результаті нападів і руйнувань, агресор руйнує умови власного існування, адже людина – істота суспільна [2, с. 9].

Деструктивна агресія, на відміну від доброякісної, має іншу природу. За теорією Е. Фромма [249], доброякісна агресія пов'язана з обороною та є реакцією у відповідь на загрозу. Злоякісна ж, або деструктивна, агресія проявляється як людська пристрасть до абсолютного панування над іншою живою істотою та бажання руйнувати. Її природа є соціальною. Витоки деструктивності полягають у вадах культури й способу життя людини. Ні в тварин, ні в далеких предків людини (первісних мисливців і збирачів плодів) деструктивності не виявлено. На відміну від тварин людина буває деструктивною незалежно від наявності загрози самозбереження та поза зв'язком із задоволенням потреб. Одним із проявів деструктивної агресії є екологічний вандалізм [152, с. 225], детермінаційний комплекс якого пояснюється зміщенням агресії: замість того, щоб розправитись із джерелом фрустрації, деякі особи вважають за краще знищити природні об'єкти, які до виникнення фрустрації не мають жодного стосунку. Найбільш типові злочини цієї категорії – знищення та пошкодження природних комплексів,

узятих під охорону держави, знищення лісів шляхом підпалу, порушення режиму природно-заповідних об'єктів, жорстоке поводження з тваринами. За своїми ознаками екологічний вандалізм, як і вандалізм взагалі, має багато спільного з іншими агресивними злочинами, а саме посяганнями на особу та громадський порядок. Психологічним змістом і мотивами екологічного вандалізму є злість, ворожість, прагнення до руйнування, деструктивізм, відчуження, фрустрація. Часто мотиви екологічного вандалізму є негативістськими, тобто не пов'язаними з крахом надій (станом фрустрації) або реакцією на образу, а викликані специфічною потребою в негативних емоціях – переживаннях тривоги, ризику, нервової напруженості. Агресивний негативізм притаманний так званим геростатовським мотивам, джерелом потреб яких є персоналізація, спроба самоствердження, прагнення індивіда заявити про себе. Злочини екологічного характеру, що вчиняються з наведених мотивів, належать до епатажних. Особи, які їх вчинюють, намагаються таким чином звернути на себе увагу, продемонструвати цинічне ставлення до норм моралі та самоствердитись [226, с. 157].

Тому для успішного запобігання злочинам до таких осіб слід, поруч з іншими, застосовувати методи психічного впливу, інакше кажучи засоби інформаційного, інтелектуального, медикопсихологічного впливу на свідомість і волю особистості. До цих методів можна віднести: (а) метод масової комунікації, тобто розповсюдження інформації, яка орієнтована на утвердження духовних цінностей, моральних та правових норм суспільства з метою справляти ідеологічний вплив на думки, оцінки, настрої почуття, рішення, мотивацію поведінки значної кількості населення (наприклад, кримінологічна і правова поінформованість людей про ефективність запобіжних заходів, покращення кримінологічної обстановки в країні тощо); (б) метод медико-реабілітаційного впливу, спрямований на недопущення вчинення злочину особами з психічними аномаліями; (в) метод пошукової активності, призначений для знаходження способів протидії таким явищам, як вандалізм, масові бійки підлітків, футбольний фанатизм та ін.). Пошук і

відкриття методів ефективного запобіжного впливу на відповідні криміногенні об'єкти – це і є науковий підхід до свідомої, обґрунтованої, цілеспрямованої протидії злочинності, що потребує подальших досліджень фахівців-кримінологів та інших галузей знань [33, с. 56].

Важливою проблемою в екопсихологічному сенсі тут виступає здатність людини усвідомити свою єдність з природою. Свідомість як форма природного буття, в контексті обраної теми дослідження, актуальна у своєму існуванні в узгодженні взаємодії суб'єкта психічної реальності з оточуючим середовищем. Як відмічав Г. Бейтсон, якщо у свідомості відсутня інформація про природу людини і оточуючого середовища, або ця інформація викривлена чи неправильно вибрана, тоді досить вірогідно, що цей стан почне генерувати метобезпорядочну послідовність подій [6, с. 409] у тому числі девіантного, делінквентного та відверто злочинного характеру. Екопсихологічний підхід до профілактики делінквентної поведінки, на думку І.І. Лановенко, може претендувати на роль стрижня організації загально соціальних заходів протидії злочинності. Природній світ для кожної людини різнобарвний, має пріоритети згідно особистих прагнень, стану соціальної психіки тощо. Різні сфери життя (родинна, професійна, інформаційна, політична та інші), повинні засновуватися на пріоритеті невід'ємних прав людини на життя та гідне існування, соціальну та професійну компетентність, захист здоров'я відповідно природним закономірностям фізичного, психічного, психологічного та морального розвитку (у сучасних умовах доречно наголосити й на необхідності самоорганізації життєдіяльності в складних соціобіологічних обставинах, постійно діючих стресогенних чинників тощо). Вихідним для екологопсихологічного підходу щодо організації профілактики делінквентної поведінки є уявлення про те, що психічний і соціальний розвиток особистості, його психологічне здоров'я не можливо розглядати поза аналізу впливів оточуючого середовища, конкретизуючи їх за сферами та динамікою впливу [89, с. 497].

Запобіжний вплив роблять і ті, що мають інші соціально-психологічні

цілі, але посередньо впливають на детермінанти, які пов'язані із злочинністю або її видами, зокрема екологічною, іншим зв'язком, наприклад кореляційним. Такими є, наприклад, заходи удосконалення системи екологічного виховання. Вони чиняться не лише з метою запобігти екологічним злочинам, але посередньо сприяють цьому. Рівень екологічної культури та освіти не має безпосереднього причинного зв'язку з екологічною злочинністю. Злочини вчиняють не через низький рівень такої освіти та культури. Але між ними (екологічна злочинність і рівень екологічної освіти) є кореляційний зв'язок. Тому підвищення освітнього рівня щодо ставлення до природного середовища, його поліпшення, користування його здобутками та дарами, посередньо сприяє запобіганню злочинності, тобто має посередній запобіжний ефект [87, с. 215].

Отже, запобігання злочинних порушень водного законодавства складається з трьох методів: соціального, правового і психологічного. На наше переконання, найбільш ефективною моделлю запобігання є комплексне одночасне застосування цих інструментів, оскільки вилучення одного з них приводить до розбалансування попереджувально-профілактичних заходів.

3.3. Напрями удосконалення законодавства у сфері кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства у контексті європейської інтеграції

Умовою членства в ЄС є узгодження кожної країни-кандидата національного законодавства з правовим набутком ЄС. Слід нагадати, що Україна взяла на себе зобов'язання поступового наближення законодавства в сфері охорони навколишнього середовища ще із моменту підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (набрала чинності у 1998 р.), проте відтоді стан адаптації законодавства відбувався незадовільними темпами. На це вплинуло, перш за все, відсутність затвердженої національної стратегії та плану заходів з адаптації, що призвело до створення ситуації, коли основні Директиви Ради ЄС не мали цілісного відображення у вітчизняному законодавстві, а безсистемно включалися у різні законодавчі документи, не забезпечуючи їх повного впровадження [222, с. 143].

У Плані дій Україна - ЄС питанням охорони навколишнього середовища присвячено окремий розділ, у якому виокремлено три групи заходів: - забезпечення створення умов якісного управління у сфері навколишнього середовища та започаткування їхнього впровадження (це передбачає, серед іншого, забезпечення стратегічного планування, процедури на виконання Орхуської конвенції, процедури для здійснення оцінки впливу на довкілля, у тому числі транскордонні питання); - запобігання погіршенню стану навколишнього середовища, захист здоров'я людей, досягнення раціонального використання природних ресурсів відповідно до зобов'язань Йоганнесбурзького саміту (законодавство, плани і програми в ключових підсекторах навколишнього середовища та їх виконання); - розширення співробітництва у сфері навколишнього середовища (впровадження положень Кіотського протоколу та Рамкової конвенції ООН про зміну

клімату, участь у Робочій групі Дунай - Чорне море, у діяльності Європейського агентства з охорони навколишнього середовища, Робочої групи Україна - ЄС з питань зміни клімату). Поступове наближення законодавства України до права та політик ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища мало здійснюватись відповідно до Додатка ХХХ до Глави 6 «Навколишнє середовище». Цей Додаток охоплює 29 джерел права ЄС (директив і регламентів) у 8 секторах: управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики; якість атмосферного повітря; управління відходами та ресурсами; якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; охорона природи; промислове забруднення та техногенні загрози; зміна клімату та захист озонового шару; генетично модифіковані організми. До сектору «Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище» належать такі директиви: Директива 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики зі змінами й доповненнями, внесеними Рішенням № 2455/ 2001/ЄС і Директивою 2009/31/ЄС; Директива 2007/60/ЄС про оцінку та управління ризиками затоплення; Директива 2008/56/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері екологічної політики щодо морського середовища; Директива 91/271/ЄЕС про очистку міських стічних вод зі змінами й доповненнями, внесеними Директивою 98/15/ЄС та Регламентом (ЄС) № 1882/2003 і Регламентом (ЄС) №1137/2008; Директива 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, зі змінами й доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003 і Регламентом (ЄС) № 596/2009; Директива 91/676/ЄЕС про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, зі змінами й доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) №1882/2003 [146].

Варто відзначити, що у 2015 р. Мінприроди України розроблено (в рамках реалізації проекту «Додаткова підтримка Мінприроди України у впровадженні Секторальної бюджетної підтримки») «Національну стратегію

наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля», яка охоплює увесь спектр органів, підприємств, установ та організацій, залучених до цього процесу на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях із приділенням особливої уваги загальнодержавному. Метою наближення законодавства є приведення його у повну відповідність до вимог права ЄС як «на папері», так і у практиці застосування. Це процес тривалий, тому шлях апроксимації, який має пройти Україна, дає можливість організувати інститути, виробити процедури та підготувати персонал для виконання обов'язків ЄС з розроблення правових норм, їх реалізації та контролю дотримання [146, с. 5-6; 222, с. 143].

З огляду вищезазначене, з метою вдосконалення правового механізму запобігання злочинам у сфері навколишнього природного середовища, А.О. Джужа слушно наголошує на тому, що потрібно здійснити наступні заходи.

1. Застосувавши принцип системності під час розроблення нормативно-правових актів й урахувавши системні властивості законодавства [219, с. 214], назву розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України необхідно змінити та викласти в новій редакції «Злочини проти навколишнього природного середовища», що логічно випливає зі змісту ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та зі структури тих складів злочинів, які закріплені в зазначеному розділі Кодексу.

Аналогічно слід змінити й назву Концепції національної екологічної політики на період до 2020 року [113].

2. Створити спеціальний державний орган (за зразком Національного антикорупційного бюро України) для запобігання злочинам у сфері навколишнього природного середовища, що зумовлено надзвичайно високою суспільною небезпекою як діянь, так і наслідків учинення злочинів проти його об'єктів, а також неможливістю відтворення природних ресурсів, довкілля, атмосферного повітря тощо в їх первісному вигляді.

Цей орган не повинен залежати від жодної з гілок влади. Він має бути

сформований на виборчих засадах населенням України.

3. Ужити інших заходів, що запропоновані та науково обґрунтовані в цій роботі.

Ураховуючи тяжкість суспільно небезпечних наслідків від учинених у цій сфері життєдіяльності злочинів (як-от наслідки Чорнобильської катастрофи), варто видозмінити санкції всіх без винятку складів злочинів, закріплених у розділі VIII Особливої частини Кримінального кодексу України (ст. 236-254), а саме подовжити максимальний термін позбавлення волі до п'ятнадцяти років.

4. У чинному Цивільному кодексі України необхідно закріпити спеціальну книгу «Відповідальність за вчинення злочинів та інших правопорушень проти навколишнього природного середовища», у якій визнати положення про те, що потерпілі від цих злочинів (правопорушень) після відшкодування державою завданої їм шкоди та усунення її мають право в регресному порядку звернутися до суду з позовом до винних у вчиненні злочинів і правопорушень осіб [78, с. 120].

Проте, наявне чинне законодавство України не передбачає екологічної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, а серед науковців та практиків точаться дискусії самостійності такого виду відповідальності. Не зважаючи на це, законодавство України встановлює особливий порядок відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, складові якого є відмінними від правил притягнення до дисциплінарної, адміністративної, цивільної чи кримінальної відповідальності. Мова йде про визначення розміру шкоди, заподіяної довкіллю, відповідно до спеціальних методик і такс. Тому, доречно з'ясувати співвідношення відповідальності за заподіяння шкоди водним ресурсам, передбаченої законодавством України, з вимогами, встановленими Директивою 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність, стосовно видів природних ресурсів, заподіяна шкода яким підлягає відшкодуванню, наявності прямої (об'єктивної) відповідальності,

визначення розміру екологічної шкоди, правового статусу компетентного органу та встановлення фінансових гарантій [46].

Директива 2004/35/ЄС встановлює зобов'язання оператора вжити заходи щодо запобігання настанню екологічної шкоди чи ліквідації наслідків екологічної шкоди для відновлення природних ресурсів до вихідного стану, що існував до її заподіяння, та покриття ним витрат на проведені заходи. Відновлення стану природних ресурсів здійснює особа, що заподіяла екологічну шкоду, у рамках конкретного плану ліквідації наслідків такої шкоди. Якщо оператор не вжив необхідних заходів, тоді компетентний орган вживає такі заходи з подальшим відшкодуванням понесених витрат за рахунок оператора. Отже, директива передбачає два можливі сценарії — вжиття оператором заходів за власний рахунок та вжиття заходів компетентним органом з подальшим відшкодуванням за рахунок оператора. Директива не встановлює прямої вимоги, який сценарій застосовується первинно, проте, враховуючи мету її ухвалення та встановлений нею механізм, оператор зобов'язаний вжити необхідні заходи, а не лише обмежитися компенсацією витрат на ліквідацію наслідків екологічної шкоди. Законодавство України та його подальша реалізація не відображають цього принципового підходу. Відповідальність зосереджена не на попередженні та ліквідації наслідків шкоди, а на нарахуванні та стягненні грошової компенсації державі [46].

Особливістю Директиви 2004/35/ЄС є встановлення прямої (об'єктивної) відповідальності за екологічну шкоду, притягнення до якої не залежить від наявності чи відсутності вини оператора. Така відповідальність застосовується лише щодо операторів, що провадять певну діяльність, визначену Додатком III, та у випадку заподіяння екологічної шкоди його діяльністю. Директива опускає питання, чи така діяльність є правомірною чи неправомірною. Вона встановлює лише винятки її застосування до екологічної шкоди чи неминучої загрози настання останньої (наприклад, у зв'язку з природним явищем надзвичайного характеру) та звільнення

оператора від відшкодування витрат на заходи (наприклад, у зв'язку із дотриманням розпорядження органів державної влади). Законодавство України, за загальним правилом, передбачає відповідальність за шкоду, заподіяну винною діяльністю забруднювача. Особливий правовий режим відповідальності встановлений за шкоду, заподіяну джерелами підвищеної небезпеки, оскільки така настає також при відсутності вини. Проте у цьому випадку законодавство України вказує на відшкодування шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам, а не довкіллю (зокрема, ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 16 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»). Відшкодування шкоди, заподіяної саме довкіллю, передбачене у випадках виконання угоди про розподіл продукції, у т. ч. у випадках заподіяння такої правомірними діями інвестора (ст. 29 Закону України «Про угоди про розподіл продукції»). Директива 2004/35/ЄС прямо вказує, що згідно з її вимогами шкода відшкодовується довкіллю і не поширюється на випадки відшкодування шкоди, заподіяної фізичним чи юридичним особам [46].

Щодо сфери застосування Директиви 2004/35/ЄС, то вона є вузкою у порівнянні із законодавством України, оскільки стосується лише екологічної шкоди, заподіяної біологічним видам та оселищам, що перебувають під охороною, водним ресурсам і ґрунтам. У цьому випадку необхідно звернути увагу на те, що директива встановлює мінімальні вимоги, а держави можуть передбачити вищі вимоги у національному законодавстві. Окрім того, впровадження державами правового механізму екологічної відповідальності згідно з вимогами Директиви 2004/35/ЄС не виключає наявності національного правового механізму відшкодування шкоди, заподіяної іншим видам природних ресурсів [46].

Різняться підходи і щодо суті та обсягу шкоди, яка підлягає відшкодуванню. Так, Директива 2004/35/ЄС вказує, що відшкодуванню підлягає шкода, яка є вимірюваною, та охоплюється витратами на проведення заходів (первинних, додаткових, компенсаційних) з відновлення

природного ресурсу до вихідного стану. Заходи встановлюються у кожному конкретному випадку заподіяння шкоди на основі плану заходів з ліквідації наслідків екологічної шкоди. Оцінювання обсягу екологічної шкоди здійснюється на основі аналізу еквівалентних ресурсів, за допомогою якого визначається потреба та вартість відновлення природних ресурсів чи екологічних послуг. Окрім того, згідно з Директивою 2004/35/ЄС відшкодуванню підлягає не будь-яка, а значна екологічна шкода [46].

Існують відмінності і в окремих елементах порядку відшкодування заподіяної шкоди. Директива 2004/35/ЄС зобов'язує оператора, що заподіяв шкоду, вжити відповідні заходи та покрити витрати на них. Якщо він не виконав обов'язок, то компетентний орган впроваджує такі заходи з подальшим відшкодуванням їхньої вартості за рахунок оператора. З такою вимогою компетентний орган може звернутися, починаючи з дати завершення проведення заходів або з дати, коли були встановлені відповідальний оператор чи третя сторона. Причому застосовується найпізніша дата. В Україні встановлений інший підхід до давності — до уваги береться дата встановлення факту забруднення довкілля у результаті порушення законодавства про охорону навколишнього середовища [46].

Для забезпечення фінансової спроможності оператора покрити витрати на проведення запобіжних та відновлюваних заходів Директива 2004/35/ЄС передбачає запровадження державами-членами ЄС фінансових гарантій. Директива не встановлює вимоги щодо обов'язковості чи добровільності фінансових гарантій, як і їхніх видів та форм. Держави самостійно врегульовують ці питання у національному законодавстві. В Україні частково врегульовано питання фінансових гарантій, а саме, щодо запровадження страхування. Зокрема, встановлюється обов'язкове страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та

санітарно-епідеміологічного характеру, та страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, за угодою про розподіл продукції (ст. 7 Закону України «Про страхування»). Проте, законодавство потребує удосконалення в частині страхування відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю. Щодо інших видів фінансових гарантій (наприклад, банківських гарантій) екологічної відповідальності законодавство не передбачає спеціальних положень. Не зважаючи на наявність правового підґрунтя, запровадження фінансових гарантій є ускладненим та недостатньо розвинутим в Україні, а також у багатьох країнах ЄС. Директива 2004/35/ЄС залишається актуальною і відповідає існуючим потребам щодо попередження та ліквідації наслідків екологічної шкоди в ЄС. Директива сприяла покращенню рівня охорони довкілля в ЄС, тому її механізм заслуговує уваги як державних органів, так й інших зацікавлених осіб, та потребує детального вивчення можливості впровадження в Україні [46].

Директива 2004/35/ЄС має рамковий характер, тому передбачає врахування особливостей національних правових систем. Імплементация директиви в державах-членах ЄС суттєво відрізняється, що стало предметом REFIT-оцінювання, проведеного Європейською Комісією, і, як результат, необхідності подальшого встановлення більш уніфікованих положень екологічної відповідальності в Директиві 2004/35/ЄС. Тому для України є важливим і вивчення досвіду конкретних країн з імплементации директиви, і результатів проведеного оцінювання. Окрім того, доцільно враховувати низку факторів існуючої національної правової системи, чинного законодавства та реформ, які реалізуються в Україні [46].

Втім, відповідно до загальноєвропейських підходів процес наближення здійснюється у три стадії: транспозиція (розробка), імплементация та забезпечення дотримання (повне впровадження), при цьому два останніх є найбільш тривалішими та потребують значних фінансових витрат та незіставні з витратами на підготовчу роботу. Продовж 10-ти років, що

відведені Угодою про асоціацію, Україна має здійснити фундаментальну роботу щодо приведення законодавства до вимог ЄС задля створення передумов його ефективної технічної імплементації в подальшому [222, с. 144].

Щодо національного законодавства, слід зазначити, що на підставі проведених досліджень та аналізу судової практики, Берднік І.В. пропонує таку редакція ч. 2 ст. 242 КК України: «Ті ж діяння, якщо вони спричинили шкоду здоров'ю людини або людей, або загибель тваринного чи рослинного світу, що завдало збитків, які в тисячу або більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або призвели до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної Книги України». Крім того, на думку вказаного вченого, необхідно повернутися до назви ст. 242 такого змісту: «Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів», оскільки відсутній перелік усіх правил охорони вод і їх виробити неможливо. Такий підхід сприятиме екологізації Кримінального законодавства, усуне труднощі в застосуванні ст. 242 КК України, посилить боротьбу з указаним тяжким асоціальним явищем [9, с. 21].

Впровадження механізму екологічної відповідальності в Україні потребуватиме вирішення низки питань правового, інституційного та організаційного характеру, а саме встановлення у національному законодавстві України концептуальних засад екологічної відповідальності, передбачених Директивою 2004/35/ЄС:

- переорієнтація відповідальності на відновлення довкілля, а не лише на покарання забруднювача,
- пріоритет вжиття запобіжних і відновлюваних заходів особою, яка заподіяла шкоду довкіллю, та покриття нею витрат на проведення цих заходів,
- запровадження прямої (об'єктивної) відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, визначення обсягу екологічної шкоди з огляду на вартість заходів, необхідних для відновлення природних ресурсів до

вихідного стану, та на основі аналізу еквівалентних ресурсів [46].

Зазначене вище потребує визначення виду нормативно-правового акту, яким впроваджуватимуться вимоги, передбачені Директивою 2004/35/ЄС:

- встановлення правового механізму екологічної відповідальності за попередження та ліквідацію наслідків шкоди, завданої довкіллю, на рівні закону. На рівні підзаконних нормативно-правових актів дозволити конкретизацію положень закону технічного, а не концептуального характеру,
- обрання виду закону, яким запроваджуватиметься механізм екологічної відповідальності. Зокрема, ухвалення окремого спеціального закону (перевагою цього варіанту є комплексне та узгоджене врахування механізму екологічної відповідальності), внесення змін до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (перевагою цього варіанту є рамковий та кодифікований характер закону, проте його недоліком є необхідність перегляду самого закону), внесення змін до чинного законодавства України, що передбачає відповідальність за шкоду закону), внесення змін до чинного законодавства України, що передбачає відповідальність за шкоду (недоліком цього варіанту є точковий характер змін та ймовірний конфлікт між положеннями актів) [46].

Для конкретизації об'єкту злочинних посягань у сфері водного законодавства доцільно також врахувати рекомендації І. Крилової [97], яка справедливо підкреслює, що національне законодавство вимагає приведення у відповідність до вимог Директиви: внесення змін до Водного кодексу України, доповнивши його положеннями щодо розширення визначення основних термінів, закріплення визначення одиниці гідрографічного районування території, визначення районів річкових басейнів. Також необхідно розробити нормативно-правові акти щодо: - формування інституційної структури управління водними ресурсами за басейновим принципом (визначення уповноваженого органу, розробка положення про басейнове управління); - критеріїв оцінки стану річкового басейну; - порядку розробки планів управління річковими басейнами і програми заходів,

передбачених ст. 11 Директиви 2000/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в сфері водної політики» від 23.10.2000 р.

Посилення забезпечення невідворотності відповідальності за порушення водного законодавства зокрема потребує також встановлення компетентного органу чи органів, відповідальних за впровадження механізму екологічної відповідальності, передбаченого Директивою 2004/35/ЄС:

- вирішення питання щодо визначення або єдиного відповідального органу за впровадження механізму екологічної відповідальності, або розподілу повноважень за впровадження останньої між декількома органами,
- узгодження з існуючими реформами в екологічній сфері, зокрема, щодо створення Державної природоохоронної служби,
- визначення координації між державними органами, відповідальними чи залученими до впровадження окремих елементів механізму екологічної відповідальності,
- вирішення питання щодо можливості розподілу повноважень компетентного органу (у розумінні Директиви 2004/35/ЄС) між центральним та територіальними органами виконавчої влади [46].

Водночас посилення спроможності та інституційного розвитку ключових суб'єктів впровадження механізму екологічної відповідальності, передбаченого Директивою 2004/35/ЄС:

- розвиток ринку фінансових гарантій екологічної відповідальності,
- розроблення методик, керівних принципів впровадження механізму екологічної відповідальності,
- запровадження реєстрів, зокрема, випадків заподіяння екологічної шкоди, які підпадатимуть під екологічну відповідальність, передбачену Директивою 2004/35/ЄС,
- посилення поінформованості та навчання зацікавлених суб'єктів щодо механізму екологічної відповідальності, передбаченої Директивою

2004/35/ЄС,

- встановлення повноцінного міжсекторального та інституційного діалогу між усіма зацікавленими особами [46].

Таким чином, аналіз європейської практики та національних особливостей перспектив удосконалення законодавчого забезпечення кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства засвідчує потребу у таких заходах, як розробка та прийняття необхідної кількості законів та підзаконних актів; належна координація між інституціями, що працюють у сфері адаптації законодавства; належне фінансування реальних заходів; участь судових органів у прискоренні змін норм права.

Висновки до розділу 3.

Відмежування порушення водного законодавства від суміжних злочинів та адміністративно-правових деліктів в зарубіжних державах та Україні засвідчує головним критерієм суттєвість обсягу завдання шкоди і є розмежувальною ознакою, що відмежовує адміністративне правопорушення від кримінального. Зазначається, що суттєвий обсяг шкоди відмежовує злочин від правопорушення, саме за цим критерієм і має відбуватися кваліфікація. Авторка доводить, що додатковим критерієм відмежування може бути повторність і системність правопорушень, які навіть не спричиняють значного обсягу шкоди у кожному окремому випадку, проте у своїй сукупності представляють формують стійку злочинну поведінку і при систематичній повторності можуть кваліфікуватись як злочинне правопорушення. Саме ці два критерії, на погляд автора, мають бути імplementовані у чинний Кримінальний кодекс України.

У процесі дослідження запобігання злочинних порушень водного законодавства сформульовано три методи запобігання: соціальний, правовий і психологічний. Соціальний метод передбачає застосування інструментів, як відведення антигромадської активності, суспільної соціально-профілактичної діяльності, заходи екологічної пропаганди, екологічна освіта тощо. Правовий метод включає у себе інструменти кримінально-правового утримання (загальне запобігання злочинам), декриміналізації та депеналізації, нормативно-регулятивні заходи та інші кримінально-правової політики у сфері навколишнього природного середовища. Психологічний метод включає у себе інструменти психічного впливу, інакше кажучи засоби інформаційного, інтелектуального, медико-психологічного впливу на свідомість і волю особистості, що загалом формують еколого-правову підсвідомість, котра виключає протиправну поведінку.

Напрями удосконалення законодавства у сфері кримінальної

відповідальності за порушення водного законодавства на основі європейської практики та національних особливостей дали можливість сформулювати пропозиції удосконалення законодавчого забезпечення кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства, серед яких розробка та прийняття необхідної кількості законів та підзаконних актів; належна координація між інституціями, що працюють у сфері адаптації законодавства; належне фінансування реальних заходів; участь судових органів у прискоренні змін норм права.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у вдосконаленні теоретичних положень кримінального права в частині відповідальності за порушення водного законодавства і на цій основі напрацьовано пропозицій до КК України та практики його застосування, основні з яких наведені нижче.

1. Аналіз теоретико-методологічних основ дослідження показав наявність системних дискусій у сфері концептуального тлумачення, зокрема, щодо об'єкта кримінально-правової охорони – водних об'єктів як сукупності прав, чи як природних ресурсів. Теоретична концептуалізація об'єкту кримінально-правової охорони як водних об'єктів побудована на нормативно-правових характеристиках конкретних водних об'єктів з урахуванням геофізичних особливостей, стан яких порушується шляхом вчинення кримінального правопорушення. Проте такі негативні наслідки не є вичерпними, порушуються також екологічні, гуманітарні та майнові права користувачів, тому у авторському розумінні порушення водного законодавства розглядається як порушення геофізичних властивостей водного об'єкта та комплексу прав користувачів – фізичних осіб, що вступають у взаємодію з такими об'єктами.

2. Вивчення особливостей соціальної обумовленості кримінально-правової заборони порушення водного законодавства надало можливість зробити висновок про те, що обумовленість заборони кореспондується із протиріччями суспільного розвитку, що лежить в основі злочинної поведінки. Встановлено, що у основі протиріч суспільного розвитку, що зумовили підвищену злочинність у сфері порушення водного законодавства лежить два фактори: соціальний та економічний. Соціальний фактор представлений динамікою правового нігілізму щодо водних об'єктів, нехтуванням екологічних цінностей та відсутністю системної екологічної державної

політики. Економічний фактор представлений низьким рівнем добробуту населення, який став каталізатором злочинної поведінки щодо водних об'єктів і створив передумови для посягань на водні ресурси, флору і фауну вод, берегові смуги (відведення земельних ділянок у охоронюваних Водним кодексом захисних смугах). Соціально-економічний фактор порушення водного законодавства може бути подоланий централізованою екологічною політикою та ефективними правоохоронними заходами попереджувально-превентивного типу, водночас головне місце відводиться екологічній освіті, як головному інструменту боротьби з екологічною злочинністю.

3. Дослідження розвитку водного законодавства та норм про кримінальну відповідальність за його порушення дало підстави виділити наступні періоди: 1) Русько-Литовський період – IX – XIV століття, коли відповідальність за незаконні зазіхання на водні біоресурси виражалася у окремих нормах «Руської правди» та нормах польсько-литовських актів і відповідальність формулювалася виділенням окремих санкцій у різних актах (литовські статuti, Гірничий статут тощо); 2) період російсько-австрійського законодавства (XIV – XVIII ст.), коли кримінальна відповідальність встановлювалася в основному за незаконний видобуток водних біологічних ресурсів, у цей період екологічна складова відповідальності ще не набула системного характеру; 3) XVIII – початок XIX ст. – період удосконалення кримінальної відповідальності за досліджувані злочини, коли окреслилася взаємодія вітчизняної та західноєвропейської традиції законодавчої техніки. Зважаючи на прагнення законодавця систематизувати норми у даній сфері суспільних відносин, автор констатує той факт, що законодавство з кримінально-правової охорони водних біологічних ресурсів у значній мірі було декларативним; 4) друга половина XIX – 1917 р. виділена особливостями розвитку кримінально-правових норм у напрямі відповідальності за порушення правил полювання та рибальства, яка входила до складу кримінальних законів; 5) Радянський період (1917 – 1991 рр.) розвитку кримінально-правової відповідальності за порушення водного

законодавства став одним з найбільш продуктивних у контексті формування такої відповідальності у галузевому законодавстві. Паралельно із КК УРСР норми, що встановлювали охорону водних об'єктів, були присутні і у Водному кодексі, а також у численних нормах, які лягли у подальшому у основу розвитку кримінально-правової охорони у період незалежної України;

б) кримінально-правова відповідальність за водні правопорушення з 1991 р. по теперішній час характеризується кодифікаційними тенденціями і спробами залучення ефективних конструкцій країн ЄС.

4. Характеристика об'єктивних ознак складів порушення водного законодавства дозволило вест мову про те, що об'єктом посягання виступає сукупність суспільних відносин, які склалися у сфері раціонального використання водних та пов'язаних із водними об'єктів, водної флори і фауни, внаслідок чого настають негативні екологічні та соціально-економічні наслідки. Негативні екологічні наслідки порушують нормальне функціонування водних об'єктів та середовища, що з ними пов'язане, зокрема берегів, ґрунтів, підземних вод, флори і фауни та фітосанітарного середовища. Негативні соціально-економічні наслідки порушують соціогуманітарні та економічні права користувачів – фізичних та юридичних осіб. До соціогуманітарних прав належать право на вільне користування водними об'єктами, право на користування з метою рекреації та оздоровлення, відпочинку, туризму, спортивного використання тощо. Економічні права представлені комплексом прав набуття, зміни та припинення власності, правами на платне користування водою та водними об'єктами, орендними відносинами, використанням берегових зон тощо. Водночас об'єктивна сторона цих злочинних посягань представляє собою незаконні дії суб'єкта злочинного посягання, спрямовані на порушення водного законодавства, що заподіює, або може заподіяти негативні екологічні та соціально-економічні наслідки об'єктам водної екосистеми та пов'язаним із нею об'єктам.

5. Визначення суб'єктивних складів порушення водного

законодавства дає підстави зробити висновок про те, що поняття суб'єктивної сторони злочинного посягання на вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень базується на суб'єктивному сприйнятті, тобто ставленні суб'єкта – особи-злочинця до навколишнього середовища, до усвідомлення закономірностей співжиття людей у соціумі та серед природи. Суб'єктом кримінального правопорушення є як загальний, так і спеціальний: загальний суб'єкт – це фізична осудна особа, яка досягла повноліття, водночас до спеціального суб'єкту відносимо фізичну особу, що уповноважена на виконання функцій держави, на яку законом покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил у сфері екологічної безпеки та здійснення спеціальних видів діяльності.

6. Аналіз критеріїв відмежування порушення водного законодавства від суміжних кримінальних правопорушень та адміністративно-правових деліктів засвідчив, що головним критерієм відмежування є обсяг шкоди, що виник у наслідок здійснення правопорушення. Суттєвий обсяг шкоди відмежовує кримінальне правопорушення від інших правопорушень, саме за цим критерієм і має відбуватися кваліфікація. Водночас обґрунтовується твердження про те, що повторність і системність правопорушень, які навіть не спричиняють значного обсягу шкоди у кожному окремому випадку, проте у своїй сукупності представляють девіантну поведінку і при систематичній повторності можуть кваліфікуватись як правопорушення у вигляді злочинної поведінки. Тому КК України потребує відповідних доповнень, що особливо актуально у сфері водних правопорушень.

7. У результаті дослідження шляхів запобігання злочинним порушенням водного законодавства вказано на те, що запобігання злочинним порушенням водного законодавства складається з трьох методів: соціального, правового і психологічного. Найбільш ефективною моделлю запобігання є комплексне системне і одночасне застосування цих інструментів, оскільки вилучення одного з них приводить до розбалансування попереджувально-профілактичних заходів, зводить нанівець вплив інших. Реалізація вказаних

трьох методів потребує розробки комплексної державної програми із запобігання злочинності і порушення водного законодавства, побудованій на розумінні спільності бережливого ставлення до водних об'єктів, від нормального стану яких залежить здоров'я кожного.

8. Пошук напрямів удосконалення законодавства у сфері кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства у контексті європейської інтеграції було здійснено через аналіз перспектив поєднання європейської практики та національних особливостей, на чому побудовано перспективи удосконалення законодавчого забезпечення зваженої, але невідвортної системи настання кримінальної відповідальності за досліджувані кримінальні правопорушення. Основним напрямом удосконалення має стати формулювання норм відповідальності із забезпечувальними заходами – покриттям видатків на відновлення водних об'єктів. Також перспективи удосконалення полягають у розробці та прийнятті необхідної кількості законів та підзаконних актів; належній координації між інституціями, що працюють у сфері адаптації законодавства; належному фінансуванні заходів щодо попередження злочинних проявів; узагальненні судової практики і формулюванні на основі закономірностей попереджувальних санкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцев В.І. Суверенній Україні – нову “земельну конституцію” (концептуальні підходи до підготовки кодексу законів України про землю). *Право України*. 1999. № 8. С. 58–65.
2. Андрейцев В. І. Екологічне право: курс лекцій: навч. пос. К. : Вентурі, 1996. 208 с.
3. Байсалов С. Водное право Казахской ССР (некоторые проблемы теории и практики). Алма-Ата: изд-во “Наука” Казахской ССР, 1966. 399 с.
4. Бандурка А.М. Вандализм / А.М. Бандурка, А.Ф. Зелинский. Х.: Ун-т внутр. дел, 1996.
5. Бейтсон Г. Влияние сознательной цели на человеческую адаптацию. Экология разума. Избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемиологии / Пер.с англ. М.: Смысл, 2000. 476 с.
6. Бердник, И. В. Субъекты составов преступлений, посягающих на водные ресурсы. *LEGEA SI VIATA*, Desembrie 2018. Nr. 12/2 (324). С. 13-17.
7. Берднік І. В. Основні орієнтири відмежування окремих злочинів, що посягають на водні ресурси, від адміністративних правопорушень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 285-289.
8. Берднік І. В. Проблеми кримінально-правової кваліфікації порушення правил охорони вод (стаття 242 Кримінального кодексу України). *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 16–22.
9. Берднік І.В., Погребняк С.В. Історія розвитку кримінального законодавства про відповідальність за незаконний видобуток водних біологічних ресурсів у період Нового часу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 36(2). С. 80-83.
10. Берднік І. Співвідношення понять «водний ресурс» і «водний об’єкт». *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 139–142.

11. Берзін П. С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів і послуг: аналіз складів злочинів, передбаченого ст. 229 КК України: Монографія. К.: Атіка, 2005. 305 с.
12. Борисов В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. Х., 1993. 34 с.
13. Борисов Є. М. Деякі питання визначення змісту суспільно небезпечного діяння у складі незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 Кримінального кодексу України). *Правова держава*. 2010. № 12. С. 155–161.
14. Бринчук М.М. Экологическое право: [учебник]. 2-е изд. перераб. и допол. М.: Юрист, 2003. 670 с.
15. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
16. Брославский Л.И. Уголовная ответственность за экологические преступления в области охраны вод в США. *Журнал российского права*. 2008. № 3. С. 124–134.
17. Букалерева Л.А., Швейгер А.О. Уголовно-правовая охрана природы от загрязнения: международный и зарубежный аспекты. *Вестн. Моск. ун-та им. С.Ю. Витте*. Сер. 2. 2013. № 2. С. 51–59.
18. Булгаков М.Б. Российское природоохранное законодательство XI – нач. XX в. в. / М.Б. Булгаков, А.А. Ялбулганов. М. : ЛЕГАТ, 1997. 83 с.
19. Буцко О.В. Витоки, історія кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах. *Юридична наука*. 2014. № 11. С. 39–49.
20. Буцко О. В. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 68-73.
21. Василенко І. П. Прокуратура відкрила кримінальне провадження через екоцид на Донбасі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29245689.html>

22. Вендров С.Л. Жизнь наших рек. Л.: Гидрометеиздат, 1986. 112 с.
23. Вирт А. А. Уголовно-правовая ответственность за преступления в сфере использования природных ресурсов по законодательству некоторых зарубежных стран. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2017. Вип. 43(2). С. 116-119.
24. Відповідальність за порушення екологічного законодавства. Приклад порушення екологічних вимог. URL: <https://ecolog-ua.com/news/vidpovidalnist-za-porushennya-ekologichnogo-zakonodavstva-pryklad-porushennya-ekologichnyh>
25. Вінник О.М. Господарське право: курс лекцій: навч. пос. К.: Атіка, 2004. 624 с.
26. Водний кодекс України. Відом. Верхов. Ради України. - 1995. - № 24. - Ст. 189. II URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80/ed19950606>.
27. Водний кодекс УРСР. Відом. Верхов. Ради УРСР. 1972. № 24. Ст. 200.
28. Водные ресурсы России и их использование: монограф. / под ред. проф. И.А. Шикломанова. СПб., 2008. 600 с.
29. Волкова Т. І. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст.249 КК України. *Юридична наука.* 2014. № 11. С. 50-69.
30. Галущенко О.М. Балансова оцінка водних ресурсів річок басейну Дніпра, їх використання та охорони (в межах України): автореф. дис. ... канд. георг. наук. К., 1999. 17 с.
31. Гетьман А. П., Шульга М. В. Екологічне право України: підручник. Харків: Право, 2005. 511 с.
32. Глосарій. Евтрофікація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%D1%82%D1%80%D0%BE%D>

33. Голина В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
34. Голубев С.И. Уголовная ответственность и наказание за экологические преступления по законодательству зарубежных государств. *Вестник экономики, права и социологии*. 2014. №3. С. 127-132.
35. Грищук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. Львів: Світ, 1992. – 166 с.
36. Джуган В. О. Поняття вод як об'єкта правового регулювання. Матеріали VI-ї Регіонал. міжвузів. наук. конф. Молодих вчених та аспірантів Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні” (Івано-Франківськ, 22 квітня 2005 р.). Івано-Франківськ: Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2005. С.129-137.
37. Джуган В. О. Форми власності на води (водні об'єкти) в Україні. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей. Вип. XV. Івано-Франківськ, 2005. С. 126-131.
38. Джуган В.О. Правове регулювання використання та охорони вод в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. Івано-Франківськ, 2009. 195 с.
39. Джужа А. О. Віктимологічне запобігання злочинам проти навколишнього природного середовища в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 111-121.
40. Дмитрієва О.О. Науково-методичні засади екологічно безпечного водокористування: автореф. дис. ... докт. екон. наук: 08.00.06. К., 2008. 38 с.
41. Дроваль О. М. Правовий режим земель водного фонду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 226 с.
42. Дубовик О.Л. Формирование уголовно-экологического законодательства Европейского союза: цели, тенденции, перспективы и реализация. *Международное уголовное право и международная юстиция*. 2009. № 4. С. 34-35.

43. Дубовик О.Л., Кремер Л., Люббе-Вольфф Г. Экологическое право: учеб. М.: Эксмо, 2008. 768 с.
44. Дуборов О.О. Злочини проти довкілля: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. К. : Юрінком Інтер, 2001 р. 674 с.
45. Дулов А.В. Географическая среда и история России. Конец XV – середина XIX века. М. 1983. 452 с.
46. Екологічна відповідальність: досвід ЄС та можливості для України». Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»: 2018. 42 с.
47. Екологічне право України (Загальна частина): навч. посібник / В. К. Попов, М. В. Шульга, С. В. Разметаєв та ін. Х.: Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 1995. 175 с.
48. Євстігнєєв А.С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.06. К., 2019. 434 с.
49. Жевлаков Э.Н. Понятие экологических преступлений. Объект и система. Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в светерешений XXVII съезда КПСС. М.: ВЮЗИ, 1990. С. 5–24.
50. Загиней З., Пенязькова О. Землі водного фонду як предмет злочину, передбаченого статтею 239-2 Кримінального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 56–63.
51. Заїчко О. В. Перспективні шляхи загальносоціального кримінологічного запобігання незаконній порубці лісу в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 3-2. С. 200-206.
52. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К., 2007. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
53. Закон «О безопасности питьевой воды» 1988 г. (SafeDrinkingWaterAct - SDWA). U.S.C. §§ 300 F. № 300. J. 26.

54. Закон «О запрещении выброса в океан материалов и веществ» 1972 г. (OceanDumpingBanAct - MPRSA). U.S.C. §§ 1401-1445.
55. Закон «О мусоре и отходах» (Refuse Act). - U.S.C. - §§ 407, 411.
56. Закон «О чистоте вод» 1972 г., с изменениями и дополнениями 1977 и 1987 гг. (ClearWaterAct - CWA. - U.S.C. - §§ 1251-1387.
57. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. № 2245-III // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>.
58. Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>
59. Закон України «Про угоди про розподіл продукції» від 14 вересня 1999 р. № 1039-XIV // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>
60. Загорчевна Н.Б. Еколого-економічна оцінка водокористування в басейні р. Південний Буг: автореф. дис. ... канд. екон. Наук. К., 2000. 19 с.
61. Заржицький, О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): моногр. Д.: Національний гірничий університет, 2012. 200 с.
62. Заставська Л. П. Феодальна латифундизація і становлення державного феодалізму в XVII–XIX ст. *Право і суспільство*. 2014. № 5-2. С. 146–151.
63. Зб. зак. УСРР. И.Ю. Маньковский. Барнаул : изд-во Алт. ун-та, 2014. 246 с.
64. Земельне право України: [підручник] / За ред. О.О. Погрібного, І.І. Каркаша. [вид. 2. перероб. і доп.]. К. : Істина, 2009. 600 с.
65. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001, № 2768-III – Ст. 27 // *ВВР України* 2013. №41. Ст. 551.
66. Землі водного фонду як предмет злочину, передбаченого статтею 239-2 кримінального кодексу України. URL: https://otherreferats.allbest.ru/law/00868497_0.html

67. Зигрій О., Вітик А., Кузьменчук А. Вода як об'єкт правового регулювання використання та охорони. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4. С. 168–173.
68. Злочини проти довкілля: навчальний посібник / І.І. Митрофанов, А.М. Притула. Суми: Університетська книга, 2010. 205 с.
69. Из послания Генерального секретаря ООН, от 6.11.2013 г. - URL: <http://www.un.org/ru/sg/messages/2013/environmentconflictday.shtml>
70. Калиниченко Т. Г. Исторические предпосылки развития частных и публичных начал в водных отношениях России. *Аграрное и земельное право*. 2005. № 7. С. 27–37.
71. Каява А.С., Ермолаева Ю.Н. Современные проблемы соотношения различных видов юридической ответственности за нарушение водного законодательства. *Научное обозрение. Реферативный журнал*. 2018. № 1. С. 51-55.
72. Кирпач І.М. Еколого-економічне обґрунтування раціонального водокористування у промисловому комплексі України: автореф. дис. ... канд. екон. наук. К., 2005. 21 с.
73. Кірін Р.С. Правове забезпечення видобування корисних копалин. – автореф. дис. ... к.ю.н. К., 2007. 19 с.
74. Кішоян А.А. Відповідальність за злочин екоциду в міжнародному та національному праві./ Виконання Україною міжнародних зобов'язань з охорони довкілля крізь призму Угоди про асоціацію з Європейським Союзом: матер. міжнар. наук.-практич. конф. (м. Київ, 22 квітня 2019 року. Київ : ВГО «Українська асоціація міжнародного права», 2019. С. 159 – 162.
75. Клименко С. В., Плескач М. В. Води (водні ресурси) як об'єкт правовідносиню. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 4 (69). 2013. С. 136 – 142.
76. Князькин А.Д., Особенности компенсации морального вреда, причиненного экологическими правонарушениями. URL:

<https://wiselawyer.ru/poleznoe/67223-osobennosti-kompensacii-moralnogo-vreda-prichinennogo-ehkologicheskimi-pravonarusheniyami>

77. Коган В.М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. М.: Изд-во «Наука», 1983. 184 с.

78. Конвенция о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением (принята 22 марта 1989 г., ратиф. 25 ноября 1994 г., Базель) // *Собрание законодательства Российской Федерации*. 29 апреля 1996 г. № 18. Ст. 2066.

79. Конвенция о трансграничном воздействии промышленных аварий (принята 17.03.1992, Хельсинки). *Бюллетень международных договоров*. 2000. № 6.

80. Конвенция о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния (принята 13.11.1979 г. № 4005, ратиф. Президиумом Верховного Совета СССР 29.04.1980, Женева). *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1983. № 23. Ст. 341.

81. Конвенция по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов 30 августа 1975 г. // *Сборник действующих соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами*. Вып. XXXII. М. :Международные отношения, 1978. С. 40—49.

82. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258.

83. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. 3-є вид. (До 15-річчя Конституції України і 20-ї річниці незалежності України) / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2011. 328 с.

84. Конституція України прийнята 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

85. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року. *Офіційний вісник України*. 2007. № 79. Ст. 2961.
86. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М.: Академия МВД СССР, 1980. 248 с.
87. Корнякова Т. До питання особливостей походження екологічної злочинності в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 214-225.
88. Корнякова Т. Запобігання злочинним проявам у сфері навколишнього природного середовища як складова системи попередження злочинності у суспільстві. *Право України*. 2010. № 9. С. 187-196.
89. Костенко О. М. Поняття "незаконні дії" в Кримінальному кодексі України (проблеми визначення, тлумачення і кваліфікації). Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (Харків) 25-26 жовтня 2001р. Київ– Харків, "Юрінком Інтер", 2002. С. 194-198.
90. Костицький В.В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. *Про українське право*. 2010. № 5. С. 312–322.
91. Коцюба Р. О. Захист права людини на ядерну безпеку в практиці Європейського суду з прав людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 6. С. 36–40.
92. Крассов О.И. Экологическое право: учебник. М.: изд-во “дело”, инФра-М изд. дом.ооо, 2001. 767 с.
93. Крилова І. Стан апроксимації європейського законодавства у сфері якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище // Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України: матеріали 14-ї регіон, наук.-практ. конф. 18 трав. 2017 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Д. : ДРІДУНАДХ 2017. – С. 115 - 116
94. Крилова І. Стан апроксимації європейського законодавства у сфері якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське

середовище. Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України: матеріали 14-ї регіон, наук.-практ. конф. 18 трав. 2017 р., м. Дніпро/загаг. ред. Л.Л. Прокопенка. - Д. : ДРІДУНАДХ 2017. С. 115–116.

95. Кримінальний кодекс України: Закон України від 01.09.2001р. № 2341-III – Ст. 447. *Відомості Верховної Ради України* 2014. № 2-3. Ст. 41.

96. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / Є. М. Моїсеєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

97. Кримінологія: [навч. посібник] / [О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Г. Колб та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі. К.: Атіка, 2010. 331 с.

98. Кудрявцев В.Н. Популярная криминология. М., 1998.164 с.

99. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М.: Госюриздат, 1958. 219 с.

100. Кузнецова Н.Ф. Избранные труды. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 911 с.

101. Кулинич П.Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 215–219.

102. Кумановський М.В. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України: точність та повнота визначення. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/16315>.

103. Куцевич М.П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2007. 274 с.

104. Лановенко І. І. Екопсихологічний підхід у розробці сучасної стратегії профілактики делінквентної поведінки молоді. Актуальні проблеми психології. Т.7. Вип. 36.

105. Левківський С.С. Падун М.М. Раціональне використання і охорона водних ресурсів: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / голов. ред. Т.В. Ковтуненко. К.: Либідь, 2006. 278 с.
106. Левчук Ю. К. До питання про типологію осіб, які вчиняють екологічні злочини. Злочинність у глобалізованому світі: матеріали XVI Всеукр. кримінол. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 12 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 202–204.
107. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.
108. Локтионова В. Разграничение преступлений и проступков в сфере окружающей среды по действующему законодательству Украины. *Jurnalul juridic national: teorie și practică* – Numărul. 5-1(15). 2015.
109. Лукашук И.Л., Наумов А.В. Международное уголовное право: учеб. М.: Спарк, 1999. 287 с.
110. Лю Хунянь. Юридическая ответственность за экологические правонарушения в России и Китае. *Гражданин и право*. 2007. № 1. С. 48-60.
111. Люббе-Вольф Г. Основные характеристики права окружающей среды Германии. *Государство и право*. 2000. 11. С. 89-94.
112. Ляшева Ю. А. Уголовная ответственность за незаконную добычу водных биологических ресурсов (проблемы законодательной техники и правоприменения): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 СПб., 2006 250 с.
113. Макрори Р. Право окружающей среды в Великобритании. Право окружающей среды в СССР и Великобритании. М.: Ин-т государства и права, 1988. С. 65-76.
114. Малишко М.І. Основи екологічного права України: навч. посібник. К.: МауП, 1999. 152 с.
115. Мамедов Ф.Г. Критерии разграничения преступных посягательств от ад-министративных правонарушений в области охраны воздушного бассейна и водоемов. *Известия Академии Наук*

Азербайджанской ССР. Серия истории, философии и права. 1981. № 2. С. 115-123.

116. Матвійчук В. К. Витоки, історико-правовий нарис кримінально-правової охорони водних об'єктів і сучасний стан проблеми. *Юридична наука.* 2016. № 5. С. 12-24.

117. Матвійчук В. К. Теоретичні і прикладні проблеми відмежування злочину, передбаченого ст. 242 КК України, від суміжних злочинів і аналогічного адміністративного правопорушення. *Юридична наука.* 2016. № 7. С. 48-59.

118. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: монографія. К.: Національна академія управління, 2011. 368 с.

119. Матвійчук О.В. Еколого-економічне оцінювання використання водних ресурсів України: автореф. дис. ... канд. екон. наук.: Рівне:, 2011. 20 с.

120. Маценко О. М. Соціо-еколого-економічні проблеми водопостачання в Україні. 2011. № 4. С. 265–268.

121. Международная конвенция по предотвращению загрязнения моря нефтью (принята 12 мая 1954 г., Лондон) // Справочная правовая система «Гарант». Раздел «Акты органов власти». Информационный банк «Гарант. Платформа П».

122. Международная конвенция по предотвращению загрязнения с судов 1973 г. (МАР- ПОЛ) (принята 2 ноября 1973 г., Лондон) // Справочная правовая система «Гарант». Раздел «Акты органов власти». Информационный банк «Гарант. Платформа П».

123. Меленко С.Г. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів: дис. ... к.ю.н. ... 12.00.01. Чернівці, 2002. 206 с.

124. Мелех Л. В. Юридична відповідальність за порушення водного законодавства як різновид гарантії законності. *Науковий вісник Львівського*

державного університету внутрішніх справ. серія юридична. 2013. Вип. 1. С. 73-84.

125. Мельник П. В. Злочини проти довкілля республіки Польща: кримінально-правовий і кримінологічний аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 5. С. 124-128.

126. Мельник П. Криміналізація діянь у сфері охорони та раціонального використання земель. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 12. С. 133-140 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2015_12_21.

127. Мельник П.В. Питання кримінально-правової охорони земель водного фонду України. *Вісник Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2012. Вип. № 12. С. 254-257.

128. Мельниченко В. Л. Родовий об'єкт злочину, передбаченого ст. 250 КК України. *Юридична наука*. 2014. № 10. С. 52-61.

129. Митрофанов І. І. Суб'єкт злочинів проти довкілля: окремі аспекти. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 120-133.

130. Митрофанов І.І. Кримінальне право України. Загальна частина: [навчальний посібник]. Кременчук: Видавець «ПП Щербатих О.В.», 2009. 632 с.

131. [Міненко С. М.](#) Проблеми правової охорони земель водного фонду України. *Наше право*. 2014. № 2. С. 135-140.

132. Міненко С.М. Правове регулювання охорони та використання земель водного фонду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Луцьк, 2016. 225 с.

133. Мірошніченко А. М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Алерта; КНТ; ЦуЛ, 2010. 270 с.

134. Мірошніченко О. П. Особливості правового регулювання інституту відповідальності в екологічному праві Європейського Союзу. *Сучасні питання економіки і права*. 2011. Вип. 1. С. 121–125.

135. Модельный Уголовный кодекс для государств-участников СНГ (принят постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ от 17 февраля 1996 г.) // Приложение к Информационному бюллетеню Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. 1997. № 10.

136. Морозова В.Н. Мировая экологическая политика и международное экологическое сотрудничество: учебно-методическое пособие для вузов. Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2007. С. 74-76.

137. Мунтян В. Л. Правова охорона природи УРСР : навч. посіб. для студ. юрид. вузів і ф-тів. Вид. 2-е, перероб. К. : Вища шк., 1982. 182 с.

138. Муравська М. Л. Поняття штучного водного об'єкту як об'єкту правових відносин. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 277–281.

139. Надкевич Н.Л. Гігієнічна оцінка та регламентація комбінованої дії додецилбензосульфокислоти, натрієвої солі, бензосульфинової кислоти і флюороглюцину у воді водоймищ: автореф. дис. ... канд. мед.наук К., 2002. 25 с.

140. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 15.12.1994 р. № 116 «Про затвердження Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0313-94>

141. Науково-практичний коментар Водного кодексу України / За заг. ред. Н. Р. Кобецької. К.: Юрінком Інтер, 2010. 360 с.

142. Науково-практичний коментар до Водного кодексу України / Р.І. Марусенко, А.М. Мірошніченко, Т.О. Третяк. К. : Ліга, 2009. 207 с.

143. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. К.: А. С. К., 2005. 620 с.
144. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. [6-те вид. перероб. і доп.] / За ред. М.І. Мельника, М.І. Ховронюка К.: Юридична думка, 2009. 1236 с.
145. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 5-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2008. 1026 с.
146. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля. URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf
147. Нечепоренко О. П. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду: соціальна обумовленість, склад злочину та покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 16 с.
148. Нечепоренко О. П. Щодо соціально-правової обумовленості криміналізації умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 2 (49). С. 111–121.
149. О порядке ведения государственного водного кадастра: пост. СМ СССР № 707 от 1 августа 1977 г. // СП СССР. 1977. № 23 Ст. 141.
150. Огонь в плавнях: помогут ли законы? Гривна. 2005. № 13 (533). 24–31 марта.
151. Оливер Д. Борьба с шумом: пример исследования права и управления / Д. Оливер // Право окружающей среды в СССР и Великобритании. М.: Ин-т государства и права, 1988. С. 117-127.
152. Олійник В.П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.08. Київ, 2018. 252 с.

153. Олійник В.П. Соціально-правова обумовленість кримінальноправової заборони діяння, передбаченого ст. 243 КК України.

[Юридична наука](#). 2017. № 7. С. 38-63.

154. Опришко В. Ф. Державно-правова реформа: основи загальної концепції. Державно-правова реформа в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. (Київ, листопад 1997 р.). К.: Верховна Рада України, Інститут законодавства, 1997. С. 6–11.

155. Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним звіриним або іншим водним добувним промислом: Монографія. Х.: Право, 2014. 256 с.

156. Основи водного законодавства Союзу РСР та радянських республік: Закон СРСР від 10.12.1970 р. № 564-VIII Відом. Верхов. Совета СССР. 1970. № 50. Ст. 566.

157. Пашенюк І.А. Еколого-економічні засади водогосподарського районування (на прикладі Українського Полісся): автореф. дис. ... канд. екон. наук. Рівне, 2010. 21 с.

158. Перегуда Є. В., Мамонтов І. О. До питання про правові проблеми використання прибережних захисних смуг. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / Відпов. ред. М.М. Дьомін. К., КНУБА, 2016. Вип. 46. С. 133–137.

159. Питання Державного комітету України по водному господарству: пост. КМУ № 251 від 16 травня 1992 р. II URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/251-92-%D0%BF>.

160. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. М., 1907. 234 с.

161. Поліщук Г.С. Екологічна освіта та виховання у підготовці майбутніх правоохоронців як заходи із запобігання злочинам проти довкілля // Збірка тез доповідей науково-практичної конференції “Підготовка

спеціалістів-юристів для ОВС: здобутки, проблеми та перспективи” 24.05.2005. Херсон: ХЮІ НУВС, 2005. С. 49-51.

162. Попов И.В. Ответственность за преступления против природной среды по законодательству ФРГ. URL: <https://research-journal.org/law/otvetstvennost-za-prestupleniya-protiv-prirodnoj-sredy-po-zakonodatelstvu-frg/>

163. Правда Русская. Т. 2. Комментарии / сост. : Б.В. Александров, В.Г. Гейман, Г.Е. Кочин и др.; под.ред. Б.Д. Грекова. М.-Л. : изд-во Академии наук СССР, 1947. –49 с.

164. Правила охорони поверхневих вод від 21 лютого 1991 р. II. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002400-91>.

165. Присяжний В. М. Відмежування злочину "Порушення прав охорони вод", передбаченого статтею 242 Кримінального кодексу України, від суміжних злочинів та аналогічного адміністративного делікту. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 7. С. 56-64.

166. Присяжний В.М. Джерела кримінально-правової охорони водних об'єктів на території України. *Науковий вісник НАВСУ*. 2003 р. № 2. С. 50-56.

167. Присяжний В.М. Порівняльно-правова характеристика складу злочину забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів за законодавством України та кримінальним законодавством зарубіжних країн. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 282-285.

168. Присяжний В.М. Проблема суб'єкта злочинного забруднення водних об'єктів. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. № 2. 1997. С. 153-155.

169. Присяжний В.М. Пропозиції стосовно удосконалення кримінального законодавства з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів // Реформування правової системи України в контексті європейських інтеграційних процесів. К.: ВНЗ “НАУ”, 2005. С. 488 – 491.

170. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля: зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України від 10.07.2009 р. до проекту Закону України (реєстраційний № 3417, друге читання). URL: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls/zweb2/№ЄЬргос4_1?p0511=33794

171. Про докорінну перебудову справи охорони природи в республіці : пост. ЦК КПУ і РМ УРСР № 357 від 18 листопада 1988 р. II ЗП УРСР. 1988.№11,- Ст. 44.

172. Про затвердження Положення про Державний комітет України по водному господарству: пост. КМ України № 316 від 15 листопада 1991 р. II URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/316-91-%D0%BF>.

173. Про затвердження Порядку користування землями водного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.1996р., № 592 – URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-96-п> – назва з екрану

174. Про заходи по впорядковуванню використання і посилення охорони водних ресурсів УРСР : постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 21.06.1960 р. № 1073. *Збірник законодавчих актів по охороні природи*. К., 1969. С. 115.

175. Про організацію виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 19 січня 1988 р. № 64 «Про першочергові заходи по поліпшенню використання водних ресурсів в Україні»: пост. ЦКПУіРМУРСР № 61 від 1 березня 1988 р. ПЗПУРСР. 1988.№ 3. Ст. 10.

176. Про охорону лісів : Декрет РНК УСРР від 26 лютого 1919 р. ЗУ УСРР. – 1919. – № 16. – Ст. 176.

177. Про охорону природи Української РСР: Закон УРСР от 30.06.1960 р. *Відом. Верхов. Ради УРСР*. 1960. 23. Ст. 175.

178. Про подальше вдосконалення державного управління в галузі використання, охорони вод та відтворення водних ресурсів : Указ Президента

України № 1267/99 від 02.10.1999 р. II URL:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1267/99>.

179. Про посилення охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів республіки : пост. ЦК КП та РМ УРСР від 8 травня 1973 р. II ЗП УРСР. 1973. № 5. Ст. 35.

180. Про приєднання України до Конвенції про охорону біологічного різноманіття Закон України від 29 листопада 1994 р. № 257/94-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 49. Ст. 433.

181. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-ХІІ // *ВВР*. 1992. № 34. Ст. 502.

182. Про стягнення коштів: Постанова КМУ. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/go/v_226600-07

183. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля: постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах/за заг. ред. В.Т. Маляренка. К.: Юрінком Інтер. 2005. С. 340-348.

184. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2011 р. № 1209-р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 93. Ст. 3389.

185. Проблеми протидії злочинності: підручник / О.Г. Кальман, І. М. Козьяков, В. В. Куц та ін. ; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків : Новасофт, 2010. 352 с.

186. Протидія злочинності та адаптація кримінального законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу: [монографія] / [В.К. Матвійчук, О.Є. Гіда, РБ. Прилуцький та ін.]; за заг. ред. д. ю. н., проф. В.К. Матвійчука. К. : Нац. академія управління, 2014. 552 с.

187. Профілактика злочинів: підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с

188. Пудовкин Ю.Е. Учение об основах уголовного права: [лекции]. М. :Юрлитинформ, 2012. 240 с.
189. Рада по вивченню продуктивних сил України. Національна академія наук України. URL: <http://www.rvps.kiev.ua/>
190. Рёрихт А.А., Дубовик О.Л. Разграничение уголовной и административной ответственности: теоретические основания и практические последствияю *Юридические исследования*. 2017. № 5. С. 107–123.
191. Роль культурных ценностей в уголовно-правовом регулировании URL:<http://www.preiskurant.ru/stati/rol-kulturnyxcennostej-v-ugolovno-pravovom-regulirovanii.html>
192. Романов, А. А. Преступное загрязнение вод в России: уголовно-правовое и криминологическое исследование: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Челябинск, 2010. 22 с.
193. Романов, Антон Александрович. Преступное загрязнение вод в России : уголовно-правовое и криминологическое исследование: диссертация. кандидата юридических наук : 12.00.08. Челябинск, 2010. 204 с.
194. Российское законодательств Х–XX веков: в 9-ти т. Т. 3. Акты Земских соборов. М. : Юрид. лит., 1985. 511 с.
195. Рыболовство и законодательство. С.-Пб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1894. 1061 с.
196. Рябець К. А. Політико-правові аспекти розвитку публічного управління водним господарством України за часів Російської імперії (друга половина XVIII ст. – до 1917 р.). *Теорія та практика державного управління*. 2018. Вип. 3. С. 53–60.
197. Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право: пособие к лекциям. Общая часть. СПб., 1908. 523 с.
198. Серебренникова А.В. Уголовное право ФРГ // Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии,

Японии): сборник законодательных материалов; под ред. И.Д. Козочкина. М.: Зерцало, 2001. 352 с.

199. Сиваков Д. О. Водное право: учеб.-практ. пособие. М.: Юстицинформ, 2007. 262 с.

200. Сидорчук Б.О. Еколого-економічні механізми раціонального використання і охорони водних ресурсів: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Рівне, 2008. 16 с.

201. Сівак О.В. До питання деяких проблемних аспектів об'єктивної сторони незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 Кримінального кодексу України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції Спецвипуск*, ч. 1, 2017. С. 23-25.

202. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Х.: Еспада, 2009. 752 с.

203. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / пер. з рос. Х., 2001. 656 с.

204. Советское уголовное право. Общая часть. М. : Госиздат, 1977. 165 с.

205. Соколов В.И. Канада и международное экологическое сотрудничество. США и Канада. 2000. № 7. С. 113-126.

206. Соколова А. К. Проблеми законодавчого забезпечення права водокористування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_29.

207. Соколова А.К. Питання формування правової основи охорони водних об'єктів: історичний аспект. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. С. 99–101.

208. Соколова А.К. Питання формування правової основи охорони водних об'єктів: історичний аспект. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1.

209. Стаценко О.О. Злочинні діяння в екологічній сфері та особливості юридичної відповідальності за них./ Правові, соціальні та

екологічні аспекти захисту довкілля: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22 квітня 2019 р.) / [редкол.: Аніщенко В.О., Гончаренко О.Г., Разумейко Н.С.]; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПТС, 2019. С. 83 – 85.

210. Судебник 1497 года // Памятники права периода образования Русского централизованного государства XIV–XV в. в. Памятники Русского права. Вып. 3 / под ред. Л.В. Черепнина. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1955. 408 с.

211. Судець О.М. Соціальна обумовленість злочинів щодо водних об'єктів: міжнародно-правовий аспект. *Юридична наука*. 2019. №1. С. 55–60.

212. Судець О.М. Об'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства: компаративний підхід. *Юридична наука*. 2019. № 2. С. 61–66.

213. Судець О.М. Суб'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства. *Юридична наука*. 2019. №3. С. 100–105.

214. Судець О.М. Актуальні аспекти удосконалення кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства. *Юридична наука*. 2019. № 4. С. 88–94.

215. Судець О.М. Розкриття терміну «незаконний» в кримінально-правовій характеристиці порушення водного законодавства. *Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці*: матер. II Міжнар. наук. Інтернет-конф. (м. Київ, 12-14 жовтня 2018 року). Київ: НАУ; Ужгород: Ліра, 2018. С. 128–131.

216. Судець О.М. Перспективи досліджень кримінально-правового порушення водного законодавства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 груд. 2019 р.). / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 181–183.

217. Судець О.М. Історичні етапи розвитку кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства. *Актуальні*

дослідження правової та історичної науки: Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль 21 липня 2020 року). Випуск 24. 2020. С. 201–205.

218. Сусликова А. В. Развитие законодательства о праве собственности на водные объекты. Теоретические и практические аспекты развития юридической науки: сб. науч. тр. по итогам междунар. науч.-практ. конф. Ростов-н/Д., 2014. URL: <http://izron.ru/articles/teoreticheskie-i-prakticheskie-aspekty-razvitiya-yuridicheskoy-nauki-sbornik-nauchnykhtrudov-po-ito/sektsiya-3-grazhdanskoe-pravo-predprinimatelskoe-pravo-семейное-pravomezhdunarodnoe-chastnoe-pravo/razvitie-zakonodatelstva-o-prave-sobstvennosti-na-vodnyebekty>.

219. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве/В.Я. Таций. Харьков: Изд-во при Харьковском госуниверситете издательского объединения «Вища школа», 1988. 184 с.

220. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С.П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

221. Тихомиров М.Н. Пособие по изучению «Русской Правды» / М.Н. Тихомиров. М. 1953. 192 с.

222. Тішкова Н. Перспективи імплементації національного законодавства в сфері охорони навколишнього середовища до вимог ЄС. Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України: матеріали 14-ї регіон, наук.-практ. конф. 18 трав. 2017 р., м. Дніпро/загаг. ред. Л.Л. Прокопенка. - Д. : ДРІДУНАДХ 2017. С. 143 – 145.

223. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: Монографія. К.: Атіка, 2003. 262 с.

224. Труфан І.В. Правовий режим малих річок в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. Івано-Франківськ, 2005. 187 с.

225. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади: дис. ... доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Київ, 2018. 466 с.
226. Турлова Ю. А. Типологія осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 5/2. 2016. С. 156 – 162.
227. Тяжкова И.М. Экологические преступления в новом УК РФ. *Вестник Московского университета. Серия 11. Право*. 1998. № 3. С. 21-24.
228. Уголовный кодекс Австралии 1995 г.: принят Федеральным парламентом в марте 1995 г.; общая часть вступила в действие 15 декабря 2001 г. / пер. с англ. Е.Н. Трикоз. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002.
229. Уголовный кодекс Австрии / пер. А.В. Серебренниковой. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 386 с.
230. Уголовный кодекс Австрии / пер. А.В. Серебренниковой. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 386 с.
231. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. СПб., 2001.
232. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. СПб., 2002.
233. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ, статья канд. юрид. наук А. И. Лукашова и канд. юрид. наук Э. А. Саркисовой; перевод с латышского канд. юрид. наук А. И. Лукашова. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 313 с.
234. Уголовный кодекс Республики Армения. Ереван, 2004.
235. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. Минск, 2008 URL: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6361>.
236. Уголовный кодекс Республики Болгария / пер. с болг. А.И. Лукашова, Д.В. Милушева. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001.
237. Уголовный кодекс Республики Корея / Науч. ред. и предисл. А.Н. Коробеева: Пер. с корейского В.В. Верхоляка. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2004. 140 с.
238. Уголовный кодекс Республики Корея: с изменениями и дополнениями на 1 октября 2003 г. / пер. с корейского В.В. Верхоляка. СПб.:

Юридический центр Пресс, 2004.

239. Уголовный кодекс Республики Молдова. *Ведомости Верховного Совета Молдавской ССР*. 1961. № 10. Ст. 41 (с последующими изменениями и дополнениями). С. 107.

240. Уголовный кодекс Республики Польша / адапт. пер. и научн. ред. Э.А. Саркисовой, А.И. Лукашова; под ред. Н.Ф. Кузнецовой. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 234 с.

241. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. СПб., 2001.

242. Уголовный кодекс Таиланда: с изменениями и дополнениями на 1 января 2005 г. / пер. с тайского А. Четсумона. М.: Юридический центр Пресс, 2005.

243. Уголовный кодекс Японии / Науч. редакц. и предисл. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 226 с.

244. Уголовный кодекс Японии: с изменениями и дополнениями на 1 января 2002 г. / пер. с япон. В.Н. Еремина. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002.

245. Університет. Основні віхи історичного шляху університету. URL: <http://nuwm.edu.ua/university>

246. Фесюк В.О. Водогосподарський комплекс м. Луцька – модель сучасного стану водокористування міст України: автореф. дис. ... канд. геогр. наук. К., 2002. 18 с.

247. Флексор Д. Действующее законодательство по водному праву. СПб., 1912. С. 11–14.

248. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М. : Республика, 1994. 447 с

249. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших державконтинентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис....доктора юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ : 2007 562 с.

250. Хіврич Ю.Є. Державне управління засобами забезпечення життєдіяльності регіону (на прикладі водопровідно-каналізаційного

господарства): автореф. дис. ... канд. наук з державного управління, 2005. 20 с

251. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период.: учебное пособие / под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова, 1990. 321 с.

252. Хрестоматия по истории отечественного государства и права. – Часть 1. : учебное пособие / сост. И.Ю. Маньковский. Барнаул : изд-во Алт. ун-та, 2014. 246 с.

253. Чуприна Ю. А. Базові комплексні акти як критерій періодизації історії водного законодавства України у ХХ ст. *Право і суспільство*. 2015. № 6(2). С. 45-52.

254. Шрамко С.С. Громадськість як суб'єкт запобігання злочинності: сучасне розуміння. *Право і безпека*. 2012. № 2(44).

255. Яроцька О.В. Еколого-економічна оцінка водокористування в басейнових водогосподарських комплексах України: автореф. дис. ... канд. екон. наук. К., 2007. 21 с.

256. Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law// *Official Journal of EU*. 2003. -L 29. P. 55-58.

257. Environmental Crime in Europe (F. Comt, L. Kremer). Groningen: Europa Law Publishing, 2004.

258. Ley Organica 10/1995 de 23 de noviembre del Cödigo Penal

259. Praskova H. Odpowiedzialnose za przestepstwa, za delikty administracyjne w Republice Czeskiej || *Panstwo I prawo*. 2016. № 5.

260. Radecki W. Koncepcje odpowiedzialnosci karnej osob prawnych w ochronie srodowiska, Wroclaw 1996.

ДАДАТОК

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Судець Е.Н. Теоретико-методологическая концептуализация преступлений в сфере водных объектов. *KELM*. 2020. № 6. С. 219–223.
2. Судець О.М. Соціальна обумовленість злочинів щодо водних об'єктів: міжнародно-правовий аспект. *Юридична наука*. 2019. №1. С. 55–60.
3. Судець О.М. Об'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства: компаративний підхід. *Юридична наука*. 2019. № 2. С. 61–66.
4. Судець О.М. Суб'єктивні ознаки кримінально-правового порушення водного законодавства. *Юридична наука*. 2019. №3. С. 100–105.
5. Судець О.М. Актуальні аспекти удосконалення кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства. *Юридична наука*. 2019. № 4. С. 88–94.
6. Судець О.М. Розкриття терміну «незаконний» в кримінально-правовій характеристиці порушення водного законодавства. *Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці*: матер. II Міжнар. наук. Інтернет-конф. (м. Київ, 12-14 жовтня 2018 року). Київ: НАУ; Ужгород: Ліра, 2018. С. 128–131.
7. Судець О.М. Перспективи досліджень кримінально-правового порушення водного законодавства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 груд. 2019 р.). / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 181–183.
8. Судець О.М. Історичні етапи розвитку кримінальної відповідальності за порушення водного законодавства. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль 21 липня 2020 року). Випуск 24. 2020. С. 201–205.